DR. LAZAR L.
GOLDSTEIN-GOLDEN

FROM GHETTO KOVNO TO DACHAU

ד"ר לאזאר גאלדשטיין־גאלדען

פון קאוונער געטא ביז דאכאו

מאנוסקריפט צוגעגרייט צום דרוק:

בערל כהן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ארויסגעגעבן פון אסתר גאלדשטיין
ניו־יארק, 1985

FUN KOVNER GETO BIZ DACHAU

אין אנדענק

פון

ד"ר לאזאר גאלדשטיין־גאלדען

©Copyright By
Esther Goldstein — Golden
New York, N.Y. 1985

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

פון קאָוונער גענט
ביז דאַכאַו

ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין

אינהאַלט

הקדמה..... 9
ביאָגראַפיע פון ד״ר גאָלדשטיין..... 11
ד״ר גדעון הויזנער — הספד בײַם קבר..... 15
ד״ר הירש ראָזענפעלד — אַ גוטער פרײַנד..... 16
ד״ר מאַנועל גלאַזער — אַ ירושה בעסער פון גאָלד..... 19
ד״ר דב לעווין — אַרײַנפיר..... 20

שריפטן פון ד״ר גאָלדשטיין

קאָוונער געטאָ — פּראָבלעמען און מעשים..... 31
חורבן־ליטע און די ליטווינער..... 42
דעם טויט אַנטקעגן..... 47
אונטערן עלעקטרישן צוים..... 64
פון שוואַבענהויזען ביז דאַכאו..... 68
דער וועג צוריק צום לעבן..... 73
אַ ייִד, אַ גלח און אַ מערדער..... 80
אַ שרײַבער אין קאַצעט..... 88
אַ דאָקטער אין צײַט פון חורבן..... 93
אַ דיספוט אין געטאָ..... 97
„נידעריקע ראַסע״..... 101
חורבן־ניישטאָט..... 104

געזונט־פּראָבלעמען נאָך דער באַפרײַונג

קראַנקייטן פון ייִדישע פּליטים אין אַמעריקאַנער זאָנע..... 109
באָגענהויזען קראַנקנהויז..... 120

הקדמה

ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין האָט זיך געקליבן אַרויסצוגעבן אַ גרויס־פאַרנעמיק בוך, וואָס ער האָט טיטולירט: „דער אומקום פון די ליטווישע יידן״. ער האָט זיך ניט געוואָלט באַגרענעצן נאָר מיטן חורבן און געפֿאַנירט צו געבן אַ ברייטן היסטאָרישן איבערבליק איבער דער געשיכטע פון די יידן אין ליטע, זיך אָפּשטעלנדיק באַזונדערס אויף די באַציונגען פון די ליטווינער צו זייערע יידישע שכנים אין דער לאַנגער תקופה פון יידישן לעבן אין ליטע.

אין איינער פון זײַנע נאָטיצן שרײַבט ד״ר גאָלדשטיין, אַז דאָס בוך דאַרף פאַרנעמען וויניקסטנס 3,000 גרויס־פֿאָרמאַטיקע זײַטן, דאָס מיינט מינימום פינף גרויסע בענד.

צום באַדויערן, האָט ד״ר גאָלדשטיין זיך גענומען צו שפּעט פאַר אַזאַ ריזיקער אַרבעט. דערצו איז נאָך צוגעקומען אַ לענגערער איבערריס אין זײַנע שריפטלעכע הכנות, וואָס ער באַקלאָגט זיך אויף דעם אין אַ נאָטיץ פון נײַנצנטן יולי, 1979.

יענע נאָטיץ איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר ד״ר גאָלדשטיינס געמיט־צושטאַנד אין יענער צײַט, איז זאָל זי דאָ געבראַכט ווערן אין פולן:

„איך האָב פאַרדרוס צוליב דעם איבערריס פון מײַנע נאָטיצן, וואָס דאַרפן זײַן דער מאַטעריאַל פאַר דעם געפֿאַנטן בוך אונטער דעם טיטל „דער אומקום פון די ליטווישע יידן״. אויב עס וועט גיין מיט אַזאַ טעמפּאָ, ווער וויס ווען איך וועל זײַן פאַרטיק מיט דער אַרבעט און צי עס וועט מיר זײַן בכלל מעגלעך דאָס צו דערגרייכן״.

„ניבא ולא ידע מה שניבא". צוויי יאָר נאָך דעם איז ד"ר גאָלדשטיין געשטאָרבן.

עס זײַנען געבליבן אָנגעהויפט קורצע נאָטיצן וועגן אַ סך טעמעס. פֿאַראַן אויך מאַטעריאַלן פון אַנדערע, וואָס האָבן שפּעטער געדאַרפט אינטעגרירט וועגן אינעם בוך. אָבער אַ מאַנוסקריפּט, סיסטעמאַטיזירט און געסדרט, איז ניט געבליבן.

דאָס האָט געמוזט מאַכן דער אָפּקלײַבער און רעדאַקטאָר פון דאָזיקן בוך. פון ציגל האָט מען געדאַרפט אויפשטעלן אַ בנין, און כאָטש די שרײַבעריש־סטיליסטישע זײַט איז פון צונויפשטעלער, איז אָבער די געדאַנקלעכע זײַט אין גאַנצן ד"ר גאָלדשטיינס.

און דאָס איז ניט געווען שווער צו מאַכן, ווײַל די שטעלונג פון ד"ר גאָלדשטיין צו דעם עצם פֿראָבלעם איז געווען זייער אַ קלאָרע. ער האָט אין קאָוונער געטאָ פֿרינציפּיעל ניט אָנגענומען קיין אַמט; ער האָט געהאַלטן יעדע קאָאָפּעראַציע מיט דער נאַצי־מאַכט סײַ זינדיק, סײַ פֿאַרפּירעריש, דערפֿאַר איז ער געווען קעגן עלטעסטן־ראַט; ער איז באַזונדערס שאַרף געווען קעגן עלטעסטן־ראַט פֿאַר אויפשטעלן ליסטעס פון די ייִדן אין געטאָ פֿאַר דעפּאָרטאַציעס אין אַנדערע לאַגערן; ער האָט שטאַרק קריטיקירט פֿאַרשיידענע מעשים פון אַ ריי אָנפּירנדיקע מיטגלידער פון עלטעסטן־ראַט.

דאָס אַלץ וועט קלאָר אַרויסגעבראַכט אין די וויַטערדיקע בלעטער. מיר האָבן געפילט די שוועכע מאָראַלישע אַחריות לגבי דעם פֿאַרשטאָרבענעם מחבר ניט אָפּצונייגן אויף אַ האָר פון זײַנע מיינונגען וועגן געטאָ קאָוונע, כאָטש מיר זײַנען ניט מסכּים מיט טייל געדאַנקען זײַנע וועגן אָט דער אָנגעוויטיקטער טעמע און מיט דער באַלויכטונג פון דער אָדער יענער געשעניש דאָרטן.

בערל כּהן

ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין־גאָלדען

ביאָגראַפישע שטריכן

ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין, וואָס האָט אין אַמעריקע געביטן זײַן פאַמיליע־נאָמען אויף גאָלדען, איז געבוירן געוואָרן דעם 13טן מײַ, 1901, אין נײַשטאָט־שירווינט, ליטע, בײַ דער מיזרח־פרײַסישער גרענעץ.

ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אין אַ שטוב, ווו אַלץ האָט געאָטעמט מיט יידישער טראַדיציע.

ביז צוועלף יאָר האָט ער געלערנט אין דער נײַשטאָטישער פאָלקשול. אין דער זעלביקער צײַט האָט ער געלערנט חומש און גמרא בײַ פּריוואַטע מלמדים. צוליבן אויסבראָך פון ערשטן וועלטקריג אין 1914 איז זײַן לערנען אויפגעריסן געוואָרן. בעתן גירוש־ליטע איז ער מיט זײַנע עלטערן פאַרוואָגלט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד. נאָכן קריג איז ער צוריקגעקומען קיין נײַשטאָט. עטלעכע יאָר האָט ער געלערנט פּריוואַט אין קיניגסבערג און זיך צוגעגרייט צו זײַן מאַטורע־עקזאַמען, וואָס ער האָט אויסגעהאַלטן האַרבסט 1921 אין ד״ר קאַרלבאַכס רעאַל־גימנאַזיע אין קאָוונע.

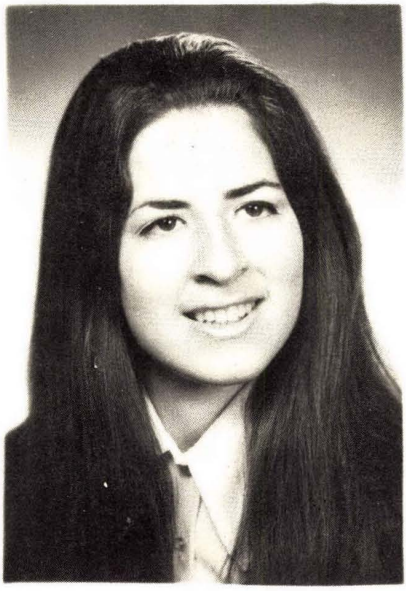
זינט דעם זומער־סעמעסטער 1922 האָט גאָלדשטיין שטודירט מעדיצין אין די אוניווערסיטעטן פון לייפּציג, האַמבורג און ווידער לייפּציג, ווו ער האָט אין 1927 באַקומען זײַן ד״ר־דיפּלאָם.

פון 1930 ביז 1940 האָט ד״ר גאָלדשטיין פּראַקטיקירט מעדיצין אין קאָוונע.

בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע פון ליטע איז ד״ר גאָלדשטיין געווען אין סלאַבאָדקער געטאָ. יולי 13, 1944, איז ער מיט נאָך

טויזנטער יידן פון גרעטאָ דעפּאָרטירט געוואָרן קיין לאַנדסבערג און 1945 קיין דאַכאַו, ווו ער איז באַפרייט געוואָרן אין מײַ 1945.

1947 האָט ד״ר גאָלדשטיין חתונה געהאַט אין מינכן מיט אסתּר לעווין פון קאָווונע. זייער טאָכטער רחל לעבט אין ניו־יאָרק.

טאָכטער רחל גאָלדשטיין

פון אַ פריערדיקער חתונה פאַרן קריג מיט עמאַ לעווין פון ריגע איז געבאָרן געוואָרן אַ מיידעלע רות. זיי זײַנען געווען אין קאָווונער געטאָ און שפּעטער אומגעקומען אין אוישוויץ.

ד״ר גאָלדשטיין איז נאָך דער באַפרײַונג געווען טעטיק אין פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס: וויצע־פּרעזידענט פון פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דײַטשלאַנד, פאָרזיצער פון דאָרטיקן יידישן דראַמאַטורגן־פאַרבאַנד און אַנדערע. צום זעקסטן קאָנגרעס פון יידישן וועלטקאָנגרעס אין פּאַריז 1946 איז ער געווען

איינער פון די דעלעגאַטן פון צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידישע פּליטים אין דײַטשלאַנד. געווען דאָצענט פון אונראַ־אוניווערסיטעט אין מינכן.

1949 האָט ד״ר גאָלדשטיין עמיגרירט קיין אַמעריקע, זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק און דאָרטן פּראַקטיקירט ביזן סוף פון זײַן לעבן.

ד״ר גאָלדשטיין האָט פאַרעפנטלעכט אַ סך אַרטיקלען אין דער יידישער פּרעסע פון דער שארית־הפּליטה אין דײַטשלאַנד. ער איז אויך געווען אַן אָפּיציעל־אַקרעדיטירטער קאָרעספּאָנדענט פון „פּאָרווערטס״ אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דײַטשלאַנד. פּאַרן צווייטן וועלטקריג האָט ער געדרוקט אַרטיקלען אין מעדיצינישן זשורנאַל „פּאָלקס־געזונט״ אין ווילנע. אין יידישע צײַטונגען פון דער שארית־הפּליטה אין דײַטשלאַנד האָט ד״ר גאָלדשטיין אָפּט געשריבן אויך אונטערן פּסעוודאָנים ד״ר ל. טולי.

גרעסערע מעדיצינישע אַרטיקלען האָט ד״ר גאָלדשטיין געדרוקט אין פאַרשיידענע מעדיצינישע זשורנאַלן. די ווײַטערדיקע אַרטיקלען זײַנען געדרוקט אין קאָוונער Medicina מערסטנס אין ליטוויש און די איבעריקע אין דײַטש. זיי ווערן דאָ געגעבן אין ענגלישער איבערזעצונג.

1. X-ray treatment of Larynx-tb, Strahlentherapy. Volume 25,1927

2. General biologic effects of x-rays, Medicina Nr.6, 1930, page 1—14

3. Urticaria pigmentosa, Medicina 1936, Volume 4

4. Dystrophia musulorum progressiva juvenilis, Medicina 38, volume 1

5. Vitamin defficiencies and hormonal disturbances; their manifestations in the oral cavity. Paper presented before the annual assembly of the Lith. Dentists, Medicina 1938

6. Acute comatouse states, Medicina 1938, vol.9

7. Diff. diagnosis of conditions affect. the tibia, Medicina 1938, Volume 10
8. Angina pultacea, Medicina 1938, volume 12
9. Dextrocardias and situs inversus, Medicina 1938, vol. 11
10. Pneumonia crouposa biliaris, Medicina 1939, vol.3
11. Chronic bronchitis, diff. diagn. study, Medicina 1939/5
12. Cough in infancy, a diagnostic study, Medicina 1939/6
13. Mediastinal tumors, medicina 1939, vol.7
14. Spontaneus pneumo thoryx, Medicina 1939, volume 10
15. Cancer of the esophagus, Medicina 1939, volume 8
16. Axute infections, a diagnostic study, Medicina 1940/1
17. Heart block, a diagnostic study, Medicina 1940, vol.3
18. Early diagnosis of lung-tb, Medicina 1940, vol.6
19. Febrile satate, a diagnostic study, Medicina 1941/2
20. Medical progress, American OSE Review, 1947, volume 4

אין בראָשור־פאָרעם:

Alkoholizmas ir jo gydymas, ypac hipnoze. Kaunas, 1938. 27p.

גאָלדשטיינס ד"ר־דיסערטאַציע איז אַרויס אין לייפציג, 1927.

דברי־הספד על הקבר

ד"ר גדעון האוזנר
(ירושלים)

הכרתי את ד"ר לזר גולדן שנים רבות. הוא היה ידידי הטוב והיקר, ומטבע הדברים שוחחנו ארוכות על התקופה המרה והנמהרת בדברי ימי ישראל, היא תקופת השואה.

מפי רבים ידעתי כי הוא נמנע ללכת ליודנראט לסיוע וכי השקפתו היתה: „שומר נפשו ירחק מהם".

הוא לא רצה שהבריות יגידו פעם, כי היתה לו הנאה כל שהיא מהיודנראט ומוסדותיו. הוא בחר לו בדרך אחרת, יחידה במינה להצלת בני משפחתו.

מצוקתו בישראל ובארצות הברית היתה רבה, בעיקר בשנים הראשונות: חוסר ידע והתנאים, המחלוקות המקומיות. בכל זאת מעולם לא התלונן ולא דיבר רעה על הארץ, הכל סבל באהבה רבה.

הכנסת האורחים שלו, חיוכו ויחסו האנושי והחם ישארו איתנו עוד שנים רבות. דברי־החולין שלו ודברי־החכמה ששמענו מפיו ישארו נחלתנו לזמן רב.

נפשו הקדיש לחוליו ומסירותו היתה לשם דבר בפיהם. הוא לא עזב אותם.

אולי בזכות כל אלה זכה, שאשתו האהובה אסתר, היא שהביאתהו לבית עולמו בירושלים, שבה ביקש להקבר; עירו אשר אהב ובקרב ידידיו שלא ישכחו לו את חסד נעוריו ואהבתו להם שתמיד היתה הדדית.

ד״ר הירש ראָזענפעלד
(מאָנטרעאָל)

אַ ליבער פריַינד

וועו איך וואָלט געדאַרפט כאַראַקטעריזירן ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין אין איין שטריך, וואָלט איך געניצט די אייבערשטע צוויי וועדטער. ער איז געווען אַ ליבער פריַינד ניט בלויז צו אייגענע און באַקאַנטע, נאָר אויך צו פרעמדע. באַזונדערס איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אין באַהאַנדלען זַיינע פּאַציענטן, סַיי פריוואַט, סַיי אין שפּיטאָל.

ד״ר גאָלדשטיין איז אַלע מאָל געבליבן דער „נח לבריות״, אַפילו אין שוועדע מאָמענטן פון זַיין לעבן, און די דאָזיקע מאָמענטן זַיינען געווען ניט ווייניק.

שוין אין זַיין בר־מיצווה עלטער האָט ער געהאַט אַ ביטערע איבערלעבעניש. דאָס איז געווען אין אויגוסט 1914, וועו ס׳איז אויסגעבראָכן דער ערשטער וועלטקריג. נאָך דעם ווי די רוסישע אַרמיי האָט געכאַפּט די גרויסע מפּלה אין פרַיסן, האָט די רוסישע רעגירונג באַפוילן אַלע יידן פון קאָוונער און סוווואַלקער גובערניעס — ספּעציעל די יעניקע, וואָס האָבן געלעבט אין די גרענעצשטעט מיט דַייטשלאַנד — צו פאַרלאָזן זייערע ווויינערטער און זיך לאָזן טיפער אין רוסלאַנד.

לאַזאַרס משפּחה איז ניט געווען קיין אויסנאַם. זַיינע עלטערן יוסף און ברַיינע, ווי אויך ער, רחל, אָשר, פרומע און די יינגסטע שוועסטער מינע זַיינען געווען צווישן די אַרויסגעטריבענע יידן.

שפּעטער האָבן אונדזערע וועגן זיך צעשיידט. לאַזאַר האָט געענדיקט זַיין שטודיום אין לייפּציג און זיך באַזעצט אין קאָוונע צו פּראַקטיצירן ווי אַ דאָקטער. איך בין אַוועקגעפאָרן קיין מאָנטרעאָל, אָבער אונדזער פריַינדשאַפט איז מיטגעאַנגען מיט אונדז. זי איז נאָך מער פאַרשטאַרקט

געווארן בייַ אונדזערע צוזאַמענטרעפן נאָכן גרויסן היטלער־חורבן, פון וואַנען לאַזאַר האָט זיך געראַטעוועט על־פּי נס.

אַפילו אין יענע אוממענטשלעכע און שרעקלעכע באַדינגונגען פון געטאָ און קאַצעט האָט ד״ר גאָלדשטיין אויסגעהאַלטן דעם נסיון ווי אַ מענטש און ווי אַ דאָקטער. אין יוסף גאַרס בוך „אומקום פון דער אידישער קאָוונע״ גענפינט זיך זייַן נאָמען צווישן די יידישע דאָקטוירים אין קאָוונער געטאָ, וואָס האָבן געהאָלפן יידישע חולאים אומזיסט.

אסתר גאָלדשטיין בייַם קבר אין ירושלים

ד״ר גאָלדשטיין האָט זיך אויך ניט איינגעשלאָסן אין די ד׳ אמות פון זייַן מעדיצינישן קאַבינעט. סיי אין קאָוונע, סיי נאָך דער באַפרייַונג אין מינכן האָט ער געהאַלטן רעפעראַטן איבער מעדיצינישע טעמעס. אויך

דער דערעפֿן־זיצונג פון קאָנגרעס פון 117 דאָקטוירים אין לאַנדסבערג האָט ער רעפֿעריט וועגן „די עקספּערימענטן פון די ס״ס־דאָקטוירים אין די קאַצעטן״.

ד״ר גאָלדשטיין איז אויך געווען דער וויצע־פּאָרזיצער פון די ליטוואַקישע פֿליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דײַטשלאַנד.

ד״ר גאָלדשטיין איז געבליבן אַ מענטש און אַ פרײַנד פון מענטשן אין די אוממענטשלעכסטע באַדינגונגען — און אַזוי וועלן אים געדענקען זײַנע אַלע פרײַנד און באַקאַנטע.

ד״ר עמנואל גלאַזער
(ניו־יאָרק)

אַ ירושה טײַערער פון גאָלד

ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין איז געווען אַן איבערגעבענער ייִד, וואָס האָט געגעבן אַ סך פון זיך און פון זײַן געלט זײַן פאָלק, ווי אויך זײַן משפחה, פרײַנד און זײַנע פּאַציענטן.

ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער American Physicians Fellowship for Medicine in Israel און איבער צוואַנציק יאָר געהאָלפן דער מעדיצין אין ישראל.

ד״ר גאָלדשטיין האָט געלאָזן אַ ירושה פון דינען דער געזעלשאַפט, סימפּאַטיע און פאַרשטענדעניש, וואָס איז טײַערער פון גאָלד און דימענטן.

ד״ר דב לעווין
(ירושלים)

אַרײַנפיר

די געטאָס און די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, ווו׳ די נאַציס האָבן פאַרשפאַרט מיליאָנען מענטשן, זײַנען געווען טרויעריק באַקאַנט בעיקר ווי ריזיקע שטײַגן, וואָס די נאַציס האָבן דאָרטן געהאַלטן מענטשן אין די אוממענטשלעכסטע באַדינגונגען. צווישן איין שחיטה (אַקציע אָדער סעלעקציע) און דער צווייטער זײַנען די פאַרשפאַרטע אין צווישן אויסגעניצט געוואָרן ווי אַן אומזיסטע אַרבעטקראַפט.

וויניקער באַקאַנט זײַנען אפשר די פונקציעס פון די געטאָס און קאַצעטן ווי אויפגעצוווּנגענע ראַמען, ווו׳ ס׳איז אָנגעגאַנגען אַ שטענדיקער און סיסטעמאַטישער פראָצעס פון ברעכן אַלע מענטשלעכע ווערטן. אַנדערע האַלטן, אַז דער דאָזיקער פראָצעס איז פלאַנירט און אויסגעפירט געוואָרן דורכן נאַצישן שונא ווי אַ צוגאָב צו דער פיזישער אויסראָט־מלחמה, וואָס איז אָנגעגאַנגען בעיקר קעגן די ייִדן. מען קען אויך זאָגן, אַז אָט דער פראָצעס איז אַ רעזולטאַט פון דער דאָזיקער מלחמה. ווי עס זאָל ניט זײַן, עס איז ניטאָ קיין ספק, אַז די ביידע דערשײַנונגען זײַנען געבונדן אײנע מיט דער צווייטער און דערגאַנצן זיך, לכל־הפחות פון קוקווינקל פון דער נאַצישער „ענד־לייזונג״.

איינער פון די שרעקלעכסטע בײַשפילן פון דער דאָזיקער מלחמה קעגן ייִדן האָט געקראָגן אַ ליטעראַרישן אויסדרוק אין בוך „די וואַנט״ פון דזשאַן הערסי וועגן וואַרשעווער געטאָ. אין איינער פון די אַקציעס איז געבראַכט געוואָרן צום „אומשלאַגפלאַץ״ אַן אַלטע און קראַנקע פרוי אין אַ וועגעלע, געפירט פון איר זון. ער האָט פשוט דערפילט זײַן חוב ווי אַ געטאָ־פאָליציסט. ווי די זאַך זאָל ניט זײַן שטוינענדיק־שרעקלעך און

אומגלייבלעך, אַזעלכע מעשים און נאָך מער אויפציטערנדיקע זײַנען געווען ניט ווייניק אין די געטאָס און קאַצעטן.

דער פאַרנעם פון די רציחות איז געווען פאַרשיידן אין יעדער געטאָ, אָבער די אַכזריותדיקע מערדערײַען זײַנען דורכגעפירט געוואָרן כּמעט אויף אַלע געטאָס, אַרײַנגערעכנט קאָוונער געטאָ, וואָס וועגן אים רעדט זיך אין דאָזיקן בוך. עס איז דעריבער נייטיק צו ברענגען עטלעכע גרונטפאַקטן וועגן קאָוונער קהילה אין די לעצטע דורות און באַזונדערס אין דער צײַט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו אירע יידן זײַנען פאַרשפּאַרט געוואָרן אין סלאַבאָדקער געטאָ און דערנאָך זײַנען זיי ראשם־ורובם אומגעבראַכט געוואָרן.

* * *

די יידישע קהילה אין קאָוונע איז אויפגעקומען אַרום 300 יאָר צוריק. שוין אין נײַנצנטן יאָרהונדערט איז זי פאַררעכנט געוואָרן צווישן די וויכטיקסטע גײַסטיק־קולטורעלע צענטערס פון יידנטום. פון איר שטאַמען גדולי ישראל ווי דער באַרימטער גאון ר׳ יצחק־אלחנן ספּעקטאָר, אַברהם מאַפו, פון די גרונטלייגערס פון דער מאָדערנער העברעישער ליטעראַטור, בעל־מחשבות, פון די הויפּט־קריטיקערס פון דער יידישער ליטעראַטור און אַ סך אַנדערע.

אויפן שוועל פון ,ער צווייטער וועלט־מלחמה האָט קאָוונע מיט אירע פערציק טויזנט יידן (אַ דריטל פון אַלע תושבים אין שטאָט) זיך געפונען אויפן שפּיץ פון איר אַנטוויקלונג און רייפקייט. אין קאָוונע זײַנען דעמאָלט געווען אַ פערציק שולן און בתי־מדרשים; די באַרימטע סלאַבאָדקער ישיבה און אַ גרויסע צאָל קליינע ישיבות; אַ פאַרצווײַגטע חינוך־נעץ אין עברית, אין דעם 4 העברעישע גימנאַזיעס; 5 יידישע טאָגצײַטונגען און ניט קיין קליינע צאָל צײַטשריפטן אין העברעיש און יידיש; אַ גאַנצע רייַ קולטורעלע, עקאָנאָמישע, הילף־און געזונט־מוסדות; אָרגאַניזאַציעס, פאַרבאַנדן, חברות און פאַרטייען פון אַלע ריכטונגען. ועל כּולם — רבנים, משכּילים, שרײַבערס און יידן פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס אויסער זייערע טעגלעכע פּרנסות, האָבן זיי געפונען זייער גײַסטיקן נחת־רוח בײַ אַ בלאַט גמרא, אָדער אין אַ ליטעראַריש קרײַזל, אין פאַרשפּרייטן געהיים די תורה

פון מאַרקסן אָדער אָפן די תּורה פון פּינסקערן און הערצלען. פון דעם אַלעם איז אויסגעוואַקסן אַ שטורעמדיקער און שאַפּערישער יידישער לעבן־שטייגער, וואָס אַזוינס איז ניט געווען איר גלייכן אין צו פיל ערטער אויף דער וועלט.

אויך ווען ליטע איז געוואָרן אַ סאָוועטישע רעפובליק (אין 1940) און איר הויפטשטאָט איז געוואָרןווילנע האָט די יידישע קאָוונע באַהאַלטן אין זיך אירע סגולות און לעבעדיקייט, אַפילו אין שאָטן פון די באַפעלן און גזירות פון סאָוועטישן רעזשים.

* * *

חורבן־קאָוונע האָט זיך אָנגעהויבן גלייך אין די ערשטע טעג פון דער סאָוועטיש־דייטשישער מלחמה. דער אמת איז, אַז די נאַציס האָבן שוין לכתּחילה באַשטימט די יידישע קאָוונע צווישן יענע קהילות אין מיזרח־אייראָפּע, וואָס דאַרפן פולשטענדיק פאַרטיליקט ווערן, אָבער אויף אַ לאַנגזאַמען אויפן. די אַן ערך דרייסיק טויזנט יידן, וואָס זיינען געבליבן לעבן נאָך די „ספּאָנטאַנע״ פּאָגראָמען און רציחות פון די ליטווינער אין זומער, זיינען פאַרשפּאַרט געוואָרן אין סלאַבאָדקער געטאָ, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן דעם 15טן אויגוסט, 1941, באַוואַכט פון אַלע זייטן דורך באַוואָפנטע ליטווינער. צו היטן די אָרדענונג אין געטאָ און אויסצופירן נאָך אַנדערע אויפגאַבעס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ יידישע פּאָליציי. די יידישע פּאָליציי איז טאַקע געשאַפן געוואָרן אויפן באַפעל פון דער דייטשישער מאַכט, אָבער איר צוזאַמענשטעל און די השגחה איבער איר זיינען געלעגן אין די הענט פון דעם עלטעסטן־ראַט, וואָס זיינע מיטגלידער זיינען מערסטנס געווען אַלטע עזעלשאַפטלעכע טוערס און צווישן זיי זיין פאָרזיצער — ד״ר אלחנן עלקעס.

אַ קורצע צייט נאָכן אויפשטעל פון געטאָ האָבן זיך אָנגעהויבן די סיסטעמאַטישע רציחות, וואָס האָבן דערגרייכט זייער הויכפונקט דעם 28סטן אָקטאָבער, 1941: אַרום צען טויזנט זיינען דעמאָלט אָפּגעפירט געוואָרן צום נייַנטן פאָרט און דאָרטן אויסגעשאָסן געוואָרן. דאָס האָבן קאָוונער יידן אָנגערופן די „גרויסע אַקציע״.

אין געטאָ זיינען דעמאָלט געבליבן אַרום 16,000 יידן. אַרום צוויי און אַ האַלב יאָר האָבן אויפגעהערט די מאַסנמאָרדן. אָבער אויך אין דער

דאָזיקער צייט, וואָס איז באַצייכנט געוואָרן ווי די „שטילע תּקופה", זײַנען פאָרגעקומען איינצלנע רציחות פון ייִדן יחידים.

עס איז כּמעט זיכער, אַז דער „זכות" פון די פאַרבליבענע צו בלײַבן — צײַטווײַליק — לעבן איז געווען צוליב איין סיבה: צוואַנגאַרבעט פאַר דער נאַצישער קריגמאַשין. דער אַרבעטסאַמט בײַם עלטעסטן־ראַט איז גיך געוואָרן דער וויכטיקסטער פון אַלע מוסדות אין געטאָ. אויך די הויפט־אויפגאַבע פון דער ייִדישער געטאָ־פּאָליצײַ איז געווען צו זאָרגן, אַז ייִדן זאָלן פּינקטלעך דערפילן זייער אַרבעט־חובֿ, וואָס איז געווען חל אויף מענער, פרויען און קינדער פון 15 יאָר.

פון פּרילינג 1942 זײַנען די מערסטע געטאָ־תּושבים געווען צוגעבונדן צו באַשטימטע אַרבעטפּלעצער: אַעראָדראָם, געטאָ־וואַרשטאַטן און אין פאַרשיידענע בריגאַדעס אין שטאָט. די שוועריקסטע, פּשוט מערדערישע אַרבעט איז געווען אויפן אַעראָדראָם (אַרום 4,500 אַרבעטערס). אין די אַנדערע צוויי איז געווען לײַכטער, ווײַל ס׳איז ניט געווען קיין דירעקטע דײַטשישע און ליטווישע אויפּפּאַסונג.

קיין אַרבעטלוין האָט מען ניט געצאָלט די געטאָ־אַרבעטערס. זיי האָבן געקראָגן נאָר אומזיסט אַ הונגער־פּאָרציע שפּײַז. אויפגעהאַלטן האָט מען זיך דער עיקר פון אָן אָפּגעראַטעווען שטיקל פאַרמעגן, באַהאַלטענע ווערטזאַכן אָדער קליידער, וואָס מען האָט געשלעפּט בגניבה צו די אַרבעטפּלעצער. דאָס אַלץ פלעגט מען בײַטן בײַ קריסטן פאַר שפּײַז, כאָטש דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט סכּנת־נפשות. אין דער „שטילער תּקופה", וואָס האָט זיך געצויגן פון אָרום נאָוועמבער 1941 ביז מערץ 1944, איז אַ רעכט ביסל פאַרבעסערט געוואָרן די עקאָנאָמישע לאַגע אין געטאָ.

דעם 26סטן אָקטאָבער 1943 זײַנען אַריבערגעפירט געוואָרן אַ 3,000 ייִדן פון געטאָ אין די אַרבעט־לאַגערן פון עסטלאַנד. אין דער זעלביקער צײַט האָט זיך אָנגעהויבן אַן אָרגאַניזירטער אַנטלויף פון יוגנטלעכע צו די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער פון דרום־אוון מיזרח־ליטע. אויפן דאָזיקן וועג האָבן זיך אַרויסגעגנבעט 300—400 ייִדישע יוגנטלעכע.

האַרבסט 1943 איז קאָוונער געטאָ דערקלערט געוואָרן ווי אַ קאַצעט. דערמיט איז פאַרחתמעט געוואָרן דער גורל פון די קינדער און אַלטע און פון גאַנצן ייִדישן געטאָ־אַפּאַראַט. פאַר די נאַצישע מאַכטהאָבערס איז

קלאָר געווארן, אַז די גאַנצע יידישע אַדמיניסטראַציע בראָש מיטן עלטעסטן־ראַט און דער יידישער פּאָליציי העלפן אויפבויען אַ שטאַרקע ווידערשטאַנד־באַוועגונג, וואָס איז פאַרבונדן מיט סאָוועטישע פּאַרטיזאַנער, און האָבן נאָך אַנדערע עבירות: בויען אונטערערדישע באַהעלטענישן (מאַלינעס), באַהאַלטן יידישע קינדער אויף דער אַרישער זײַט, הערן זיך צו צו געהיימען ראַדיאָ וכדומה.

די נאַצישע מאַכט האָט דעריבער באַשלאָסן פּטור צוווערן מיט איין קלאַפּ סײַ פון די קינדער, אַלטע און קראַנקע אין געטאָ און סײַ פון עלטעסטן־ראַט און דער יידישער פּאָליציי אין זייער איצטיקער פּאָרעם

דער קלאַפּ איז געקומען דעם 27סטן מערץ, 1944. מיט אַן אויסגעווייניגלעכער אַכזריות האָט מען אַרויסגענומען פון די הײַזער די קינדער, אַלטע און קראַנקע, וואָס זײַנען געווען צוגעבונדן צו זייערע בעטן, 1,800 אין צאָל, אַרײַנגעווארפן אין לאַסטאויטאָס, אַוועקגעפירט אויפן נײַנטן פּאָרט און זיי אומגעבראַכט.

אין יענעם טאָג זײַנען דאָרטן אויך דערשאָסן געווארן אַרום 40 אָנפירערישע יידישע פּאָליציסטן אויף דער באַשולדיקונג אין צוהעלפן דער אונטערערדישער טעטיקייט קעגן דער נאַצישער מאַכט. די געבליבענע 90 פּאָליציי־לײַט זײַנען געווארן איבערארגאַניזירט אין אַן „אָרדנונגס־דינסט״ און מער אונטערגעוואָרפן די דײַטשישע מאַכטאָרגאַנען. דער עלטעסטן־ראַט איז בטל געווארן און איר פּאָרזיצער ד״ר עלקעס איז באַשטימט געווארן ווי דער „עלטסטער יודע״ פון „קאָנצענטראַציע־לאַגער קאָוונע״, אָבער פאַקטיש האָט ער ניט געהאַט קיין שום אויטאָריטעט. די אויפּפירונג פון אַ טייל יידישע פּאָליציסטן, וואָס האָבן איצט געדינט אין „אָרדנונגס־דינסט״ און פון עטלעכע פירערישע פּערזענלעכקייטן אין געטאָ, האָט געווארפן אַ חשד אויף זיי אין מיטארבעטן מיט דער נאַצישער מאַכט.

אַ ריי עקאָנאָמישע, געאָפּאָליטישע און אַנדערע סיבות האָבן גורם געווען, אַז קאָוונער געטאָ איז געווען איינער פון די געציילטע געטאָס אין מיזרח־אייראָפּע, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן, אין אַזאַ אָדער אַנדערער פּאָרעם, ביז דער לעצטער שעה פאַר דער באַפרייונג. נאָר דעמאָלט, ווען די רויטע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו ווילנע (80 קילאָמעטער פון דער מיזרח־זײַט), זײַנען די נאַציס צוגעטראָטן צו ליקווידירן דעם געטאָ און

אַנדערע אַרומיקע אַרבעט־לאַגערן און צו פירן די יידן אין דער ריכטונג פון מיזרח־פרייַסן.

די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 8טן יולי, 1944. זייער ווייניק יידן פון געטאָ האָבן אויסגעפאָלגט דעם באַפעל צו פאַרלאָזן דעם געטאָ און די ס״ס־לייט האָבן געמוזט זיי אַרויספירן מיט כּוח פון זייערע הייזער. אַ סך האָבן זיך באַהאַלטן אין זייערע מאַלינעס אונטער די הייזער און די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אַ יאָגד אויף די אויסבאַהאַלטענע. זיי האָבן געניצט שפּירהינט און יעדער פאַרדעכטיקט אָרט האָבן זיי באַשאָסן מיט האַנטגראַנאַטן און פלאַמען־ווארפערס. די לעבעדיק־געכאַפּטע זיינען אָפּגעפירט געווארן אין באַנוואַגאָנעס קיין דייטשלאַנד. דעם 24סטן יולי איז געקומען אין געטאָ אַ ספּעציעלע אויספרייַס־קאָמאַנדע און אונטערגעצונדן, אויפגעריסן און חרוב געמאַכט ביזן גרונט אַלע בנינים אין געטאָ. די יידן, וואָס האָבן זיך געוואָלט ראַטעוונען פון די ברענענדיקע באַהעלטענישן, זיינען דערשאָסן געווארן אויף אַן אָרט. געראַטעוועט האָבן זיך בלויז 90 יידן.

וועו די נאַציס האָבן אָנגעהויבן ליקווידירן דעם געטאָ זיינען דאָרטן געווען בייַ 10,000 יידן. אויפן אָרט זיינען געהרגעט געווארן 3,000 און אַרום 7,000 זיינען פונאַנדערגעשיקט געווארן אין פאַרשיידענע קאַצעטן אין דייטשלאַנד. פון זיי זיינען געבליבן לעבן אַרום 2,500. 600 האָבן זיך געראַטעוועט אין קאָוונע און אין איר סביבה דורך באַהעלטענישן אין אָדער אויסערן געטאָ אָדער דורך אַנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער. 92 פּראָצענט פון קאָוונער יידן זיינען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים.

* * *

פאַראַן פאָרשערס פון חורבן, וואָס שאַצן אָפּ פּאָזיטיוו די מעשים פון דער פירערשאַפט פון קאָוונער געטאָ, לכל־הפחות אין פאַרגלייך מיט אַנדערע געטאָס. אָן ספק, אַז אין אַ גרויסער מאָס שטאַמט די דאָזיקע אָפּשאַצונג צוליב דער פּאָזיטיוער באַציונג מצד דער געטאָ־פירערשאַפט צו דער אָרטיקער אונטערגרונט־באַוועגונג און פון דער מאַסיווער הילף, וואָס זי האָט געגעבן די אונטערגרונטלערס, וועלכע האָבן געוואָלט אַרויס אין די וועלדער זיך אָנשליסן צו די סאָוועטישע פאַרטיזאַנער.

אַנדערע פאָרשערס הייבן אויך אַרויס דעם מאָמענט, וואָס לפּחות דער פאָרזיצער פון עלטעסטן־ראַט איז אויסגעקליבן געוואָרן דורך פאָרשטייערס פון דער יידישער געזעלשאַפט און איז ניט באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן, ווי דאָס איז געשען אין אַנדערע געטאָס.

אַזוי אָדער אַנדערש, איז פאַראַן אַ נייגונג אַרײַנצונעמען קאָוונער עלטעסטן־ראַט צווישן יענע יידישע פירערשאַפטן, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן מיט כּבוד די זייער שוועכע אויפגאַבע, וואָס איז אַרויפגעלייגט געווארן אויף זיי, דהײַנו: אײַנשטעלן דעם טאָג־טעגלעכן לעבן־סדר אין געטאָ אונטערן צוואַנג פון פאָלגן די נאַצישע מאַכטאָרגאַנען — פון איין זײַט, און פון דער שטרענגער אָפּצוהיטן, ווי מעגלעך, מענטשלעכע און געזעלשאַפטלעכע באַציונגען — פון דער צווייטער זײַט.

אַזאַ נייגונג איז באַזונדערס קענטיק בײַ די לעבן־געבליבענע מיטגלידער פון קאָוונער עלטעסטן־ראַט און אָנגעשטעלטע פון די מוסדות אין געטאָ, וואָס האָבן אין פאַרשיידענע שריפטן פאַרעפנטלעכט זייערע זכרונות מיט ענלעכע אָפּשאַצונגען וועגן דער דאָזיקער תּקופה. אין זייערע שילדערונגען פון לעבן אין געטאָ ווערן אונטערגעשטראָכן דער גוטער אינעווייניקסטער קלימאַט און די צופרידנשטעלנדיקע באַציונגען צווישן דער געטאָ־פירערשאַפט און דער מאַסע.

ניט אַלע חורבן־פאָרשערס זײַנען מסכּים מיט אַזאַ פאָזיטיווער אָפּשאַצונג, וואָס גרענעצט צײַטנווײַז אַפילו מיט אידיאַליזאַציע. זיי שטיצן זיך אויף אַ ריי עדותן, וואָס זײַנען אויפגעהיט געווארן אין דער היסטאָריאָגראַפיע און וואָס ווײַזן, אַז ניט אַלץ איז געווען אַזוי גוט און שיין אין דעם אינעווייניקסטן לעבן פון געטאָ און אַוודאי איז עס ניט קיין „טלית שפּולה תּכלת״. עס האָבן דאָס זיך וועגן גביות־עדות פון לעבן־געבליבענע, וואָס געפינן זיך אין אַרכיוון, מיט קריטיק אויף דער פירערשאַפט פון געטאָ און באַזונדערס אויף די מעשים פון איר מאַסע אָנגעשטעלטע און די אויספּירערס פון איר פאָליטיק.

אויך דער פאָלקלאָר פון קאָוונער געטאָ איז אַן עדות אויף דער אינעווייניקסטער שפּאַנונג. דאָרטן און אויף די אָנגעהויפטע שוועכע טענות אין די הערצער פון המון יידן אין געטאָ כּלפּי די פאַרשיידענע יידישע פונקציאָנערן. אין ביטערע סאַטירעס וועלכע אַרויסגעהויבן צו שאַנד דער געזעלשאַפטלעכער סדר אין געטאָ, די מאָראַלישע

פאַרדאָרבנקייט און דער פּראָטעקציאָניזם. אַ סך ערנסטער איז די מאַסע מאַטעריאַלן, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אין די געריכטלעכע אינסטאַנצן פון די יידן נאָכן חורבן קעגן פונקציאָנערן פון געטאָס און קאַצעטן, וואָס ווערן באַשולדיקט אין עבירות, וואָס גרענעצן זיך מיט קאָלאַבאָראַציע מיטן נאַצישן שונא.

דעריבער טאַקע האָבן אַ גרויסע חשיבות די מעמואַריסטישע נאָטיצן פון ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין. זיי זײַנען געשריבן פון אַ קריטישן קוקווינקל, סײַ אין די טעג, וועלן ער האָט זיך באַשעפטיקט ווי אַ דאָקטער, סײַ וועלן ער איז געווען אַ פשוטער אַרבעטער.

דער פאַרשטאָרבענער, וואָס איז געווען באַקאַנט אין זײַן פאַך מיט זײַן שאַרף אויג אין שטעלן אַ מעדיצינישן דיאַגנאָז, האָט געפרווט דיאַגנאָזירן די קראַנקייטן פון דער געזעלשאַפט אין די צײַטן פון אומגליק און מענטשלעכער געפאַלנקייט אין געטאָ און קאַצעט. מיט דעם האָט ער צוגעלייגט אַ ציגל צום היסטאָריאָגראַפישן מאַטעריאַל וועגן קאָוונער געטאָ, און דאָס אין ליכט פון דער סאָציאָ־פסיכאָלאָגיע. מען קען דעריבער זאָגן, אַז אין דעם צונויפגעקליבענעם מאַטעריאַל אין דאָזיקן בוך איז דאָ אַ שטיקל חידוש.

פאַרשטייט זיך: דער פאָרשער איז ניט מחוייב אָנצונעמען די אַלע געבראַכטע פאַקטן און אָפשאַצונגען פון מחבר אָן אַ קריטישן אַנאַליז, אָבער אָן ספק זײַנען זיי אַ צושטײַער צו דער היסטאָרישער פאָרשונג פון חורבן, ווי אויך צו דער פאָרשונג פון סאָציאַלער וויסנשאַפט.

*

דאָס אַרויסגעבן די זכרונות פון ד״ר לאַזאַר גאָלדשטיין איז אַן אמתע מיצווה פון „חסד של אמת״. פאַר דעם קומט אַ יישר־כּוח זײַן פרוי אסתּר, וואָס האָט איניציירט די זאַך און דערמעגלעכט עס צו פאַרעפנטלעכן, ווי אויך דעם רעדאַקטאָר, וואָס האָט געטאָן אַ פאַכמענישע און געוויסנדיקע אַרבעט ביים אויפקלײַבן די געבליבענע נאָטיצן און זיי געבן אַ ליטעראַרישע געשטאַלטונג.

שריפטן פון ד״ר גאָלדשטיין

קאָוונער געטאָ
פּראָבלעמען און מעשים

סלאָבאָדקער געטאָ, ווי אַלע געטאָס אונטער דער נאַצישער אָקופּאַציע, איז געשטאַנען פאַר איין קאַרדינאַלער פּראָבלעם: ווי קען מען אָפּראַטעווען די אָפּגעשלאָסענע ייִדן הינטער די שטעכדראָטן?

תּחילת האָט זיך עס געהאַנדלט בעיקר וועגן אַ שטיקל דאַך איבערן קאָפּ אין דעם קליינעם געטאָ־שטח פאַר קרוב 30 טויזנט ייִדן, וועגן אַ שטיקל ברויט, וועגן מעדיצין פאַר קראַנקע, וועגן אַרבעט־שטעלעס. מען האָט זיך אַליין געוואָלט אײַנריידן צו גלייבן דעם אַרגומענט פון דער נאַצי־מאַכט, אַז מען פירט אַרײַן ייִדן אין געטאָ צוליב זייער אייגענער פּראָטעקציע: צו זײַן פאַרהיט פון דיווילדע רציחות אויף הונדערטער ייִדן אין אַלע עקן שטאָט.

סײַ די סתּם ייִדן, סײַ די מיטגלידער פון דעם גיך־געשאַפענעם עלטעסטן־ראַט, האָבן גוט געווּוסט, אַז עס רוקט זיך אָן אַ שוועריע און ביטערע צײַט אויף די איזאָלירטע ייִדן אין געטאָ. אַוודאי האָט ניט איינער געטראַכט וועגן די מעגלעכע גרויסע לעבן־סכנות אין די נײַע באַדינגונגען. עס האָבן געשוועבט פאַר די אויגן די בילדער פון דעם שרעקלעכן פּאָגראָם אין סלאָבאָדקע אין דער נאַכט פון 25סטן יוני 1941, די גרוילן פון די דערשאָסענע פאַרכאַפּטע טויזנטער ייִדן אויפן זיבעטן פּאָרט סוף יולי 1941 און די שחיטות אויף דער ייִדישער באַפעלקערונג אין די שטעטלעך פון דער ליטווישער פּראָווינץ. נאָר די טבע פון מענטשן איז שוין אַזוי, אַז אין די סכנהדיקסטע מאָמענטן כאַפּט מען זיך אָן אָן אַ שטרוי, דאָס מאָל איז דער שטרוי געווען — דער געטאָ. ס׳איז ניט אײַנגעפאַלן, אַז געטאָ מיינט — אויסמאָרדן אַלע ייִדן, אַלע ביז איינעם.

אין אַזעלכע באַדינגונגען און אין אַזאַ פסיכישן צושטאַנד איז די ידיעה וועגן געשאַפענעם עלטעסטן־ראַט אויפגענומען געוואָרן מיט אַ דערלייכטערונג. עס האָט אויך צוגעהאָלפן דער פאַקט, וואָס דער צוזאַמענשטעל (דער אָפּיציעלער און ניט־אָפּיציעלער) פון עלטעסטן־ראַט האָט אַרויסגערופן צוטרוי בײַם ברייטן עולם ייִדן. כּמעט אַלע זײַנע מיטגלידער זײַנען געווען באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע מענטשן און אַ פּאָר זײַנען געווען בכבודיקע פּראָפעסיאָנאַלן מיט אַ גוטן נאָמען.

אין אַזאַ אַטמאָספער און בײַ אַזעלכע שטימונגען האָט דער עלטעסטן־ראַט אָנגעהויבן זײַן אַרבעט. די ערשטע צײַט — פון אַרום אָנהייב יולי, ווען זײַן אַרבעט־ביוראָ איז נאָך געווען אין קאָוונע, ביז אויגוסט 15, 1941 — איז ער געווען פאַרנומען בעיקר מיט פלאַנירן דאָס אַריבערפירן ייִדן פון קאָוונע אין סלאַבאָדקער געטאָ, זאָרגן פאַרן דירות־פונאַנדערטייל און פון אָרגאַניזירן די געפאָדערטע אַרבעט־בריגאַדעס פאַר די דײַטשן און אויך פאַר ליטווישע אונטערנעמונגען אין קאָוונע, אויסער די כּסדרדיקע גזירות פון דער נאַצישער מאַכט און די פאַרהאַנדלונגען מיט אירע פאָרשטייערס וועגן דעם.

אויך אין אָט דער „שטילער״ צײַט זײַנען געווען געוויסע שאַרפע טענות קעגן מעשים פון עלטעסטן־ראַט: פאַר פאַוואָריזירן אייגענע מענטשן — פרײַנט אָדער פון דער אייגענער פאַרטיי — בײַם אויסטיילן אַ בעסערע דירה, באַזאָרגן מיט אַ בעסערער אַרבעט־שטעלע אין שטאָט, שיקן אין אַ בעסערער אָדער לײַכטערער אַרבעט־בריגאַדע און אַזוי ווײַטער. אָבער נאָך אַלעמען האָט מען פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אפשר אַן אומפאַרמײַדלעכער רעזולטאַט פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף ייִדן — און דאָס איז דער לײַכטערער טייל.

אין גאַנצן געביטן די לאַגע האָט זיך דעמאָלט, וועו דער געטאָ האָט אָנגעהויבן צאָלן מיט בלוט.

דער ערשטער בלוטסיגנאַל איז געקומען דעם 18טן אויגוסט, 1941, דרײַ טעג נאָכן אָפּשליסן דעם געטאָ. יענעם טאָג זײַנען 534 „אינטעליגענטע ייִדן״ אַרויסגעפירט געוואָרן פון געטאָ. געהייסן האָט עס — לויט דער אָפּיציעלער פּאָדערונג פון קאָמינסקאָס, דעם ראַטגעבער בײַם שטאָט־קאָמיסאַר פאַר ייִדישע ענייניס — אַז מען דאַרף האָבן די מענטשן פאַר וויכטיקער אַרכיוו־אַרבעט און דעריבער דאַרפן זיי זײַן

מענטשן מיט בילדונג. דער טריק איז געלונגען: אויף די מודעות פון אַרבעטאַמט בײַם עלטעסטן־ראַט צו מענטשן פון פרײַע פראָפעסיעס האָבן זיך פרײַוויליק געמאָלדן בײַ 300 אינטעליגענטן און צוזאַמען מיט 234 געכאַפּטע זײַנען זיי אויף מאָרגן דערשאָסן געוואָרן אויפן 4טן פאָרט לעבן קאָוונע.

דאָס איז געווען דער ערשטער בלוטאָפּצאָל פון געטאָ צו דער מערדערישער נאַצי־מאַשין, אָבער ס׳איז געווען קלאָר, אַז דער עלטעסטן־ראַט איז דאָ אָפּגענאַרט געוואָרן צוזאַמען מיט יידן, וואָס זײַנען געלאָפּן פרײַוויליק זיך רעגיסטרירן פאַר דער „אַרכיוו־אַרבעט", און מען האָט קיינעם ניט געקענט באַשולדיקן אין דעם.

שרה־דבורה לעווין, באָבע פון אסתּר גאָלדען,
אומגעקומען אין דער ערשטער קליינער אַקציע איך סלאַבאָדקער געטאָ דעם 26סטן
סעפּטעמבער 1941

אבער זיבן וואכן נאך דער „אינטעליגענטן־אקציע״, דעם פירטן אקטאבער, איז געקומען די אקציע אין דעם „קליינעם געטא״, וועו אז 1,500 יידן זיינען ארויסגעפירט געוואָרן צום טויט, און אז דריי וואכן נאך דעם, דעם 28סטן אקטאבער, איז געקומען די „גרויסע אקציע״ מיט איבער 10,000 יידישע קרבנות; דערצו איז נאך צוגעקומען די מעשה מיט 5,000 „יארדאן־שיינען״ (וואס אז געוויסע צייט זיינען זיי טאקע געווען לעבנשיינען), וואס אז גרויסער טייל פון זיי איז פארטיילט געוואָרן דורכן עלטעסטן־ראט, — דעמאלט האט דער געטא געגומען ברויזן און שארפע וווייטיקדיקע פראגעס האבן זיך געגומען טראגן אין דער לופטן:

— ווער האט דעם עלטעסטן־ראט געגעבן רעכט צו פארטיילן עטלעכע טויזנט „לעבנשיינען״ אויף אן עדה יידן פון איבער 30,000 און אויף אזא אופן צו באשטימען „מי לחיים ומי למות״?

— פאר וואס איז אין דעם אויפרוף פון עלטעסטן־ראט צו קומען דעם 28סטן אקטאבער אויף דעמאקראטו־פלאץ ניט אנגעגעבן געוואָרן כאטש מיט א ווונק די סיבה פון דעם רוף? און אויב מען האט ניט געקענט געבן קיין ווונק, פאר וואס האט מען ניט געלאזט צירקולירן קלאנגען אין געהיים וועגן דעם אמתן ציל פון פארזאמלען אלע יידן אויף דעם פלאץ?

דאס מאל, ביי דער „גרויסער אקציע״, האט דער עלטעסטן־ראט ניט געקענט זאגן, אז ער איז אפגענארט געוואָרן און אז ער האט ניט געווסט צו וואס די נאצי־מאכט צילט. ניט נאר דער עלטעסטן־ראט האט געווסט, אז ס׳וועט פארקומען א סעלעקציע „לחיים או למות״, נאר אלע אדער כמעט אלע פון די מיטארבטערס אין זיינע פארשיידענע אפטיילונגען האבן געווסט וועגן דעם און דאס איז געווען באקאנט אויך זייערע מקורבים. מען האט געקענט געבן פארשיידענע תירוצים און פירושים פאר וואס מען האט אזוי גהאנדלט, אבער מען האט ניט געקענט אפלייקענען דעם עצם וויסן וועגן דער געפלאנטער סעלעקציע.

אין א גביית־עדות פאר מיר, געשריבן דעם 11טן פעברואר, 1948, ווערט איבערגעגעבן:

„איך האב געלעבט אין געטא אין איין הויז מיט ד״ר עלקעס, ד״ר גערשטיין, דוד שאפירא און נאך א פאר מענטשן פון זייערע משפחות. דעם אוונט פארן 28סטן אקטאבער, 1941, האט ד״ר עלקעס אונדז אלעמען געבעטן צו קומען אין זיין דירה. דארטן האט ער אונדז געזאגט: פאר אייך

איז ניטאָ קיין סכנה אויף דער מאָרגנדיקער געטאָ־פּאַרזאַמלונג אויף דעמאָקראַטו־פּלאַץ. אַלע איינווינערס וועלן זיין אײַנגעטיילט לויט זייערע אַרבעט־שטעלעס. איר אַלע וועט זיין אין דער גרופּע פון עלטעסטן־ראַט.

ד״ר עלקעס איז געווען זייער נערוועז אין ריידן און יעדער פון אונדז האָט געפילט, אַז מאָרגן ווערט צוגעגרייט עפּעס גרויליקס פאַרן געטאָ״.

נאָך דער „גרויסער אַקציע״ האָט זיך זייער פאַרשטאַרקט די קעגנערשאַפט צום עלטעסטן־ראַט. למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז גלײַך אין די ערשטע טעג פון זײַן טעטיקייט האָט זיך געשאַפן אַן אָפּאָזיציע קעגן זײַן עצם עקסיסטענץ מיט דער הויפּט־טענה, אַז דאָס איז קאָלאַבאָראַציע מיט יִידן־מערדערס. די דאָזיקע אָפּאָזיציע איז געקומען בעיקר פון דער גרופּע יִידישע קאָמוניסטן און זייערע סימפּאַטיקערס, דעריבער האָט זי תּחילת ניט געהאַט קיין גרויסע ווירקונג — מען האָט גוט געווווסט, אַז בײַ זיי גייט דאָ ניט וועגן דעם, צי ס׳איז „גוט פאַר יִידן״, נאָר צי ס׳איז „גוט פאַר די סאָוועטן״. אָבער נאָך דער „גרויסער אַקציע״ האָט די קעגנערשאַפט צום עלטעסטן־ראַט זיך געמומען פאַרשפּרייטן צווישן אַנדערע קרײַזן און יחידים, כאָטש צוליב אַנדערע מאָטיוון.

אויף וויפל די שאַרף־קריטישע שטימונג אין געטאָ קעגן די מעשים פון עלטעסטן־ראַט האָט זיך פאַרשטאַרקט, קען דינען דער פאַקט, אַז אויף זײַנע זיצונגען פאַרן 28סטן אָקטאָבער האָבן עטלעכע באַטייליקטע זיך אַרויסגעזאָגט פאַר דעם, אַז דער עלטעסטן־ראַט זאָל בכלל זיך אָפּזאָגן פון געבן אין זײַן נאָמען דעם רוף זיך צו פאַרזאַמלען אויפן דעמאָקראַטו־פּלאַץ.

פאַרפּוצטע באַריכטן

גלײַך אין די ערשטע טעג, זעקס וואָכן פאַרן אַרײַנגיין אין געטאָ, ווען דער עלטעסטן־ראַט האָט אָנגעהויבן פונקציאָנירן, האָב איך ניט געהאַט קיין גרויסע אמונה אין דער נייער אינסטיטוציע. דער עצם געפיל, אַז דאָס איז אַן אַקט פון אונדזערע אַרכי־שונאים, וואָס האָבן געשוואָרן אונדז אומצוברענגען, האָט אונטערגעזאָגט, אַז מען דאַרף קוקן מיט טויזנט אויגן און זײַן אָפּגעהיט מיט יעדער טראָט. איך האָב זיך ניט געקענט באַפרײַען פון געדאַנק, אַז מען גרייט צו פאַר אונדז אַ טויטפאַסטקע. אָבער תּחילת האָב איך געטראַכט: מען דאַרף ווארטן און זען. אפשר זײַנען די יעניקע,

וואָס גלייבן אין דער ניצלעכקייט פון עלטעסטן־ראַט, קליגער און פראַקטישער און זײַנען געראטן.

אָבער ס׳האָט ניט געמוזט קיין צו לאַנגע צײַט זיך צו איבערצײַגן, אַז יענע זײַנען ניט געראטן, און איך האָב זיך ניט אויפגעהערט וווּנדערן, פאַר וואָס די מיטגלידער פון עלטעסטן־ראַט און זייערע מיטגייערס דערזעען ניט זייער ביטערן טעות.

מיט יעדן איבעריקן טאָג אין געטאָ האָט מען געקענט זען, אַז דער גאַנצער פלאַן פון די נאַציס צו שאַפן אַ יודן־ראַט (ווי אין אַלע געטאָס) איז געווען: צו שאַרן קוילן מיט יידישע הענט. ביסלעכווײַז־ביסלעכווײַז איז דער עלטעסטן־ראַט אַלץ מערער פאַרוויקלט געוואָרן אין העלפן אַפילו ניט־וויילנדיק די נאַציס דורכצופירן זייערע פלענער לגבי יידן.

האָט מען געדאַרפט שקלאַפן פאַר די אַרבעטפּלעצער אין שטאָט — האָט די יידישע געטאָ־פּאָליצײַ זיי געשלעפּט פון די הײַזער און געטריבן אַהין.

האָט מען געדאַרפט באַרויבן די געטאָ־אײַנווווינערס פון זייער האָב־און־גוטס —האָבן דײַטשן קיין פינגער ניט געדאַרפט צולייגן, וויַיל דער עלטעסטן־ראַט האָט זיי געפרופן עס אָפצוגעבן.

האָט מען געדאַרפט שיקן אַרבעטערס אויף פלעצער וויַיט פון געטאָ, וואָס מען איז קיין מאָל ניט זיכער געווען, צי איז עס ניט אויף דערשיסן — האָט יידישע פּאָליצײַ זיי צונויפגעבראַכט אָדער גאָר געגאַנגען איבער די הײַזער מיט ליסטעס נעמען.

די ליסטעס — דאָס איז אפשר דער גרעסטער חטא פון עלטעסטן־ראַט. ליסטעס מיט טויזנטער נעמען פון די יידן אין געטאָ זײַנען גענויצט געוואָרן אויף צו שיקן זיי אין פאַרשיידענע ערטער, אין די דעפּאָרטאַציעס קיין ריגע און עסטלאַנד, ווו אַ גרויסער טייל פון זיי איז דאָרטן שפּעטער אומגעקומען — ווי האָט אַ יידישע האַנט ניט געציטערט בײַם רעגיסטרירן אַ נאָמען פון אַ יידן, וואָס וועט אפשר דערהרגעט ווערן? ווי קען דער עלטעסטן־ראַט אָפּווישן פון זיך דעם דאָזיקן בלוטיקן פלעק דורך באפּוילו צוצוגרייטן אַזעלכע רשימות?

און אַז דער עלטעסטן־ראַט קלעפט אויף אַ מודעה צו די יידן אין געטאָ, אַז דעם 28סטן אָקטאָבער דאַרפן אַלע זיך פאַרזאַמלען אויפן דעמאָקראַטן־פלאַץ און מען גיט זיי ניט דעם קלענסטן ווינק אויף דער

גרויסער ספּנה, בעת מען ווייסט אַליין, אַז טויזנטער וועלן פון דאָרטן געשיקט ווערן צום טויט, — האָט מען דורך דעם ניט קיין מיטשולד אין טויזנטער יידישע טויטן?

האָט דער קאָוונער עלטעסטן־ראַט אַרויסגעוויזן כאָטש איין גרויסע העלדישע טאַט, ווי דאָס איז געשען אין שאַוולער געטאָ, וועו אַ חשובער מיטגליד פון דאָרטיקן יודען־ראַט, אַהרן קאַץ, איז פרייַוויליק מיטגעפאָרן מיט די געכאַפּטע קינדער אין דער קינדער־אַקציע, כּדי צו זען ווּהין מען פירט זיי — און ער איז צוזאַמען מיט זיי אומגעקומען!?

פאַראַן אַ מיינונג בייַ געוויסע מענטשן, באַזונדערס בייַ די לעבן־געבליבענע מיטגלידער פון עלטעסטן־ראַט און אָנגעשטעלטע אין די געטאָ־מוסדות, כאילו קאָוונער געטאָ איז געווען אַ מוסטער־געטאָ מיט זיַינע מעשים און אויפטוען און מיט זיַינע באַציונגען מיט דער נאַצי־מאַכט.

דאָס איז אָבער אַ ניט־אמתע און פאַרפירערישע באַלייַכטונג פון די געשעענישן אין קאָוונער געטאָ. פון די עטלעכע פּריער אָנגעוויזענע פאַקטן קען מען קומען צום אויספּיר, אַז דער עלטעסטן־ראַט האָט קאָאָפּערירט מיט דער נאַצי־מאַכט פון געטאָ, ניט, חלילה, מיט דער כוונה אומצוברענגען יידן, נאָר צוליב דעם אַיינשטעל, אַז אויף אַזאַ אופן וועט מען העלפן יידן. איז די ערשטע עטלעכע חדשים פון יולי—סעפּטעמבער 1941 האָט מען געקענט געפינען אַ זכות פאַר אַזאַ האַנדלונג, אָבער נאָך די ערשטע מאַסן־אַקציעס פון קליין־געטאָ און דעמאָקראַטיזיר־פלאַץ, וועו די בעסטיאַליש־טייוולאָנישע פלענער פון די נאַציס זיַינען געווארן אין גאַנצן קלאָר — האָט דער עלטעסטן־ראַט געדאַרפט בייַטן זיַין גאַנצע טאַקטיק. מען קען, נאַטירלעך, ניט וויסן וויַ אַזאַ שריט וואָלט זיך אויסגעווירקט, אָבער איין זאַך איז זיכער: מען וואָלט די יידישע געטאָ־מנהיגים ניט געקענט באַשולדיקן אין ניט־ווילנדיקן חלק אין אומברענג פון טויזנטער יידן.

אין ביכער און אַרטיקלען וועגן קאָוונער געטאָ ווערן די גלאַוונע יידישע געטאָ־פירערס גוזמאדיק און אויפגעבלאָזן באַשריבן, אָבער זייערע פינצטערע זיַיטן ווערן גאָרניט, אָדער כּמעט גאָרניט, דערמאָנט.

ד״ר אלחנן עלקעס, דער „אָבער־יודע״, איז פאַר זיך אַליין געווען זייער אַן אָרנטלעכער מענטש, אָבער לויט זיַין עצם כאַראַקטער און אַפילו לויט זיַין גאַנצער דערציונג האָט ער ניט געטאָרט זיַין דער פירער אין אַזאַ

שרעקלעך־קריטישער און אַכזריותדיקער צייט. און ווידער: אויב תּחילת האָט מען אים דאָס געקענט מוחל זיין, האָט ער נאָך די ערשטע מאַסן־אַקציעס אין געטאָ געדאַרפט זיך אָפּזאָגן פון אַמט — אויב ער האָט דאָס ניט געטאָן, מוז ער טראָגן די אחריות פאַר אַלע מעשים פון דער יידישער פּאָליציי, פון אַרבעטאַמט און אַנדערע געטאָ־מוסדות.

דאָ דאַרף דערמאָנט ווערן די פאַרשפרייטע ניט־ריכטיקע מיינונג, אַז מען האָט זיך ניט געקענט אפּזאגן פון זיין אין עלטעסטן־ראַט. געווען געווג פאַלן אין אַנדערע געטאָס, ווען מיטגלידער פון אַ יודען־ראַט האָבן רעזיגנירט. דער בעסטער תּירוץ איז מערסטנס געווען: ניט־געזונט. עס איז אויך ניט ריכטיק, אַז די נאַצי־מאַכט האָט געצוווּנגען, אַז דווקא דער אָדער יענער זאָל זיין אין יודען־ראַט. אָט ווייסען מיר דאָך, אַז דער קאָוונער רב הראָשי א.ד. שאַפּיראָ זצ״ל איז אָנהייב יולי געפופן געוואָרן צו קומען אין געשטאַפּאָ, און דער תּירוץ „ניט געזונט״ איז אָנגענומען געוואָרן דורך דער געשטאַפּאָ, און אַנדערע, ניט קיין געפופענע, זיינען געגאַנגען אויף זיין אָרט.

ד״ר עלקעס האָט זיך ניט געפירט מעשה־תּקיף, געלעבט זייער באַשיידן, דאָס הייסט אָבער ניט, אַז מען מעג פאַרהוילן זיין מיטשולד אין טייל געשעענישן פון געטאָ און גלאָריפיצירן זיינע מעשים.

ווי אַן אילוסטראַציע זאָל דאָ געבראַכט ווערן איין פאַקט:

נאָך דער „גרויסער אַקציע״ פון 28סטן אָקטאָבער, 1941, זיינען די איבער 10,000 יידן אָפּגעטיילטע אויף „לינקס״ אָפּגעשיקט געוואָרן אין קליין־געטאָ.

אברהם גאָלוב, דער לעצטער סעקרעטאַר פון עלטעסטן־ראַט, באַשרייבט בשייכות מיט דעם, אַז ד״ר עלקעס האָט די גאַנצע נאַכט נאָך דעם ניט געקענט שלאָפן, ביז ער האָט אין דער פרי באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט אַריינצוגיין אין קליינעם געטאָ, כּדי אַליין צו זען וואָס איז געשען מיט זיינע בריידער און שוועסטער (אין „היכל ששקע״. תּל־אביב, 1962).

אָבער יוסף גאַר, מחבר פון „אומקום פון דער יידישער קאָוונע״ (מינכען, 1948), וואָס האָט אָנגעשריבן די גאַנצע כראָנאָלאָגישע געשיכטע פון סלאָבאָדקער געטאָ, דערציילט וועגן זעלביקן עפּיזאָד אָט־וואָס:

„במשך דער נאַכט האָט דער פאָרזיצער פון עלטעסטן־ראַט ד״ר עלקעס אויסגעפועלט בײַ די מאַכטאָרגאַנען אַ דערלויבעניש ארויסצונעמען אן ערך 100 יידן". בכן, דאָס איז שוין ניט געווען אַ גאַנג צו זען „וואָס טוען יידן אין קליין־געטאָ", נאָר אַרויסנעמען אַ ספּעציעל־פּריווילעגירטע גרופּע, וואָס דערמאָנט וויידער די מעשה „שײַנען". אַוודאי איז ניט געווען קיין עוולה צי ראַטעוועטן כאָטש 100 יידן פון די 10,000 — אָבער דער עצם תּוך און ציל פון ד״ר עלקעסעס גאַנג ווערט דורך גאָלובס באַשרײַבונג גלאָריפיצירט און געפעלשט.

אויך אַדוואָקאַט לייב גאָרפינקל, דער וויצע־פאָרזיצער פון עלטעסטן־ראַט, איז ריין־פערזענלעך געווען אַן אָרנטלעכער מענטש פאַרן געטאָ און אין געטאָ גופא האָט ער ניט געפראַוועט קיין תּקיפות און געפירט אַ ביז גאָר באַשיידן לעבן. אָבער זײַן רעסאָר איז געווען די יידישע געטאָ־פּאָליצײַ, איז ער ממילא פאַראַנטוואָרטלעך פאַר איר טעטיקייט: אַרעסטן, ברוטאַליטעט און מער פון אַלץ די ליסטעס פאַר דעפּאָרטאַציע אין אַנדערע לאַגערן, וואָס די פּאָליצײַ האָט זיך באַניצט מיט זײ.

ל. גאָרנפינקל האָט אַליין פאַרעפנטלעכט אַ בוך ווערן די ליסטעס נעמען אויף דעפּאָרטאַציע אין אַנדערע לאַגערן און פאַר אַנדערע צוועקן. דאָס אויפשטעלן די ליסטעס נעמען איז געווען דער סאַמע סקאַנדאַליעזסטער און ברוטאַלסטער אַקט פון עלטעסטן־ראַט — ווי קומט עס, אַז זײַן וויצע־פּאָרזיצער זאָל אין זײַן בוך זיך ניט פאַרנעמען מיט אָט דער דאָזיקער אַזוי אָנגעווייטיקטער פראָבלעם?

ווי ס׳זאָל ניט זײַן, טראָגט גאָרפינקל, אַזוי ווי ד״ר עלקעס, די אַחריות פאַר דער פולער מיטאַרבעט מיט די יידן־הענקערס אין געטאָ, כאָטש זייערע כוונות זײַנען געווען צום גוטן.

די דריטע וויכטיקע פערזאָן אין עלטעסטן־ראַט איז געווען זײַן סעקרעטאַר אַדוואָקאַט אַברהם גאָלוב. זײַן השפּעה אויף דער טעטיקייט פון עלטעסטן־ראַט איז מיט דער צײַט געוואָרן זייער גרויס, אַזוי אַז מען האָט געוואָרט ווען אים ווי ווערן זײַן וויכטיקסטן מיטגליד.

גאָלוב איז געווען דער יינגסטער פון די דריי און איז אויך געווען געקנאָטן פון אַן אַנדער טייג. זייער פיל האָבן געהאַט קעגן אים טענות, טענות פון פערזענלעכן און פון געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער.

לויטן אויפטראָג פון דער פעדעראַציע פון ליטווישע יידן אין די לאַגערן פון דיפּישלאַנד, האָב איך אין 1948 דורכגעפירט אַן אויספאָרשונג וועגן דער טעטיקייט פון אַברהם גאָלוב אין געטאָ. איך האָב אויסגעהערט עדות: יוסף אינדיכשטיין, יוסף טאַרקאָ, שמעון קאַרנאָווסקי, פייוושׁ גאָלדשמידט, יעקב אָלייסקי, מרדכי ליפשיץ, יוסף גאַר, ניקאָלייַ געמעלניצקי, מישאַ סעגאַלסאָן, הרב סניעג. דעם סך־הכל פון מײַן אויספאָרשונג האָב איך שריפטלעך איבערגעגעבן דעם 15טן סעפטעמבער, 1948, דעם פאָרזיצער פון דער ליטווישער פעדעראַציע אין דיפּישלאַנד, ראובן רובינשטיין.

לויט די עדות, האָט גאָלוב געשפילט אַ גרויסע ראָל אין געטאָ און האָט דיקטירט צו אַ גרויסן טייל די פאָליטיק פון עלטעסטן־ראַט.

אין די גביית־עדותן פון דער דערמאָנטער מינכענער אויספאָרשונג ווערן איבערגעגעבן די וויַטערדיקע רייד וועגן גאָלובן:

עטלעכע חדשים פאַר דער ליקווידאַציע פון קאָוונער געטאָ איז ער אַנטלאָפן. זײַענדיק אויף אַזאַ וויכטיקער פאָזיציע, ווי ער האָט פאַרנומען, איז דאָס גלײַך צו אַ געוואַלד, וואָס דעזערטירט ערב אַ גרויסער שלאַכט.

און אַנטלאָפן איז ער ניט „אַליין״ — לויט די רייד פון עדות — ער זאָל האָבן מיטגענומען די גאַנצע קאַסע פון עלטעסטן־ראַט מיט אַלע אַרכיוון.

גאָלוב האָט געפאָדערט פון דעם אָנפירער פון די געטאָ־וואַרשטאַטן מישאַ סעגאַלסאָן צוצושטעלן אַ ליסטע פון 100 מענטשן פון די וואַרשטאַטן פאַר דער ריגער אַקציע. סעגאַלסאָן האָט ניט אויסגעפאָלגט, אָבער 30 מענטשן פון די וואַרשטאַטן זײַנען דאָך געווארן אַרעסטירט און פאַרשיקט מיט דער ריגער אַקציע.

אַדוואָקאַט שפּונדער איז געזוכט געווארן פון געשטאַפּאָ, וואָס האָט געפאָדערט פון עלטעסטן־ראַט אים אַרויסצוגעבן. דער עלטעסטן־ראַט האָט באַטראַכט די פראַגע: אַרויסגעבן שפּונדערן אָדער אים באַשיצן דורך געבן אים אַן אידענטיפיקאַציע־קאַרטע אויף אַן אַנדער נאָמען. די מערהייט

פון עלטעסטן־ראַט איז געווען פאַרן צווייטן וועג, אָבער גאָלוב איז געווען פאַר אַרויסגעבן שפּונדערן, און אַזוי איז געבליבן.

צו די אַלע זאַכן דאַרף מען צוגעבן צוויי מיסטעריעזע געשעענישן.

די מאַטעריאַלן און גביית־עדותן פון דער אויספֿאָרשונג איז מינכן זײַנען אָפּגעשיקט געוואָרן צו דער יידישער אַגענץ אין ירושלים. די אַלע מאַטעריאַלן זײַנען אָבער אויף אַ סודותדיקן אופן פאַרשוווּנדן געוואָרן — עד היום.

אַן ענלעכער פאַל איז געשען אין רוים, ווו אַלע מאַטעריאַלן וועגן גאָלובס אויפּפירונג אין קאָוונער געטאָ זײַנען אויך נעלם געוואָרן.

ווער עס האָט געקענט האָבן דעם גרעסטן אינטערעס אין די פאַרפאַלענישן פון די אַלע מאַטעריאַלן — איז קלאָר פאַר יעדערן.

ד״ר עלקעס, אַדוואָקאַט גאָרפינקל, און אַדוואָקאַט גאָלוב האָבן געפּאָרעמט די הויפּטליניעס פון דער געטאָ־פּאָליטיק פונעם עלטעסטן־ראַט. אָבער אויך זײַנע אַנדערע מיטגלידער, די אָפּיציעלע און ניט־אָפּיציעלע, קענען זיך ניט אָפּשאָקלען פון פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר אַלע מעשים פון עלטעסטן־ראַט. זיי אַלע טראָגן די גאַנצע אַחריות פאַר אַלע האַנדלונגען פון עלטעסטן־ראַט און גאָר באַזונדערס פאַרן גרעסטן חטא — פון מאַכן רשימות אויף „לחיים או למות״. די גאַנצע ליניע פון קאָאָפּעראַציע מיט די גרעסטע יידן־רוצחים האָט געמוזט ברענגען צו אַזאַ מאָראַלישן אַראָפּזינק, אַז מען איז פאַרבלענדט געוואָרן אַפילו ניט צו זען דאָס שפּילן מיט יידישע לעבנס — פאַר די בעסטיאַלישסטע מערדערס פון יידישן פאָלק.

אין די געגעבענע כאָטישע באַדינגונגען פון דער ליטווישער שארית־הפליטה אין דײַטשלאַנד גלײַך נאָכן בלוטיקן חורבן איז געווען שווער צו פירן אַ ברייטערע אויספֿאָרשונג וועגן דעם אָדער צו קאָנטראָלירן גרינדלעך די פינקטלעכקייט פון די באַשולדיקונגען. אָבער אַזוי ווי זיי זײַנען אַרויסגעזאָגט געוואָרן פון מערערע עדות, וואָס האָבן אייגנער פון אַנדערן ניט געווּוסט — קען מען אָננעמען, אַז זייערע דערקלערונגען האָבן אַ גרונד.

חורבן־ליטע און די ליטווינער

ווי האָבן זיך פאַרהאַלטן די ליטווינער, דאָס פאָלק און זײַנע פירערס, צום אויסראָט פון די ייִדן אין ליטע בעתן צווייטן וועלטקריג?

ליטווישע פירערס און זשורנאַליסטן האָבן אויף דעם צוויי הויפּטענטפערס:

1. די ליטווישע פאָלקסמאַסן האָבן זיך ניט באַטייליקט אין די שחיטות אויף די ייִדן.

2 אויף וויפל אַ טייל ליטווישע אינטעליגענץ האָט קאָלאַבאָרירט מיט דער נאַצישער אָקופּאַציע־מאַכט אין ליטע אין איר באַציִונג צו ייִדן, איז דאָס געווען אַ ספּאָנטאַנע רעאַקציע קעגן יענע ייִדן, וואָס זײַנען בעת דער סאָוועטישער אָקופּאַציע אין 1940־1941 געווען זייער אַקטיוו אין נ.ק.וו.ד. און מיטגעהאָלפן אין רודפן ליטווישע נאַציאָנאַליסטן און אין דעפּאָרטירן טויזנטער ליטווינער קיין סיביר.

כאָטש ס׳איז דאָ אַ שטיקל אמת אין פּאַקט, אַז אין סאָוועטיש־ליטווישן רעזשים האָבן ייִדן אויף אָנפירנדיקע פּאָזיציעס זיך געווארפן אין די אויגן, איז אָבער פאַלש און פאַרפירעריש צו זאָגן, כאילו יענע ייִדן האָבן דעם הויפּט־חלק אין רודפן ליטווינער און אין אונטערדריקן זייער נאַציאָנאַלן גײַסט.

קודם־כל, די צאָל פון אַזעלכע ייִדן איז געווען אַ גאַנץ קליינע.

צווייטנס, זיי זײַנען באַשטאַנען פון קאָמוניסטן און אַ ביסל סימפּאַטיקערס זייערע, און מיט וואָס זײַנען זיי ערגער אָדער בעסער פון ליטווינער־קאָמוניסטן — אלה ואלה האָבן איין „תּורה״, וואָס קומט פון מאָסקווע.

דריטנס, ס׳איז גוט באַקאַנט, אַז די סאָוועטישע פירערס אין קרעמל קומען זיך ניט לערנען טאַקטיק און סטראַטעגיע בײַ זייערע פֿאַרטיימענטשן אין אויסלאַנד. זיי האָבן אַן אויסגעאַרבעטן פּלאַן וווי צו באַהערשן אַ לאַנד — און ליטע איז ניט געווען קיין יוצא־מן־הכלל.

וואָס שייך דער ערשטער טענה, אַז די ליטווישע מאַסן האָבן ניט קיין חלק אין די שחיטות פון די יידן אין ליטע, שטייט זי אין פולער סתּירה צו די פאַקטן, וואָס זײַנען שוין אַרויסגעבראַכט געווארן אין אַ סך אַרטיקלען און פֿאָרשאַרבעטן, און עטלעכע וועלן וויַיטער ווערן איבערגעגעבן.

קיינעם פֿאַלט ניט אײַן, נאַטירלעך, צו זאָגן, אַז דאָס גאַנצע ליטווישע פֿאָלק — אין יעדער שטאָט און שטעטל און דאָרף — האָט זיך באַטיליקט אין אַלע אויסראָט־אַקציעס קעגן די יידן אין ליטע. אָבער עס זײַנען געווען טויזנטער אויף טויזנטער פֿאָליציסטן און „שאוליסטן", וואָס האָבן געהאָלפן די דײַטשן דורכפירן די רציחות, און וואָס נאָך ערגער — אין צענדליקער שטעטלעך און יישובים האָבן ליטווינער, מיט אָדער אָן אוניפֿאָרמען, דורכגעפירט די הריגות נאָך איידער די נאַצים זײַנען געקומען אַהין.

מען קען ניט לייקענען, אַז דאָ און דאָרטן האָבן איינצלנע ליטווינער געהאָלפן באַקאַנטע יידן מיט שפּײַז און אַפֿילו מיט אַ באַהעלטעניש: געצייליטע גלחים האָבן געראַטעוועט יידישע קינדער אין די קעלערן פון זייערע קלויסטערס. צי דאָס איז אַלע מאָל געווען אויס רחמנות וועגן אָדער אַנדערע מאָטיוון האָבן געווירקט דערבײַ — דער פאַקט דאַרף ניט פֿאַרגעסן ווערן. אָבער דאָס אַליין קען ניט מכפּר זײַן אויפן אומשולדיקן בלוט פון צענדליקער טויזנטער יידן, וואָס זײַנען געפאַלן דורך די הענט פון ליטווינער.

אַ גרויסער און אפשר דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער ליטווישער פּראָווינץ איז אומגעקומען דורך די אָרטיקע ליטווינער. די דײַטשן זײַנען העכסטנס געווען די אויפֿזעערס.

ווער זײַנען געווען די ליטווישע רוצחים? אונטערוועלט? אַנטלאָפענע אַרעסטאַנטן? קרימינעלע פאַרברעכערס?

ניין, זיי זײַנען געקומען פון אַלע שיכטן פון דער ליטווישער באַפעלקערונג. אָט האָב איך פאַר זיך אַ באַריכט וועגן אויסהרגענען יידן אין אַ קליין שטעטל, באַשריבן פון אַן עדות, וואָס האָט על־פּי־נס זיך

געראַטעוועט פון דאָרטן. ער גיט אָן די נעמען פון 18 ליטווינער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט דירעקט אין דער רציחה אָדער ווי די אָנפירערס. די 18 ליטווינער זײַנען געווען: דער נאָטאַריוס פון שטעטל, דער גלח, דער אַפטייקער, אַ בוכהאַלטער, דער אײַנבינדער, צוויי בעלי־בתים פון טראַקטאָרן, 4 אָנגעשטעלטע אין אונטערנעמונגען, דער סעקרעטאַר פון שטאָט־פאַרוואַלטונג, איין שטאָטישער אַרבעטער, איין עלעקטראָ־טעכניקער.

ליטווישע פאָליציי־פֿאָרמאַציעס האָבן זיך באַטייליקט ניט נאָר אין מאָרדאַקציעס פון ייִדן אין ליטע, זיי זײַנען אַפילו געשיקט געוואָרן פאַרן זעלביקן צוועק אין אַנדערע לענדער.

און ווי האָבן אָנפירנדיקע ליטווינער פערזענלעכקייטן רעאַגירט אויף די בעסטיאַלישע מעשים לגבי ייִדן?

אַדוואָקאַט גאָלדבערג, אַליין אַ מיטגליד פון עלטעסטן־ראַט אין קאָוונער געטאָ, איז פון דאָזיקן העכסטן מוסד אין געטאָ דעלעגירט געווארן זיך צו פאַרבינדן מיט וויכטיקע ליטווישע פערזענלעכקייטן און בעטן זיי העלפן אין דעם גרויליקן מצב. פאַרן קריג האָט גאָלדבערג געהאַט פרײַנדלעכע באַציונגען מיט אַ ריי פּראָמינענטע ליטווינער און מען האָט געהאָפט, אַז ער וועט קענען עפעס פועלן בײַ זיי לטובת די ייִדן אין אַזאַ עת־צרה.

אויף עטלעכע זיצונגען פון עלטעסטן־ראַט האָט אַדוואָקאַט גאָלדבערג אָפּגעגעבן באַריכטן וועגן זײַנע שתדלנותן. דער סך־הכל פון זײַנע רייד איז געווען אַזאַ:

— איך האָב געהאַט אַ שמועס מיט דעם פינאַנץ־מיניסטער פון דעם נײַעם ליטווישן מיניסטאָרן־קאַבינעט. ער איז מײַנער אַ שול־חבר, אַ פרומער קאַטאָליק. ער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אין מיניסטאָרן־קאַבינעט זײַנען פאָרגעקומען מערערע זיצונגען וועגן דער לאַגע פון די ייִדן אין ליטע. נאָך לאַנגע דעבאַטעס האָבן זיך אויסגעקריסטאַליזירט 3 פאָרשלאָגן:

1. די עקסטרעמע מיניסטאָרן האָבן פאָרגעלייגט, אַז איצט איז געקומען די צײַט איין מאָל פאַר אַלע מאָל פּטור צו ווערן פון די ייִדן אין ליטע און מען דאַרף גאָרניט טאָן צו שטערן דער נאַצי־מאַכט דורכצופירן אירע פּלענער לגבי ייִדן.

2. עטלעכע מיטגלידער פון מיניסטאָרן־קאַבינעט האָבן אַ ביסל מילדער פאָרמולירט זייער פאָרשלאָג, אָבער אין לעצטן סך־הכל האָבן זיי פאָרגעלייגט דאָס זעלביקע ווי די עקסטרעמע מיטגלידער: די יידן מוזן געצוווּנגען ווערן אויסצוקויפן מיט בלוט זייערע זינד קעגן ליטווישן פאָלק — מיט אַנדערע ווערטער: אַ בהדרגהדיקע אויסראָטונג.

3. מײַן בעל־שמועס דער פינאַנץ־מיניסטער און אַ פאָר אַנדערע מיניסטאָרן האָבן דערקלערט אויף די זיצונגען פון מיניסטאָרן־קאַבינעט, אַז ווי פרומע קאַטאָליקן גלייבן זיי, אַז דאָס לעבן פון מענטשן איז געגעבן פון גאָט און נאָר גאָט קען עס אַוועקנעמען, אָבער זיי זײַנען פאַר אַ פולשטענדיקער איזאָלאַציע פון די יידן אין געטאָ. אויף וויפל עס גייט ווערן טאָן עפּעס אָפּצושטעלן די הריגות אויף די יידן, קענען זיי גאָרניט העלפן, ווײַל זיי האָבן ניט קיין שום השפּעה אויף דעם.

אַדוואָקאַט גאָלדבערג האָט וויַיטער איבערגעגעבן וועגן אַ יידישער דעלעגאַציע צום העכסטן פאָרשטייער פון דער קאַטוילישער קירך אין ליטע און אים געבעטן רופן די קאַטאָליקן אָפּצושטעלן די שחיטות אויף יידן, וואָס ווערן דורכגעפירט דורך דער אָרטיקער באַפעלקערונג. זײַן ענטפער איז געווען:

— איך קען נאָר ווייַנען און תּפילה טאָן, אָבער העלפן קען אײַך ניט די קירך.

אינטערוועגנצן בײַ ליטווישע פירערס פון דעמאָקראַטישן סעקטאָר פון פּריערדיקן סיים זײַנען אויך געבליבן אָן רעזולטאַטן — ס׳איז ניט געווען ניט קיין מיטגעפיל, ניט קיין ווילן צו העלפן.

איך גופא האָב אין אָקטאָבער 1947 געהאַט אין מינכן אַ פאַרטרוילעכן שמועס מיטן פּריערדיקן פולקאָווניק אין דער ליטווישער אַרמיי, K.A. ער האָט מיר דערציילט, אַז אַ פּאָר חדשים נאָכן אַרײַנמאַרש פון די דײַטשישע חיילות קיין ליטע זײַנען אויפגעשטעלט געווארן מיליטעריש אײַנהייטן מיטן נאָמען Savisaugos bataljonai (זעלבשוץ באַטאַליאָנען). די דאָזיקע פאַרמאַציעס זײַנען געפירט געווארן פון ליטווישע אָפּיצירן אונטער דער השגחה פון דײַטשן. עס זײַנען געווען, לויט זײַנע רייד, 15 באַטאַליאָנען מיט אַרום 7,500 מאַן.

די דאָזיקע פאַרמאַציעס — לויט די רייד פון פולקאָווניק — זײַנען צום טייל געשיקט געווארן אויפן פראָנט קעגן דער רויטער אַרמיי און אַ

טייל אויף צו באַקעמפן פאַרטיזאַנער. די אינהייטן האָבן אויך צוגעשטעלט גרופעס פאַר עקזעקוציעס פון יידן אין קאָוונער געטאָ און אין דער ליטווישער פּראווינץ. איין באטאַליאָן איז אַ געווסע צייט געווען סטאַציאָנירט אין לובלינער געטאָ.

דער שעף פון אַלע פאָרמאַציעס איז געווען דער פולקאָווניק ספאַקעוויציוס, וואָס האָט אין 1947 זיך געפונען אין מינכענער ליטווינער־לאַגער.

פון די אויבן־געבראַכטע פאַקטן, ווי אויך פון אַ ריי פאָרשונגען וועגן זעלביקן ענין, קען מען מאַכן דעם סך־הכל, אַז די ליטווינער — סיי זייערע פירערס און סיי אַ קענטיקער טייל פון דער באַפעלקערונג — קענען ניט אָפווישן זייערע הענט פון דעם פאַרגאָסענעם יידישן בלוט אין ליטע און זאָגן:

ידינו לא שפכו את הדם הזה.

דעם טויט אַנטקעגן

I

די נסיעה פון דעם פופציק־וואַגאָניקן פראַכטצוג האָט זיך שוין געצויגן כּמעט צוויי טעג און נעכט. ער איז שוין דורכגעפאָרן מיזרח־אוּן מערב־פּרײַסן, האָט זיך פאַרבויגן צו דרום צו און אַ ווײַלע זיך אָפּגעשטעלט בײַ דער גרענעץ צווישן זאַקסן און בײַערן.

די לעבעדיקע פראַכט פון צוג איז געווען דער רעשט פון אויסגעמאָרדעטן ליטווישן יידנטום: צוויי טויזנט פינף הונדערט נפשות, געפירט אונטער דער שטאַרקער שמירה פון מיליטער.

מיר זײַנען געווען אַ צונויפגעוואָרפענער עולם, פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג: אַרבעטערס און האַנטווערקערס, סוחרים און אינטעלעקטואַלן, כּלי־קודש און פרײַע, אַלטע לײַט, מיטליאָריקע און יונגע קינדער. אָבער אַלע זײַנען געווען פאַראייניקט דורך איין שרעקלעכן גורל, וואָס האָט די געדאַנקען פון יעדערן קאָנצענטרירט אויף איין פראַגע:

— ווּהין פירט מען אונדז שטאַרבן?

אַז מען פירט אונדז צום טויט, אין דעם זײַנען אַלע געווען זיכער. אין מערב־פּרײַסן האָבן מיר געגלייבט, אַז מען פאָרט קיין אוישוויץ, אין דעם שוין דעמאָלט באַקאַנטן אויסראָט־לאַגער. דער צוג האָט אָבער זיך אויסגעדרייט אין אַן אַנדער ריכטונג. אינזשינער בלומענטאַל, וואָס האָט געהאַט בײַ זיך אַ לאַנדקאַרטע, האָט גלײַך אויסגעפונען, אַז מיר פאָרקערעוועט זיך אויף אַן אַנדער וועג.

צו דעם געדאַנק פון טויט זײַנען אַלע שוין געווען צוגעווויגט, צוזאַמען מיט די שרעק און ציטער פון אַזאַ געדאַנק. עס האָט זיך אָבער געוואָלט וויסן וווּ דאָס וועט געשען און אויף וואָס פאַר אַן אופן. עס זײַנען געווען נאָר געציילטע, וואָס האָבן נאָך געהאַט אַ שטיקל האָפענונג און געגלייבט, אַז איצט, בײַם סוף פון קריג, אין זײַן פינפטן יאָר, ווען די רויטע אַרמיי שטייט שוין בײַ די טויערן פון פּריַיסן, וועלן די נאַציס ניט דורכפירן קיין מאַסן־עקזעקוציעס פון יידן.

בכלל־אופן איז די פראַגע פון לעבן אָדער טויט געווען דער צענטער פון יעדער שמועס און פון אַלעמענס געדאַנקען. מען קען אַפילו זאָגן, אַז די דאָזיקע גרויליקע טעמע איז באַהאַנדלט געוואָרן פון גרעסטן טייל עולם ניט מיט יענער אויפרעגונג, ווי דאָס וואָלט געשען ניט נאָך פיר יאָר זען דעם טויט פאַר די אויגן טאָג־אײַן, טאָג־אויס.

— שטאַרבן טוט ניט וויי, מײַנע הערן — האָט געטענהט איינער פון עולם. דאָס איז, וויַיזט אויס, געווען אַ דאָקטער, און ער האָט געבראַכט אַ רייַ באַווײַזן פון זײַן דערפאַרונג. די נאַטור איז באַרעמהאַרציק, האָט ער געזאָגט. יעדער אויפגעצווונגענער טויט, וואָס געשעט אין אַ קורצער צײַט, פאַרטונקלט קודם־כל דאָס באַווּסטזײַן. מיטן אָנווערן אַ גרעסערע מאָס בלוט, פאַרלירט דער מענטש זײַן באַוואוסטזײַן, פילט ניט קיין וווייטיק און דערלעבט זײַן סוף, ניט וויסנדיק וועגן דעם. ווען אַ שאָס טרעפט אַ לעבנס־וויכטיקן אָרגאַן, דעמאָלט איז דער טויט לײַכט און אָן יסורים. ס׳איז אויך לײַכט צו דערטראָגן דעם טויט דורך פאַרגיפטונג, וויַיל דער גיפט פאַרטונקלט דאָס באַווּסטזײַן שוין אין די ערשטע מינוטן, אָפט אַפילו אין די ערשטע סעקונדעס. נאָר די מורא פאַרן טויט איז שווער צו דערטראָגן.

די פאַסיוועס גלײַכגילטיקייט פון אונדזערע געטריבענע יידן צו זייער גורל האָט ניט אַרומגענומען אַלעמען.

טייל יונגעלײַט, אָבער אויך איינצלנע מיטל־יאָריקע, האָבן געזוכט אַן אַנדער וועג. זיי זײַנען אַרומגעגאַנגען פאַרטראַכט אין ענגן אַנטלויפן. זיי פלעגן געוואָלט אויסגעפינען אַ מעגלעכקייט צו קענען אַנטלויפן. זיי פלעגן באַקוקן און באַטאַפן די פאַרריגלטע טיר פון וואַגאָן, מעסטן דאָס קליינע פענצערל און שפּעטער, אונטערן צודעק פון פינצטערניש, פלעגן זיי זיך דורכקוועטשן דורכן ענגן פענצערל און אַרויסשפּרינגען. אַ מאָל פלעגט

געלינגען דער שפּרונג, אָבער מערסטנס פלעגט דעם אַרויסשפּרינגער טרעפן אַ קויל פּוז דעם וועכטער אויפן לעצטן וואַגאָן.

דער ערשטער פּרווו צו אנטלויפן פּוז אונדזער טראַנספּאָרט האָט זיך אָפּגעשפּילט שוין אין קאָוונע, ווען מען האָט אונדז געפּירט צו דער באַנסטאַנציע. אַ יונגער מאַן איז אין מיטן העלן טאָג, פאַר די אויגן פון דער גלײַכגילטיק־צוקוקנדיקער ליטווישער באַפעלקערונג, פלוצעם אַרויסגעלאָפן פון דער ריי צום טויער פון אַ הויז אין ענגן געסל. ער איז אָבער דערשאָסן געוואָרן לעבן טויער.

דאָס אַנטלויפן פון די רייען אָדער דאָס שפּרינגען פון צוג איז געווען זייער אַ געוואַגטער טריט, ווײַל די וואַכלײַט פלעגן קוקן מיט טויזנט אויגן. די ליטווישע באַפעלקערונג, אָפילו בײַם דײַטשישן צוריקטריט פון די פראָנטן, איז ניט געווען צו פרײַנדלעך צו די אַנטלויפנדיקע. העכטסטנס האָט מען בײַ איר געקענט געפינען אַ באַהעלטעניש פאַר געלט, דערבײַ איז מען אָבער געווען אין סכנה, אַז דער בעל־טובה זאָל צונעמען דאָס געלט און דערנאָך איבערגעבן דעם באַהאַלטענעם צו דער דײַטשישער פּאָליצײַ.

דער איינציקער זיכערער פרײַנד פון דערשראָקענעם און גערודפטן ייִד איז געווען די נאַטור. דעם ייִד האָט געקענט ראַטעווען נאָר די נאַטור — דער מענטש איז געווען זײַן שונא.

מען פאַרהערלעכט די דרייסטקייט און העלדישקייט פון די מענטשן, וואָס פלעגן זיך אַרונטערלאָזן הינטערן רוקן פון שונא, כדי אויסצופירן געפערלעכע אויפגאַבעס. אָבער די דאָזיקע העלדן זײַנען פאָרט געווען פאַרזאָרגט מיט די נייטיקע געלטסומעס, זיי האָבן געהאַט זיכערע פאַרבינדונג־מענטשן אין לאַנד פון שונא און הינטער זיי איז געשטאַנען אַ גוט־אָרגאַניזירטע קערפערשאַפט, וואָס האָט זיי שטענדיק געהאַלטן אויפן אויג.

ווי האָט אָבער אויסגעזען דער אַנטלאָפענער ייִד?

ער איז געווען איינזאַם און פאַרלאָזן פון דער גאַנצער וועלט. רונד און אַרום איז געווען אַ פײַנדלעכע באַפעלקערונג. ער האָט געמוזט זוכן שוץ אין דער געדיכטקייט און ניט־צוגענגלעכקייט פון וואַלד און זומפ. די רויע נאַטור האָט אים געשיצט, אָבער אויך באַדראָט, און מען האָט געמוזט פאַרמאָגן גרויסן מוט און איבערמענטשלעכע כוחות זיך צו לאָזן אין קאַמף

מיט דעם טויט־שונא, פון אים אַנטלויפן און פאַרקריכן ווי אַ געיאָגטע חיה אין וואַלד און זומפּ, זייענדיק אָנגעווויזן נאָר אויף זיך אַליין.

דער שונא איז געווען אַכזריותדיק. דאָס לעבן פון די געפאַנגענע יידן איז געווען אין גאַנצן הפקר פאַר אים. יעדער וואַכפּאָסטן האָט געקענט טאָן מיט זיי וואָס ער האָט געוואָלט. די וואַכלייט האָבן געהאַט געוויסע כּללים, ווי צו באַהאַנדלען די געכאַפּטע יידן בכלל, אָבער לגבי דעם איינצלנעם יידן זיינען זיי געווען פריי צו טאָן לויט זייער אייגזן.

אין מיזרח־פרייסן האָט אייגער פון די וואַכלייט אויסגעפונען, אַז אין זיין וואַגאָן פעלן עטלעכע יידן, וואָס זיינען אַנטלאָפן דורך דער נאַכט; האָט ער גלייך אויף אַן אָרט דערשאָסן אייניקע יידן און די דערהרגעטע האָבן געמוזט מיטגעפירט ווערן אין איין וואַגאָן מיט די לעבעדיקע.

אַ פאַרביטערטע גלייכגילטיקייט — מיט אָט דעם אויסדרוק קען מען באַצייכענען די שטימונג פון גרעסטן טייל דעפאָרטירטע פון אונדזער צוג. זיי האָבן ניט געווויינט, זיי האָבן אויך ניט אַרויסגעוויזן קיין אַנדערע אויסערלעכע צייכנס פון טרויער. דער מענטש וויינט, ווען ער ווערט ווייטיקדיק געטראָפן פון יסורים; דער ייִד וויינט אויך בייַם דאַווענען אין די פאָרכטיקע טעג, ער וויינט אויפן חורבן בית־המקדש אום תשעה־באָב, ער וויינט ביים טויטנבעט פון זיינע נאָענטע.

אין אַכזריותדיקן קלעם פון זיינע רוצחים האָט ער ניט געווויינט. ער האָט געקוקט מוטיק דעם טויט אין די אויגן, ניט געלאָזן קיין טרערן. טרערן, דער אויסדרוק פון ליידן און וויייטיק פון אַ סך דורות, איז ניט געווען דער אַדעקוואַטער אויסדרוק פאַר דעם צושטאַנד, אין וועלכן די געפַיניקטע יידן האָבן זיך איצטער געפונען. טרערן זיינען ניט געווען קיין נאָרמאַלע רעאַקציע אויף די ווילדע רציחות און בעסטיאַלישע אַכזריותן, וואָס זיינען ניט געזען געוואָרן אין דער גשיכטע פון דער מענטשהייט, לגבי אַ גאַנץ פאָלק, זיין פאָלק. דער צאָרן און דער פיין און די יסורים זיינען געווען פון אַזאַ קאַטאַסטראָפאַלן פאָלקסאומגליק, וואָס האָט נאָך ניט געטראָפן יחידים פון אַנדערע נאַציעס, אַפילו ניט פון זייער אייגענעם אויסערגעווויינלעך־געפלאָגטן פאָלק אין זיין לאַנגער מאַרטירער־געשיכטע. פאַר אַזאַ אויסערגעווויינלעכן צושטאַנד זיינען טרערן ניט די אויסדרוק־פאָרעם, נאָר פאַרשטיינערטע גלייכגילטיקייט.

די ביטערע געשעענישן, וואָס האָבן געטראָפן דעם ייִדן אין דריטן

חורבן, זײַנען געווען מערער ווי פערזענלעכע יסורים און אומגליקן. ניט בלויז דער יחיד האָט פאַרלאָרן זײַן היים, זײַן אייגנטום, ס׳רוב אויך זײַן פאַמיליע און גיך אויך זײַן לעבן, נאָר די גאַנצע עקסיסטענץ פון אים, פון זײַנע פרײַנד און פון זײַן גאַנץ פאָלק ווערט חרוב פאַר זײַנע אויגן. ניין, ווייניגן איז אַ צו מיזערנער אויסדרוק פון די געפילן, וואָס באַהערשן אַ מענטשן אין אַזאַ צושטאַנד.

אונטער דעם קנויל יידן אינעם צוג זײַנען נאָר ווייניקע געווען אַנדערש מיט זייער פאַרהאַלטן זיך.

אין ווינקל פון איין וואַגאָן איז געזעסן צונויפגעדרייט איינער פון מיטעלן עלטער, אַ קרעפטיקער, בריייטפלייציקער ייִד און מיט אַ פאַרלאָרענעם בליק כסדר איבערגעחזרט די ווערטער: מײַנע קינדער, מײַנע קינדער, מײַנע קינדער.

אין אָן אַנדער עק פון וואַגאָן איז געשטאַנען אַ יונגער מענטש, געשטאַנען גלײַך אויסגעצויגן און שטיל מורמלענדיק געדאַוונט, געבעטן הילף בײַ גאָט.

דער צוג האָט זיך אָפגעשטעלט אין האָף, אויף דער גרענעץ פון זאַקסן, אויף אַ לענגערער צײַט. צום ערשטן מאָל האָבן מיר געקענט לענגער באַטראַכטן דאָס לעבן אויף דעם וואָקזאַל. אויך דער גרויסער עולם דײַטשן אויף דער ראַמפּע, וואָס האָט געוואַרט אויף קומענדיקע צוגן, האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַטראַכטן אונדזער אויסטערלישן צוג מיט זײַנע משונהדיקע „פאַסאַזשירן״.

דער אינטערעס איז אָבער געווען אַן איינזײַטיקער. דער ציווילער עולם האָט גאַנץ גלײַכגילטיק געקוקט אויף די געפאַנגענע אונטער דער באַוואַכונג פון ס״ס. עס האָט ניט אַרויסגערופן בײַ זיי קיין שום נײַגיר און זייער בליק האָט זיך גיך געוואַנדט אויף אַנדערע זאַכן. עס איז געווען קלאָר צו זען, אַז די סצענע איז ניט קיין נײַס בײַ זיי און זיי זײַנען שוין געווויינט דערצו.

גאַנץ אַנדערש האָבן זיך פאַרהאַלטן די דעפאָרטירטע. שוין אין מיזרח־און מערב־פרײַסן האָבן זיי מיט אומרו געזען, ווי פרידלעך און נאָרמאַל עס גייט צו דאָס לעבן פון די דײַטשן אַפילו אין איצטיקן גרויסן קריג. די פעלדער זײַנען געווען אין פולער גערעטעניש, די הײַזער ניט באַשעדיקט, די מענטשן האָבן אויסגעזען זאַט און רויק. וווּ זײַנען די

צעבאמבאַרדירטע שטעט? ווו איז די אָפּטרעטנדיקע אַרמיי פון מיזרח־פראָנט? האָט דייטשלאַנד אַזוי ווייניק געליטן, אַז דאָס לעבן זעט נאָך אויס אַזוי נאָרמאַל און רויק?

דעפּרימירט און פאַרצווייפלט זײַנען מיר געזעסן אין די וואַגאָנען, פאַרזונקען אין טרויעריקע געדאַנקען.

אויף מאָרגן האָט דער צוג זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ קליינער סטאַנציע מיט דער אויפשריפט: קאופערינג, ווו מיר האָבן געקראָגן דעם באַפעל: אויסשטײַגן!

2. דער ברוך־הבא

אונטער די דראָענדיקע געשרייען פון די ס״ס־לײַט האָבן מיר פלינק פאַרלאָזן די וואַגאָנען. דאָ איז דער ענדציל פון אונדזער לאַנגער נסיעה.

דער וועטער איז געווען אַ קאַלטער, כאָטש מיר האַלטן ערשט בײַם 15טן יולי. אין דרויסן האָט געטראָפּנט אַ שיטערער רעגן.

הינטער דער סטאַנציע זײַנען געשטאַנען צען מענער אין געשטרייפטע בגדים, אָן מאַנטלען. דאָס זײַנען געווען מיטל־יאָריקע, וואָס האָבן געקוקט אויף אונדז מיט אויגן פול טרויער און שרעק. הינטער זיי איז געשטאַנען אַן ס״ס־מאַן מיט אַ ביקס אָנגעשטעלט צום שיסן. דער אָנבליק פון די געשטרייפטע מענער האָט נאָר אויף אַ מאָמענט געלאָזט אויפציטערן די הערצער. מיט געבויגענע קעפּ האָבן מיר זיך געלאָזן גיין צום באַשטימטן לאַגער פאַר אונדז.

אונטערוועגס פון דער באַנראַמפּע צום לאַגער איז פלוצעם געווארן אַ טומל צווישן אונדז: אַ מאַן פון אַרום זעכציק יאָר איז געפאַלן און געבליבן ליגן אומבאַוועגלעך. אַ דאָקטער פון די דעפּאָרטירטע האָט פעסטגעשטעלט די סיבה פון טויט: האַרץ־אַטאַקע.

איך ווייס ניט וואָס דער מאַן האָט אַלץ איבערגעלעבט ביז צו זײַן פלוצעמדיקן טויט אויפן וועג צום קאַצעט. איך ווייס ניט, צי האָט זײַן האַרץ אים ווייגעטאָן, וואָס אויף די עלטערע יאָרן איז ער אַרויסגעריסן געווארן פון זײַן משפּחה און פאַרשלעפּט געווארן אין לאַנד פון זײַנע מערדערס. ס׳איז אַבער זיכער, אַז זײַן האַרץ האָט ניט אויסגעהאַלטן דעם פיזישן און מאָראַלישן אָנשטרענג נאָך אַזעלכע שוידערלעכע איבערלעבענישן אין געטאָ און אויפן וועג צום קאַצעט.

מען קען ניט זאָגן, אַז דער טויט פון יענעם יידן האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף די נייַע קאַצעטניקעס. נאָר בייַ די דערבייַ־שטייענדיקע האָט עס אַרויסגערופן אַ געוויסן שאָק. עפעס איז דאָ געשען אַ ניט־פאָרויסגעזעענער איינבראָך אין גאַנג פון די געשעענישן: איינער האָט אַזוי ווי אויף אייגענער האַנט זיך אָפּגעזאָגט וועַיטער מיטצומאַכן דאָס אַכזריותדיקע שפּיל, וואָס ווערט געפירט מיט אַלע זייַנע ברידער. פאַר אַנדערע האָט אויף אַ מאָמענט אויפגעטויכט דער momento mori,וואָס איז געהאַנגען איבער אַלעמען דעם גאַנצן לאַנגן וועג צום קאַצעט און, אייגנטלעך, שוין גאַנצע דריי יאָר פריִער אין געטאָ.

דער טויטפאַל פון אַלטן יידן האָט אָבער גיך אָפּגעטראָטן דעם ווערט פאַר די נייַע אויפגעקומענע ענינים שוין אין די ערשטע טעג פון אונדזער זייַן אין קאַצעט. די געשעענישן אַרום יעדן און מיט יעדן זייַנען געלאָפן מיט אַזאַ גיכקייט, אַז יעדערער פון אונדז איז געווען געצווונגען זיך צו קאָנצענטרירן אויף דעם ברענענדיקן היינט און מאָרגן און פאַרגעסן כאָטש אויף אַ ווייַלע דעם נעכטן.

ס׳איז קלאָר, אַז מיר זייַנען דאָ געבראַכט געוואָרן צו פאַרבליַבן און מען דאַרף וויסן מערער ווערט דעם אָרט. אין אַ טאָל ליגט אַ גרויסער פלאַץ, אָפּגעצאַמט מיט דרייַפאַכיקן שטעכלדראָט. דאָרטן זייַנען אויפגעשטעלט הילצערנע באַראַקן און אַן ערך פופציק פיניש־געבויטע געצעלטן. אין מיטן זעט מען אַ גרויסן לייַדיקן פּלאַץ און אַהין האָט מען אונדז צוגעפירט און באַפוילן צו בלייַבן שטיין.

גאָר גיך האָבן זיך אייַנגעפונען מערערע אין געשטרייפטע בגדים. די מענער האָבן אויסגעזען גוט דערנערט. זי זייַנען אַרומגעלאָפן שטאַרק פאַרשמייַעט און געפרווט צו שאַפן אָרדענונג צווישן די נייַ־געקומענע קאַצעטניקעס און זיי צעשטעלן צו פינף אין אַ ריי.

אַ גרופּע פון ס״ס־לייַט איז געשטאַנען אַ ביסל פון דער וועַיטנס, באַקוקט דעם נייַעם עולם און געגעבן באַפעלן צו די געשטרייפטע מענער.

נאָכן שאַפן אַ געוויסן סדר איז געקומען אַ באַפעל אַראָפּצונעמען די היטלען, און אַן ס״ס־אָפּיצער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ קורצער רעדע:

— איר דאַרפט וויסן, אַז איר געפינט זיך אין קאָנצענטראַציע־לאַגער דאַכאו. איר וועט דאָ דאַרפן אַרבעטן. זייַט וויסן, אַז יעדער פרווו צו סאַבאָטירן וועט באַשטראָפט ווערן מיט הענגען.

די רעדע איז געהאַלטן געוואָרן אין אַ פּיינדלעכן טאָן און אונדזער עולם האָט געהאַט גרונט צו גלייבן זײַנע ווערטער אויף הונדערט פּראָצענט: פון אויער צו אויער איז באַלד איבערגעגעבן געוואָרן, אַז דער אָפּיצער איז דער יעניקער, וואָס האָט דורכגעפירט די קינדער־אַקציעס אין קאָוונע און שאַוול.

אויך די ראָלע פון די געשטרייפטע מענער איז גיך קלאָר געוואָרן. זיי דאַרפן דאָס אַרײַנפירן אונדז אין אונדזערע אויפגאַבעס. באַזונדערס האָבן זיך אַרויסגעזען און אויך געלאָזט פילן דרײַ פון זיי, וואָס זייערע נעמען זײַנען גיך געוואָרן טרויעריק באַקאַנט אין גאַנצן לאַגער: דער לאַגער־עלטסטער האַנס, דער לאַגער קאַפּאָ לולו און דער לאַגער־שרײַבער לעווי.

3. קאָנפיסקאַציע פון אַלע זאַכן

נאָך דער ערשטער רויק־דורכגעשלאָפענער נאַכט אויף דער הוילער פּאָדלאָגע אין די פּינישע געצעלטן, זײַנען מיר גרופּעסווײַז דורכגעגאַנגען אַ קאָנטראָל פון אַן ס״ס־מאַן.

אויף אַ גרויסן טיש, וואָס איז געווען אַוועקגעשטעלט לעבן אַ באַראַק, האָט יעדער געמוזט אַוועקלייגן אַלץ, וואָס ער פאַרמאָגט: זײַן געלט, זײַן זייגער, זײַנע פּאַפּירן, זײַנע פּאָטאָגראַפיעס, קורץ — אַלע זאַכן. אַלץ איז צוגענומען געוואָרן דורך דעם ס״ס־מאַן, וואָס האָט דאָס געלט און די מער ווערטיקע זאַכן אַוועקגעלייגט אין ספּעציעלע קאָפּערס. די יעניקע, וואָס האָבן געוואַגט צו בעטן צו לאָזן אַ דאָקומענט אָדער אַ בילד, זײַנען דורכן ס״ס־מאַן געשלאָגן געוואָרן מיט אַ שטעקן. גלײַכצײַטיק האָט יעדערער זיך געמוזט אויסטאָן ביז די אונטערוועש און אָנטאָן אַ געשטרייפטן יאַק און געשטרייפטע הויזן.

צו הילף פון דעם ס״ס־מאַן זײַנען געשטאַנען די שוין פריִער־דערמאָנטע דרײַ גוט־אויסזעענדיקע מענער, וואָס זײַנען געווען אונדזערע באַפעלערס.

אַזוי גיך ווי ס׳איז באַקאַנט געוואָרן אין לאַגער, אַז אַלע אונדזערע זאַכן ווערן צוגענומען, האָבן אַ סך אָנגעהויבן זוכן פּלעצער ווו צו באַהאַלטן זייערע ווערטזאַכן און געלט. די יעניקע, וואָס האָבן ניט

געגלייבט אין אַזאַ מעגלעכקייט, אָבער האָבן ניט געוואָלט, אַז זייערע טײַערע זאַכן זאָלן אַרײַנפאַלן אין די הענט פון שונא, האָבן זייער געלט, זייגערס, רינגען און אַנדערע ווערטזאַכן אַרײַנגעוואָרפן אין קלאָזעט.

די לאַגער־פירערשאַפט האָט זיך אָבער גיך דערוווּסט וועגן דעם און האָט גלײַך אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע קאַצעטניקעס זאָלן זיך צונויפקלײַבן אויפן אַזוי־גערופענעם אַפעלפלאַץ. דער עולם איז אויסגעשטעלט געווארן אין הונדערטשאַפטן, צו פינף אין אַ ריי. דערנאָך איז געשיקט געווארן אַ שטאַפעט צו דער לאַגער־פירערשאַפט און עטלעכע מינוט שפעטער האָט זיך באַוויזן אונדזער האַר און מושל.

מיר האָבן שוין געווּסט מיט וועמען מיר האָבן צו טאָן. דאָס איז געווען אונדזער ראַפאָרט־פירער, דער דירעקטער באַפעלער איבער אונדז. יעדער אינדערפרי און אָוונט וועט אים אָפּגעגעבן ווערן אַ באַריכט וועגן אונדזער מצב, וויפל זײַנען געזונט און וויפל קראַנק, וויפל זײַנען געשטאָרבן. ער וועט אויך האָבן די אויפגאַבע צו ציילן אונדז צווישן מאָל אַ טאָג. זײַן נאָמען איז געווען קירש, ער האָט געטראָגן אַן אוניפאָרעם פון אַ פעלדפעבל אין דער דײַטשישער ווערמאַכט, געווען אַ יאָר פערציק, אין קורצע שטיוועלעך, אַ טיפישער אַלטער, אַקטיוואָר דײַטשישער אונטער־אָפיציר.

ווען דער ראַפאָרט־פירער האָט זיך דערנענטערט צו אונדז, האָט דער לאַגער־עלטסטער האַנס געגעבן אַ קאָמאַנדע: מיצן אַבי! און געגאַנגען אַנטקעגן דעם ראַפאָרט־פירער, וואָס איז אָבער ניט געווען צופרידן פון אויספירן די קאָמאַנדע און אַ וווּנק געטאָן איבערצוחזרן דעם באַפעל. אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן מערערע מאָל. אין צוויישן איז דער ראַפאָרט־פירער אַרומגעגאַנגען בײַ די רייען און געשלאָגן די יעניקע, וואָס האָבן שלעכט אויסגעפירט דעם באַפעל פון אַראָפּנעמען די היטלען.

סוף־סוף האָט זיך געענדיקט די חזירשע צערעמאָניע פון אַראָפּנעמען די היטלען און עס אָנטאָן צוריק, און קירש האָט זיך געוווּנדט מיט אַ רעדע צו די אויסגעשטעלטע קאַצעטניקעס:

— ציגײַנער־באַנדע, דרעקזעק, איר האָט פאַרגעסן ווו איר געפינט זיך! איר ווייסט ניט, אַז צו אײַער פאַראַזיטן־לעבן איז געקומען אַ סוף! איר געפינט זיך אין דאַכאו, ווו מען וועט אײַך אויסלערנען צו אַרבעטן, איר פאַראַזיטן־פאָלק.

— איר מיינט, אַז דורך אייַער סאַבאָטאַזש וועט זיך אייַנגעבן אָפּצושוואַכן די קראַפט פון אונדזער מיליטעריישער מאַשין — האָט איר אַ גרויסן טעות. איך וועל יעדער סאַבאָטירער לאָזן אויפהענגען אָט־דאָ אויפן פּלאַץ.

— טאָמער טראַכט איר, אַז אייַערע אַלייַרטע וועלן אונדז באַזיגן — האָט איר נאָך אַ גרעסערן טעות. מיר מאַכן אַ טאָטאַלע מאָביליזאַציע פון אַלע אונדזערע כּוחות און אונדזערע פּיַינד וועלן אין גיכן דערשפּירן אונדזער נייַעם געהיימען וואָפן.

— אייַך אָבער זאָג איך, אַז אויב מיר וועלן פאַרשפּילן דעם קריג, זאָלט איר ניט מיינען, אַז איר וועט פון דאַנען אַרויס לעבעדיקע. פּינף מינוטן פאַר צוועלף וועלן מיר אייַך אַלעמען אויסשיסן!

— צום לעצטן מאָל וואָרן איך אייַך, אַז אייַערע סאַבאָטאַזש־אַקטן וועלן באַשטראָפט ווערן מיט דער גרעסטער האַרבקייט. איר, גנבים־באַנדע, וועט מיך ניט אָפּנאַרן. היינט האָבן נאָר דריי אָפּגעגעבן זייערע ווערטזאַכן, אַנדערע האָבן עס אַרײַנגעוואָרפן אין קלאָזעט. אויך געלט וואַרפט איר אין אָפּטריט. איך וועל אייַך לאָזן אַלץ אַרויסנעמען פון דאָרטן מיט בלויזע הענט.

די אויסגעשטעלטע קאַצעטניקעס האָבן מיט ציטער זיך צוגעהערט צו דער דונערדיקער שטים פון נאַפּאָלעאָן קירש, ווי די קאַפּאָס האָבן אים געפרופן. עס איז געווען שטיל אַרום. דער צוויי טויזנט־קעפּיקער עולם האָט ניט געמאַכט די קלענסטע באַוועגונג. יעדער האָט אַיַינגעהאַלטן דעם אָטעם און געוואַרט וואָס דאָ וועט געשען.

און געשען איז אָט־וואָס:

קירש האָט דורכגעשפּאַנירט די רייען, אויסגעקליבן עטלעכע מענער און זיי באַפוילן זיך צו שטעלן אָן אַ זייט. די מענער זײַנען גלײַך אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די קאַפּאָס. מען האָט זיי באַפוילן זיך אויסצוטאָן נאַקעט, און אין באַגלייטונג פון די קאַפּאָס זײַנען זיי צוגעפירט געוואָרן צו די קלאָזעטן און פון דאָרטן געמוזט אַרויסנעמען אַלע אַרײַנגעוואָרפענע וועכטזאַכן.

4. דיַיטשישע אָרדענונג

אין די ערשטע טעג פון אונדזער אָנקומען אַהער האָט כסדר געגאָסן אַ קאַלטער רעגן, גאָר ווי אין האַרבסט, כאָטש געווען איז עס אין מיטן יולי. זיי האָבן אונדז פאַרשלעפט אין סיביר, האָט דער עולם געטענהט. די נעכט זיַינען געווען קאַלטע און מיר האָבן שטאַרק געפראָרן אין די טאַקטורענע פינישע געצעלטן.

גאַנץ גיך האָט זיך די נאַטור אַיינגעשטעלט און די טעג זיַינען געוואָרן זומערדיק. אויך אין לאַגער איז טריט ביַי טריט אַיינגעפירט געוואָרן מערער אָרדענונג, קאַצעטישע אָרדענונג.

אַלע האָבן געמוזט אָפגעבן זייערע קליידער און די קלענסטע קלייניקייטן, וואָס זיַינען נאָך פאַרבליבן ביַי אונדז: פאַפיר, בלײַשטיפטן, ביכער, נאָטיצביכלעך — אַלץ. מיר האָבן באַקומען געשטרייפטע לײַוונטענע בלאָ־ווײַסע בגדים. אַנשטאָט אונדזערע צוגענומענע שיך האָט מען אַרויסגעגעבן קלומפעס (הילצערנע שיך). יעדערער האָט געקראָגן צוויי דעקעס, אַ שיסל און אַ לעפל. מעסערס זיַינען געווען פאַרבאָטן.

אַלע זיַינען גלאַט אָפגעשאָרן געוואָרן. די מענטשן האָבן באַקומען אַ גאַנץ אַנדער אויסזען. די קאַצעט־קליידונג און די פליקע אָפגעשאָרנקייט האָבן אַלעמען אויסגעגליכן. עס האָבן זיך ניט געזען קיין מענטשן יחידים, נאָר איין גרויסע, גראָע מאַסע.

די קאַצעטניקעס זיַינען פאָרמירט געוואָרן אין הונדערטשאַפטן. פאַר יעדער הונדערטשאַפט איז באַשטימט געוואָרן אַ קאַפּאָ, וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיַין גרופּע און זיי געפירט צו דער אַרבעט אין לאַגער אָדער אויסער דעם לאַגער.

יעדע הונדערטשאַפט האָט געווויזנט אין עטלעכע געצעלטן אָדער באַראַקן און אויף יעדער גרופּע אין אַ באַראַק איז באַשטימט געוואָרן אַ בלאָקלטסטער.

די קאַצעטניקעס זיַינען אַיינגעשטעלט געוואָרן אין אַרבעט־קאָמאַנדעס. זיי האָבן געטראָגן דעם נאָמען פון דער פירמע אָדער אַרבעט־שטעלע, ווו זיי האָבן געאַרבעט. די גרעסטע איז געווען די מאָל־קאָמאַנדע.

ס׳איז געווען אַ געגויער פֿלאַן פֿאַרן גאַנצן טאָג. 5 אַ זייגער פרי איז מען געווען געוואָרן, 6 אַ זייגער האָט מען זיך געמוזט שטעלן צום אַפּעל, 7 אַ זייגער האָט מען געמוזט זײַן אויפן אַרבעטפלאַץ.

די אַרבעטצײַט איז געווען פון 7 פרי ביז 7 אָוונט, מיט אַ פויזע פון איין שעה.

7 אָוונט האָבן די אַרבעט־קאָלאָנעס אָפּגעמאַרשירט צוריק צום לאַגער, ווו זיי האָבן גלײַך געקראָגן זייער פּאָרציע עסן.

8 אָוונט האָט מען זיך וויידער געזאַמלט צום אַפּעל, וואָס האָט ניט זעלטן געדויערט גאַנצע צוויי שעה.

דער לאַגער איז נאָך געווען האַלב פאַרטיק. די פּינישע געפֿאַנגענע געווען געבויט פון קאַרטאָן, צען קליינע באַראַקן זײַנען געווען הילצערנע.

אַרום לאַגער, אויף דער אַנדערער זײַט פון די דרײַפּאַכיקע עלעקטרישע דראָטן, האָבן זיך געפונען מאַסיווערע באַראַקן. דאָרטן האָט זיך געפונען די וואַכמאַנשאַפט און די קאָמענדאַנטור פון לאַגער. אויך דער לאַגער־קאָמענדאַנט, דער לאַגער־פירער, דער ראַפֿאָרט־פירער און אַלע איבעריקע העכערע פונקציאָנערן פון לאַגער האָבן געלעבט אין יענע באַראַקן.

אַכט אָבסערוויר־טורעמס זײַנען געווען אויפגעשטעלט אַרום דעם דראָטצוים. אויף די טורעמס איז טאג און נאַכט געשטאַנען אַ וואַכפֿאָסטן. שטאַרקע פּראָזשעקטאָרן פלעגן בײַ נאַכט באַלײַכטן יעדערווינקל פון לאַגער.

מיזרחדיק פון לאַגער האָט מען געקענט זען די געבײַדעס פון לאַנדסבערג, וואָס איז געווען צוויי קילאָמעטער פון דאַנען. מערבדיק פון לאַגער האָט זיך געפונען אַ געדיכט וועלדל, אַרומגעצוימט מיט אַ נעץ דראָטן.

5. פאַרניכטוג דורך אַרבעט

אין דער קאָמאַנדע „מאָל״ האָבן געאַרבעט 1,500 מאַן, אין טאָג־און־נאַכט־שיכטן. די דאָזיקע קאָמאַנדע האָט געהאַט אויסצופירן זייער אַ וויכטיקע אויפגאַבע: העלפן בויען אַן אונטערערדישע עראָפּלאַן־פאַבריק פאַר דער פירמע מעסערשמידט.

עס זײַנען אויסגעגראָבן געוואָרן טיפע גריבער, גרויסע צימערן זײַנען אויסגעבויט געוואָרן אין די טיפענישן פון דער ערד און פאַרגאָסן געוואָרן מיט צעמענט.

די יידן זײַנען פאַרטיילט געוואָרן אין גרופּעס אויף אַלע סאָרטן אַרבעט: בײַם גיסן צעמענט, בײַם מאַכן בעטאָן, בײַ די צעמענט־מישמאַשינען, בײַם טראָגן אײַזן, בײַם לייגן דעם אײַזערנעם סקעלעט פון די געבײַדעס, בײַם אויסלאָדן די צעמענטזעק, בײַם האַקן דעם וואַלד, בײַם לייגן קאַנאַליזאַציע־רערן און אַנדערע עבודת־פּרך.

בײַ יעדער גרופּע זײַנען געשטאַנען דײַטשישע מײַסטערס ווי אויפזעערס. זיי האָבן באַטראַכט די קאַצעטניק־אַרבעטערס פאַר מאַשינען, וואָס מוזן אַרויסגעבן דעם מאַקסימום אַרבעט.

די עלף־שעהדיקע אויסערגעווײַנלעך־שווערע אַרבעט האָט די יידן שטאַרק אויסגעמוטשעט, באַזונדערס די עלטערע און די יעניקע, וואָס זײַנען ניט געווען געווינט צו פיזישער אַרבעט.

שוין אויפן דריטן טאָג זײַנען די עלטערע ניט געווען בכוח מיטצומאַכן דעם מאַרש אויף צוריק צום לאַגער און זיי זײַנען אָפּגעפּירט געוואָרן אַהין מיט וואַכפּאָסטנס.

שווערע אַרבעטן זײַנען אויסגעפירט געוואָרן אויך דורך אַנדערע אַרבעט־קאָמאַנדעס. די מײַסטערס, וואָס פלעגן שטיין מיט שטעקנס אין די הענט, איז ניט אָנגעגאַנגען, צי מיר זײַנען הונגעריק, צי אונדזערע בגדים זײַנען ניט אויסגעטריקנט פון רעגן, צי מיר פרירן בײַ דער נאַכטשיכט, צי מיר האָבן אָנגעריבענע ווונדן פון די האָלצשיך — אפילו פאַר בהמות זאָרגט מען דאָך, אַז זיי זאָלן זײַן געזונט און זאַט, אָבער ניט פאַר יידישע שקלאַפן, פאַרמישפּטע צום טויט.

6. די פּראָמינענץ

אַז די 2,500 נײַ־געקומענע דעפּאָרטירטע פון קאָוונער געטאָ זײַנען אָנגעקומען, איז דער לאַגער 1 דאַכאו געווען אין גאַנצן ליידיק. דאָס איז געווען נײַ־געבויט. אין די באַראַקן האָבן זיך געפונען די וואַכלײַט, די לאַגער־פּירערשאַפט און דער גאַנצער ס״ס־פּערסאָנאַל. אויסער דעם זײַנען דאָרטן געווען צען קאַצעטניקעס, וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן פון

אַנדערע עלטערע לאַגערן, כדי צוצוגרייטן דעם קערן פון דער אינעווייניקסטער אַדמיניסטראַציע פון קאַצעט.

די צען מענער האָבן געהאַט דערפאַרונג אין דער פירונג פון אַ לאַגער און זיי זײַנען אָנגעפאַרטרויט געוואָרן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאָסטנס אין דער היערארכיע פון די קאַצעטניקעס.

וועגן עטלעכע פון זיי איז שוין פריִער געזאָגט געוואָרן אַ פאָר ווערטער. איצטער וועלן מיר זיך באַקענען אַ ביסל מערער מיט זיי.

האַנס, אַן אַריער מיט אַ רויטן ווינקל (פאָליטישער אַרעסטאַנט), איז שוין פון 1933 געווען אַ פאַרשיקטער אין קאָנצענטראַציע־לאַגערן. ער איז באַשטימט געוואָרן דורך דער לאַגער־פירערשאַפט צו זײַן דער לאַגער־עלטסטער.

לעווי, אַ קאַצעטניק פון אַ שכנותדיקן לאַגער, איז געווען אַן אונגאַרישער ייִד און ער האָט באַקומען די אויפגאַבע פון זײַן דער לאַגער־שרײַבער.

לולו, אויך אַן אונגאַרישער ייִד, איז געקומען אַהער צוזאַמען מיט לעווין און געוואָרן דער לאַגער־קאַפּאָ.

מאַרטין, אַן אַריער אַ דײַטש, אַ קרימינעלער פאַרברעכער, איז באַשטימט געוואָרן פאַרן לאַגער־פאָליציסט.

די אַנדערע זעקס פון די צען האָבן געהאָלפן אָרגאַניזירן דעם לאַגער, לערנען די קאַצעטניקעס מאַרשירן און גריסן מיליטעריש און איינפירן אין דער אָרדענונג פון אַ קאַצעט, וויִל דער קאַצעט האָט געהאַט זײַן אייגענע קאָנסטיטוציע, זײַן אייגענעם לעבן־שטייגער און אייגענע געזעצן. די כּללים זײַנען געווען ניט קיין געשריבענע, אָבער די צען ארײַנגעשיקטע מענער האָבן געהאַט אַ לאַנגיאָריקע פראַקטיק אין דעם פעסטגעשטעלטן סדר פון די ס״ס אין אַנדערע לאַגערן.

ווי אין אַלע קאַצעטן, זײַנען באַשטימט געוואָרן דער לאַגער־עלטסטער, דער לאַגער־שרײַבער, דער לאַגער־קאַפּאָ, דער פאָליציסט, די קאַפּאָס פון די אַרבעט־קאָמאַנדעס, די בלאָקעלטסטע פון די באַראַקן, דער פאַרוואַלטער פון קליידער־מאַגאַזין, דער עלעקטריקער, דער לאַגער־באַשפּײַזער און דער רעוויר־קאַפּאָ.

צו די פראָמינענטע פיגורן פון ערשטן ראַנג זײַנען נאָך געווען רעדל־פירערס פון צווייטן ראַנג: באַהעלפערס פון לאַגער־שרײַבער, אַ

רעוויר־שרייבער, אַ קאַפּאָ פון די לאַגער־וואַרשטאַטן, לאַגער־פאַריקמאַכערס, מײַסטערס פון די וואַרשטאַטן און פון עטלעכע פראָפעסיעס.

די אַלע האָבן געגאָסן פון גרויסע ערשטראַנגיקע פריווילעגיעס, אָבער גאָר באַזונדערס די ערשטראַנגיקע מאַכערס, וואָס האָבן געהאַט כּמעט אַן אומבאַגרענעצטע מאַכט. זיי האָבן געקאָנט טאָן מיטן איינפאַכן קאַצעטניק וואָס זיי האָבן געוואָלט. דער קאַפּאָ האָט געקאָנט שלאָגן אַ קאַצעטניק ביז טויט, ניט טראָגנדיק דערפאַר קיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט. דער קאַפּאָ אָדער אַן אַנדערער הויכער פונקציאָנער פון לאַגער איז געווען אומבאַרירלעך. אויך דער ס״ס־מאַן האָט רעספּעקטירט דעם קאַפּאָ און אים באַטראַכט ווי זײַנעם אַ באַאַמטן און אויספּירער פון זײַנע באַפעלן. נאָר אין זעלטענע פאַלן איז אויך דער קאַפּאָ באַשטראָפט אָדער געשלאָגן געוואָרן פון ס״ס־מאַן. טייל קאַפּאָס און פונקציאָנערן האָבן געגאָסן פון אַ גרויסן צוטרוי מצד דער לאַגער־פּירערשאַפט.

אין אונדזער דאַכאַו לאַגער 1 איז דער שטאַב פון די פּראָמינענצלערס גיך קאָמפּלעקטירט געוואָרן פון צווישן די נײַ־געקומענע. די נײַ־רעקרוטירטע פאַר די פאַרשיידענע פריווילעגירטע אַרבעטן זײַנען מערסטנס געווען מענטשן, וואָס האָבן שוין געהאַט פּראַקטיק אין דער אַדמיניסטראַציע פון ענלעכע אינסטיטוציעס. זיי זײַנען טאַקע געקומען פון אַ גטאָ, ווו דער לעבן־שטייגער איז נאָך אַלעמען דאָך געווען מענטשלעכער, אָבער האָט דאָך געהאַט אַ סך עלעמענטן פון אַ קאַצעט. דעריבער זעען מיר, ווי פּאָליציסטן אין גטאָ האָבן אין קאַצעט אַוואַנסירט צו בלאָקעלטסטע; דער פּאָרזיצער פון עלטסטן־ראַט איז געוואָרן דער לאַגער־דאָקטער; דער לייטער פון סאָציאַלן אַמט אין גטאָ איז דאָ געוואָרן דער רעוויר־שרײַבער; דער לייטער פון אַרבעטסאַמט אין גטאָ איז דאָ געוואָרן דער צווייטער לאַגער־שרײַבער; די קאָלאָנען־פּירערס פון די גטאָ־בריגאַדעס זײַנען דאָ געוואָרן קאַפּאָס, קורץ — דער אַדמיניסטראַטיוור אַפּאַראַט פון גטאָ האָט צוגעשטעלט אַ גרויסן טייל פון דער לאַגער־פּראָמינענץ.

ווי אַזוי זיי האָבן זיך אַזוי גיך צוגעפּאַסט צום קאַצעט און דאָרטן געפונען זייער פּלאַץ, ווייס איין גאָט. מען דאַרף אָננעמען, אַז אויף אויסצופּירן אויפגאַבעס אין אַ קאַצעט, וואָס איז אָפט געווען פאַרבונדן מיט

ברוטאַלע מעשים, געהערט אַ ספּעציעלער מין מענטש מיט אײַנגעבאָרענע אייגנשאַפטן פאַר דעם.

די פּראָמינענצלערס זײַנען געווען ענלעך איינער צום אַנדערן אין זייער עצם מהות. מיט קליינע אויסנאַמען, זײַנען דאָס מענטשן פון ניט געהויבענעם מאָראַלישן כאַראַקטער, פון גאָר־גאָר שוואַכן געוויסן און עס פעלט זיי אין אַ גרויסער מאָס דאָס געפיל פאַר געראַטקייט.

אַזעלכע מענטשן שוויממען אַרויף אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע נאָר אונטער באַזונדערע, ניט־נאָרמאַלע באַדינגונגען, וועו דער רעגולערער סאָציאַלער סדר אין דער געזעלשאַפט ווערט צעשטערט און עס קומט אויף אַ ממשלת־זדון, אַ מאַכט פון רישעות און געוואַלט.

אין משך פון אייניקע וואָכן האָבן זיך אויסגעקריסטאַליזירט אין קאַצעט צוויי באַזונדערע שיכטן: די פּראָמינענץ און די איינפאַכע קאַצעטלערס.

דער פשוטער קאַצעטלער האָט געהאַט צו קעמפן אויף צוויי פראָנטן: אויף דעם אויסוויניקסטן און דעם אינעוויניקסטן.

פון אויסן איז געווען די לאַגער־פּירערשאַפט, דער ס״ס־מאַן, פאַר וועמען ער האָט זיך געדאַרפט היטן און וואָס האָבן געזוכט אים אומצוברענגען אָדער לכל־הפּחות צו פאַרשאַפן אים יסורים.

אין לאַגער אָדער בײַ דער אַרבעט איז געווען טעטיק דער אינעווייניקסטער שונא, וואָס פאַר אים האָט דער איינפאַכער קאַצעטלער זיך געדאַרפט היטן ניט ווייניקער ווי פאַר דעם אינעווייניקסטן פײַנד.

די לאַגער־פּראָמינענץ, די אויפגעקומענע און צונויפגעשטעלטע פון די רייען פון די קאַצעטניקעס, האָט געצילט נאָר צו פאַרלייכטערן איר אייגן לעבן, און געטאָן האָט זי עס אויפן חשבון פון די קוליס, די איינפאַכע קאַצעטניקעס.

די פּראָמינענצלערס האָבן ניט געאַרבעט, זיי האָבן נאָר אויפגעפאַסט די אַרבעט און אונטערגעטריבן די אַרבעט. זיי האָבן געהאַט גוט צום עסן — צום גרעסטן טייל אויפן חשבון פון איינפאַכן קאַצעטלער — וויַיל זיי האָבן געהאַט אומבאַגרענעצטן צוטריט צו דער קיך. מען קען גרייַלעך שאַצן, אַז די קליינע צאָל פּראָמינענצלערס האָבן פאַרברויכט אפשר אַ העלפט פון די אַלע פעטס־און אייוויַיס־שפּייַזן, וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין לאַגער פאַר צוויי טויזנט מענטשן.

דער פּאַריער־קאַצעטלער איז געווען זייער שלעכט באַשפּייזט און שמוציק אָנגעטאָן. די פּראָמינענץ האָט געהאַט וואַרעמע בגדים און גוטע שיך, אַפילו פּיינע שטיוול.

די באַציונג פון דער פּראָמינענץ צו די אַנדערע קאַצעטלערס איז געווען אַ פּאַראַכטנדיקע, אַ פון אויבן־אַראָפיקע, אירע מענטשן האָבן פּאַרקערט בלויז אין זייער אייגענעם קרייז. זיי האָבן אַפילו געלעבט אין באַזונדערע באַראַקן.

ס׳איז ניט קיין וווּנדער, אַז צווישן דער קליינער צאָל פּראָמינענצלערס און דער גרויסער מאַסע קאַצעטלערס האָט זיך געשאַפן אַ תּהום — אַ תּהום פון שינאה און בייז בלוט, וואָס האָט געפונען אויסדרוק ערשט נאָך דער באַפרייונג, וועו ניט איינער פון די קאַצעטישע יחסנים — ניט דווקא פון אונדזער לאַגער — זיינען גערופן געווארן צום מישפּט, און אַנדערע האָבן געקראָגן זייער פּסק אויך אָן אַ מישפּט.

אונטערן עלעקטרישן צוים

די קעלט פון האַרבסט ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער, טאָ וואָס וועט שוין זײַן ווינטער? עס קען דאָך ניט קעלטער ווערן — דאָס וואָלט דאָך געווען דער טויט פאַר אונדז.

אַ סך פון אונדז הוסטן. אַנדערע האָבן פיבער, קאַפּווייטיק, אָבער גיין אין רעוויר איז זייער סכנהדיק, אַלע ווילן עס אויסמײַדן.

יאָסקע פּאָפּילסקין האָט זיך אײַנגעגעבן ניט געשיקט צו ווערן אין רעוויר אַרײַן, ניט געקוקט אויף זײַן שווערן הוסט, און ער געפינט זיך נאָך אין איזאָליר־שטוב פון לאַגער A.

אין לאַגער A איז אָנגעקומען אַ גרויסע פּאַרטיע דעפּאָרטירטע פון טשעכאָסלאָוואַקיע. אין לאַגער B, ניט ווײַט פון אונדז, געפינען זיך שוין אַ קורצע צײַט פרויען פון טשעכאָסלאָוואַקיע, די זעלביקע, וואָס זײַנען דאָרטן אײַנגעקוואַרטירט געווארן נאָכן אַרויסטרײַבן די ציגײַנערס.

די פרויען האָבן דעמאָלט געמוזט אָפּשנײַדן די האָר איינע די אַנדערע. ניט וויניק טרערן זײַנען דעמאָלט געפאַלן צוזאַמען מיט די אַראָפּגעפאַלענע צעפּ און לאָקן. ס״ס־וויַבער האָבן שטרענג אויפּגעפּאַסט און ניט איין מאָל געגעבן קלעפּ די ווינענדיקע יידישע פרויען.

ווי מאָדנע עס זעען אויס פּליק־געשאָרענע פרויען אין זייערע געשטרייפּטע לאַגערקליידער. זיי האָבן אַ פּנים ווי יונגע, מאָגערע, ניט־געשיקטע יינגלעך פון ניט קיין באַשטימטן עלטער. זײַנען זיי שיין? זײַנען זיי יונג? זיי לעבן מסתּמא ניט אונטער אַזאַ שטרענגן רעזשים, ווי אין מענער־לאַגער. מען הערט פון צײַט צו צײַט הויך ריידן און לאַכן און אין אָוונט — שטילע און טרויעריקע געזאַנגען פון דעם פרויען־לאַגער.

אַ סך מענער־קאַצעטניקעס, נאָכן קומען פון דער אַרבעט, לויפן נאָכן עסן צום דראָטצוים, שליסן באַקאַנטשאַפט מיט די פרויען, שמייכלען צו זיי און פאַרשטענדיקן זיך מיט דער הילף פון תנועות און האַנט־באַוועגונגען.

זײַנען זיי ניט אַלע אַ ביסל משוגע? האָבן זיי פאַרגעסן וווּ זיי געפינען זיך?

די דאָזיקע מענער און פרויען שטייען פון ביידע זײַטן פון עלעקטריזירטן דראָטצוים, קוקן איינע אויף די אַנדערע מיט ליבשאַפט און בענקשאַפט. זעען זיי ניט די פלאַמען פון קרעמאַטאָריע? פילן זיי ניט די שאַרפע האַרבסטקעלט? האָבן זיי ניט פאַרלאָרן קיינעם פון זייער משפחה? ווייסן זיי ניט וואָס עס דערוואַרט זיי מאָרגן, איבער מאָרגן, אפשר אפילו אין אַ שעה אַרום?

פון צײַט צו צײַט הערט זיך אַ וואָרנונגשאָס פון וואַכטורעם, אַ מאָל בלײַבט אויך איינער ליגן אַ טויטער בײַם צוים.

יעדער אָוונט חזרט זיך איבער די זעלביקע סצענע פון באַגעגענישן פון די מענער און פרויען. מען קוקט זיך צערטלעך אָן, און אַ מאָל פאַלט אַן אײַנגעוויקלט שטיקל ברויט אַריבער פון דער אַנדערער זײַט צוים.

ווען עס זאַמלען זיך צונויף צו פיל מענטשן, ווערט דאָס צונויפריידן זיך געשטערט. דאָס רופן ווערט העכער, דאָס זשעסטיקולירן מיטן קאָפּ און מיט די הענט ווערט לעבעדיקער — אָבער עס העלפט ניט, די וויטקייט איז צו גרויס, דער ליאַרעם צו הויך.

זינט אַ קורצער צײַט איז צוגעקומען צו דער מאַסע קאַצעטניקעס אַ נײַער מענטש: אַ פריִערדיקער לאַגער־עלטסטער אין אַן אַנדער לאַגער, הערמאַן גראַמאַפאָן. משמעות, אַז ער איז אַראָפּ פון דער גדולה און מוז איצט ווי אַלע שטיין בײַם צוים. ער פלעגט אַלע מאָל טראָגן אַ קליין פּעקל מיט זיך, מסתּמא מיט שפּײַז, און וואַרטן אויף אַ יונגער פרוי, אַזאַ וואָס פלעגט זיך דערנענטערן פון דער אַנדערער זײַט פון צוים. ביידע פלעגן זיך באַגריסן, און ווען ס׳איז ניט געווען קיין גרויסער טומל אַרום אויך ריידן אַ פּאָר ווערטער. אַנאַ פלעגט זיך ברייטלעך צעשמייכלען און עס פלעגן זיך באַווײַזן צוויי רייען וויַסע, שיינע ציין.

ווי קומען אַזעלכע ציין אין לאַגער?

בדרך כלל זײַנען בײַ די קאַצעטניקעס אַ סך ציינער אַרויסגעפאַלן אָדער אויסגעשלאָגן געוואָרן. דער אוזבעקישער דאָקטער האָט געזאָגט,

אַז דאָס קומט מערסטנס צוליבן אויספעל פון וויטאַמינען. באַזונדערס בײַ די „מוסולמענער״ שטייען אויס די ציין פאָרנט, ווי בײַ פערד, מיט לאַנגע ווארצלען.

איין אָוונט, וועו אַלע זײַנען געשטאַנען ניט ווײַט פון דראָטצוים און ס׳איז געווען אַ גרויסער טומל, איז פלוצעם שטיל געוואָרן. אַלע בליקן זײַנען געווענדט געוואָרן אויף איין אָרט.

וואָס איז געשען?

הערמאַן גראַמאַפאָן ראָלט צו אַ פאַס (וווּ האָט ער עס גענומען?) צום צוים. דער פאַס איז אָפן פון אויבן און אונטן. אַ שײַנוואַרפער פון וואַכטורעם באַלײַכט דעם צוים צווישן לאַגער A און B. הערמאַן שרײַט עפעס צום ס״ס־מאַן אין טורעם. יענער שטעקט אַרויס דעם קאָפּ און ווערט נעלם. הערמאַן הייבט אויף זייער אָפּגעהיט אַ פּאָר אונטערשטע שטעכלדראָטן, רוקט צו דעם פאַס, קריכט אַרײַן אין אים און קלײַקלט זיך אַריבער דורכן פאַס אויף דער אַנדערער זײַט פון צוים.

אַלע קוקן נאָך מיט דערשטוינונג דעם דאָזיקן אַקראָבאַטישן קונץ.

איז הערמאַן משוגע געוואָרן פון ליבע צו אַנאַן, אַז ער גייט אויף אַ זיכערן טויט?

אַנאַ שטייט אויף דער אַנדערער זײַט פון צוים, פול שרעק און מיט אויפגעריסענע אויגן, מיט ביידע הענט אַרויפגעלייגט אויפן האַרצן.

דער ס״ס־מאַן אויפן וואַכטורעם שטייט ווי אײַנגעפראָרן און קוקט אויף הערמאַנס טריק. וועט ער שיסן? אפשר האָט הערמאַן שוין פריער זיך אָפּגערעדט מיטן ס״ס־מאַן?

הערמאַן קריכט, ווי אַ צונויפגעדרייטער פראָש, אַרויס פון פאַס אין לאַגער צו, קריכט אויף אַלע פיר עטלעכע טריט, שטעלט זיך אויף, קוקט זיך אַרום, ווינקט־צו מיט דער האַנט צום ס״ס־מאַן אויפן טורעם און גייט אין דער ריכטונג פון אַנאַן. ביידע כאָפן זיך אַרום. עס זײַנען אַוועק עטלעכע מינוט, אַרום הערשט טויטע שטילקייט. צום סוף קושט הערמאַן אַנאַן, לויפט צוריק צום צוים און קריכט דורך אויפן פאַרקערטן וועג ווי פריער צום לאַגער A.

אַלע האָבן לײַכטער אָפּגעאָטעמט. קיין שאָס?

„אויף ווידערזען, אַנאַ!״ — רופט הערמאַן.

אַנאַ שטייט אומבאַוועגלעך, ענטפערט ניט קיין וואָרט, אין גאַנצן אויפגעטרייסלט. הערמאַן דערנענטערט זיך צום צוים און וויל אַרויסציען דעם פאַס. פלוצעם פאַלט אַ שאָס, הערמאַן ווערט פאַרוווּנדט אין רעכטן אָרעם, דער גאַנצער אַרבל איז געווייקט אין בלוט. ער קוקט אין דער ריכטונג פון ס״ס־מאַן אויפן וואַכטורעם. קענטיק, אַז ער האָט ניט דערוואַרט קיין שאָס. דער ס״ס־מאַן האָט מער ניט געשאָסן, אָבער געשריען צו הערמאַנען, אַז ער זאָל גלײַך אַוועק פון צוים.

הערמאַן רירט זיך ניט פון אָרט. וואַרט ער דאָ אויף זײַן סוף?

אויף דער אַנדערער זײַט שטייט אַנאַ ווי פאַרגלושעט. מיט ביידע הענט אויף איר האַרץ. דערנאָך דרייט זי זיך אום, גייט וואַקלדיק אַוועק פון צוים. אַ פאַקעטל פאַלט אַרויס פון איר האַנט.

ווי שווער ס׳איז צו פאַרשטיין די נשמה פון אַ מענטשן.

פון שוואַבהויזען קיין דאַכאַו

א

פרייטיק. דעם 27סטן אַפּריל 1945 אין אָוונט האָבן זיך ווידער געריכט אין וועג אַרײַן די וואַגאָנעס פון קאַצטעלער־צוג, וואָס זײַנען מחמת די לופט־אַלאַרמען געשטאַנען אַ גאַנצן טאָג אין שוץ פון וועלדל בײַ שוואַבהויזען. אַ לאַנגער צוג איז דאָס געווען, מיט צירקא 40 וואַגאָנעס, צום גרעסטן טייל אָן אַן דאַך. אין די וואַגאָנעס איז געווען צוזאַמענגעשטיקט אַ האַלב־לעבעדיקע פראַכט, דאָס רעשטל מענטשן פון די יידן־לאַגערן אַרום קאופערינג. די גאַנצע מאַסע איז דאָרט באַשטאַנען פון קראַנקע: פאַרוווּנדעטע, טיפוס־אָדער הונגער־קראַנקע. דער הולך איז געווען צום גרעסטן טייל אין געשטרייפטע אַרעסטאַנטן־קליידער, אַנדערע אין שמוציקע, אָפּגעריסענע ציווילע מלבושים, מיט אַן אויפגענייטן פאַרביקן קרייץ אויפן רוקן. לאַנגזאַם האָט זיך דער צוג באַוועגט און איז פאַרבײַגעפאָרן די באַנסטאַנציע שוואַבהויזען, וואָס האָט געברענט מיט אַ גרויס פײַער.

די מענטשן אין די וואַגאָנעס זײַנען געווען אַ געמיש פון יידן פון פאַרשיידענע לענדער אין אייראָפּע: פוילישע, ליטווישע, אונגאַרישע, גריכישע, פראַנצייזישע, רומענישע, טשעכישע און דײַטשע. זיי זײַנען געלעגן אָדער געזעסן אויסגעשעפּט, אַפּאַטיש און האָבן זעלטן אַרויסגערעדט אַ וואָרט מיט זייערע שכנים. די איבערלעבונגען און אויפטריסלונגען פאַרן גאַנצן טאָג, ווי די באַשיסונג פון אײַזנבאַן־צוג, דאָס פאַרוווּנדן און טויט פון אַ סך פרײַנד צווישן די מיטפאָרערס און אָפילו די וויַיטערדיקע רײַזע איצט צו אַן אומבאַקאַנטן ציל, — דאָס אַלץ האָט געמאַכט, וויַיזט אויס, גאָר אַ קנאַפּן רושם אויף די געמיטער פון די מענטשן.

גאָר ווייניק מענטשן, דאָס רוב די קרעפטיקערע, האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס פאַר זייער שיקזאַל און געפרוווט משער זיין וועגן די ווייטערדיקע געשעענישן. זיי האָבן אויך געשמידט פלענער ווי צו נעמען דעם גורל אין אייגענע הענט; זיי האָבן געפילט, אַז דאָ דערנעטערט זיך שוין די אַנטשיידונג; טויט אָדער באַפרייונג וועט פאַר זיי ברענגען דער קומענדיקער טאָג אָדער אַפילו די נאָענטע שעהן.

די גאַנצע נאַכט איז דער צוג געפאָרן און האָט זיך אין ערגעץ ניט אָפגעשטעלט. די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע און עס האָט געריעגנט אָן אויפהער. קעגן מאָרגן האָט זיך דער צוג אָפגעשטעלט אויף אַ גרויסער סטאַנציע, וווּ עס זיינען אויף די באַליניעס געשטאַנען צעבאָמבאַרדירטע וואַגאָנעס. דאָס איז געווען מינכן. נאָך אַ קורצער וויילע איז דער צוג ווייטער געפאָרן. צוויי שעה שפעטער זיינען מיר געבליבן שטיין ביי אַ סטאַנציע מיט דעם גוט באַקאַנטן נאָמען — דאַכאַו.

די ס״ס־באַגלייטונג פון צוג, וואָס האָט זיך געפונען אין לעצטן וואַגאָן און האָט זיך די גאַנצע נאַכט ניט געהאַט באַוויזן, איז איצט ווידער געקומען. אָבער אין דער זעלבער צייט איז די לופט אויפגעטרייסלט געוואָרן דורך די שארפע אַלאַרם־קלאַנגען פון סירענעס. די אַלאַרם־סיגנאַלן האָבן זיך געצויגן פינף מינוטן אָן אויפהער, וואָס האָט באַטייט: גרעסטע געפאָר. אונזערע פאָסטנס זיינען אַרומגעלאָפן צעמישטע; אייניקע פון זי האָבן אַרונטערגעריסן זייערע ס״ס־צייכנס. „איצט וועלן מיר אַלע ווערן דערשאָסן!״ — האָט ספּאָנטאַן אויסגערופן אייגער פון אונדזערע שומרים.

די אַזוי דערוואַרטע אַמעריקאַנישע באַפרייונג־פאַנצערס האָבן זיך אָבער ניט באַוויזן. אונדזערע שומרים האָבן זיך ביסלעכווייז באַרויקט און אָנגענומען זייער געווויינטע האַלטונג און פאָזע.

ווידער אַ גאַנצן טאָג איז אונדזער צוג געשטאַנען אויף דער סטאַנציע דאַכאַו אויף אַ זייטיקער באַגלייניע. די שמירה איז געווען אַ לייכטע, די „העפטלינגען״ זיינען געווען ניט געשטערט אין באַוועגונג, און פונ־דעסטוועגן האָבן נאָך זייער ווייניק אַרויסגעוויזן חשק צו פאַרלאָזן די וואַגאָנעס. אָוונט־צו זיינען אָנגעקומען נייַע באַוואָפנטע פאָסטנס, וואָס האָבן אויפגעפאָדערט די גיי־פעיקע מיטצוקומען מיט זיי. עס האָבן זיך אויפגעשטעלט עטלעכע גרופּעס פון אַן ערך 300 מאַן, וואָס האָבן

אָפּגעמאַרשירט מיט אַן אַספאַלטירטן וועג און דערגרייכט צו אַן אײַזערנעם טויער מיט דער אויפשריפט פון אײַזערנע אותיות: „אַרבעט מאַכט פרײַ״. די טויערן האָבן זיך געעפנט און מיר זײַנען אַרײַן אין לאַגער דאַכאַו.

די איבעריקע מענטשן פון אונדזער טראַנספּאָרט — עטלעכע הונדערט טויטע, עטלעכע הונדערט שווער־קראַנקע און די רעשט לײַכטערע קראַנקע — זײַנען דעם זעלבן אָוונט און דורך דעם זעלבן טויער מיט אויטאָס געבראַכט געוואָרן אין לאַגער אַרײַן.

ב

דער לאַגער דאַכאַו האָט דעם אָוונט אויף די אָנגעקומענע געמאַכט אַ ניט־געווײַנלעכען אײַנדרוק. אויף די טורעמס אַרום לאַגער זײַנען געשטאַנען די שווער־באַוואָפנטע שומרים אין זייער שטרענגער האַלטונג; העכערע ס״ס האָבן אַרומגעשפּאַצירט, דאָך איז שוין געווען צו פּילן, אַז די אַלע האָבן פּאַלאָרן דעם אינטערעס פאַר די „העפּטלינגען״. אינעווייניק אין לאַגער האָט מען קיין ס״ס־לײַט ניט געזען. אויך די פונקציאָנערן פון צווישן די קאַצעטניקעס גופא, ווי די קאַפאָס, בלאָקעלטסטע און זייער גלײַכן, האָבן אַרויסגעוויזן צו די געבראַכטע יידן אַ גאָר זעלטענע מילדקייט: מען האָט ניט געשלאָגן, ווי עס פלעגט שטענדיק פּאַסירן, קיינער האָט אויף קיינעם ניט געשריִען.

דער טראַנספּאָרט נײַ־אָנגעקומענע מענטשן האָט זיך צוזאַמענגעקליבן אין ניט קיין געאָרדנטע גרופּעס אַרום באָד פון לאַגער. אויפן נאַסן באָדן האָבן זיך אויסגעלייגט די שוואַכע, קראַנקע און גוססע. לעבן זיי זײַנען אויך אויסגעלייגט געוואָרן די מיטגעבראַכטע טויטע גופים פון טראַנספּאָרט.

לויט דער אַלטער געווינהייט האָבן די נײַע געסט געמוזט דאָ דורכמאַכן כאָטש עפּעס פון די אײַנגעפּירטע צערעמאָניעס — זיי זײַנען אויסגעטאָן געוואָרן נאַקעט, באַשפּריצט געוואָרן מיט קאַלט וואַסער און אָפּגעפּירט געוואָרן נאַקעטע אונטערן רעגן צו זייערע באַראַקעס פאַר אַ האַלבן קילאָמעטער ווײַט.

אַן אויסנאַם איז דאָ געמאַכט געוואָרן פאַר די אַן ערך 30 פרויען, וואָס

זײַנען מיט אונדזער טראַנספאָרט מיטגעקומען, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען אויך אייניקע זויגקינדער.[1] דאָס דערשײַנען פון פרויען אין לאַגער איז פאַר דעם עולם דאָ געווען אַ סענסאַציע, ווײַל צווישן די 33,000 מענטשן האָבן זיך קיין פרויען ניט געפונען. די פרויען זײַנען געבראַכט געווארן אין אַ באַזונדערן אָפטייל פון לאַגער־קראַנקנהויז און גלייך באַשאָנקען געווארן מיט גרויסן אויפמערק.

די נאַכט פון פרײַטיק אויף שבת (27־28 אַפּריל) און אויך דער גאַנצער פאַרמיטאָג איז אין לאַגער אַריבער רויק, די העפטלינגען זײַנען ניט געשטערט געווארן אין זייער רו; צו אַרבעט איז קיינער ניט געפרופן געווארן. אויף דער לאַגערגאַס איז קיין באַוועגונג ניט געווען. אין דער לופטן איז אָבער געהאָנגען עפּעס אומבאַשטימטס, וואָס האָט באַמרויקט יעדן איינעם און ווי מיט געוואַלד אים געצוווּנגען צו אַרויסגיין אָפּט פון באַראַק און וואַרפן אַ בליק אויף דעם טורעם. אָבער אויך אויף די טורעמס האָט געהערשט רו: די ראָרן פון די קוילן־וואַרפערס זײַנען ווי תמיד געווען געוועזדט צום לאַגער; דערבײַ זײַנען ווי תמיד געשטאַנען די ס״ס מענער אין גלײַכגילטיקע פאָזעס.

אַרום 4 אַ זייגער נאָך מיטאָג איז איינער פון די קאַצעטניקעס אַרײַנגעלאָפן אין באַראַק און דערציילט, אַז אויפן טורעם הענגט אַ ווייסע פאָן און אַז די אַמעריקאַנער זײַנען דאָ. עטלעכע קאַצעטניקעס, וואָס זײַנען געגאַנגען קאָנטראָלירן די ידיעה, האָבן בײַ זייער צוריקקערן נאָך געווויסט, אַז אויף דעם דערבײַיקן טורעם B שטייען די ס״ס־לייט ווי געווײַנלעך; מסתמא איז די גאַנצע זאַך דאָ ניט מער ווי אַ טעות. די קאַצעטניקעס זײַנען דערבײַ אַרײַנגעפאַלן אין זייער געווײַנלעכער אַפּאַטיע און זיך שוין מער ניט אינטערעסירט מיט די געשעענישן אין דרויסן. זייערע געדאַנקען און געפילן האָבן זיך וויַיטער געדרייט אַרום דער פראַגע פון עסן, ווײַל שוין 24 שעה ווי זיי האָבן גאָרניט געקראָגן.

אַרום 4 אַ זייגער נאָך מיטאָג איז אָבער געשען אַזוינס, וואָס האָט אויפגערודערט דעם גאַנצן באַראַק. אויך דעם טורעם B האָט זיך באַווײַזן דײַטלעך אַ ווייסע פאָן און די פאָסטנס פון ס״ס לעבן די קוילן־וואַרפערס

---

1. די זויגקינדער זײַנען געבוירן געווארן אין לאַגער 1 בײַ די אונגאַרישע פרויען, וואָס זײַנען דאָרטן געבראַכט געווארן שוואַנגערע נאָך פון דעם היים.

זײַנען פאַרשוווּנדן. צום עלעקטריש־געלאָדענעם דראָטצוים האָבן אָנגעהויבן זיך ציען מיט שלעפנדיקע טריט ערשט צענדליקער און דאַן הונדערטער און נאָך דעם אויך טויזטער אײַנגעדרייטע און אָפּגעשליסענע געשטאַלטן. אָן געשריי, אָן לאַרם, שטיל און רויק האָבן זיי זיך געשלעפּט די פּאָר צענדליק מעטער צום צוים און זיי זײַנען דאָ שטיין געבליבן אין דערוואַרטונג. אויף יענער זײַט צוים זײַנען אין געבויגענער האַלטונג אָנגעקומען דריַי מיליטער־מענער, געקליידטע אין אומבאַקאַנטער אוניפאָרם און באַוואָפנטע מיט מאַשין־פּיסטאָלן. ווי היפּנאָטיזירט האָט דער גאַנצער עולם נאָכגעקוקט זייערע באַוועגונגען. לעבן טורעם האָבן זיך די דריַי מענער אָפּגעשטעלט, און אין דעם מאָמענט האָבן זיך פון דאָרט געמומען אַרונטערלאָזן אייניציקווייז און מיט אויפּגעהויבענע הענט די ס״ס־מענער. אין איין ריי האָבן זיי זיך אויפּגעשטעלט; זיבן זײַנען זיי געווען. אַנטקעגן זיי — די דריַי מענער מיט די אויסגעשטעלטע מאַשינען־פּיסטאָלן.

דער עולם איז געשטאַנען אומבאַוועגלעך און שטיל זיך צוגעקוקט צו דער אומגעריכטער און אומגלייבלעכער סצענע. מען האָט ניט געהערט קיין איין וואָרט און מען האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז די גאַנצע וועלט האָט זיך אָפּגעשטעלט. שווער צו זאָגן ווי לאַנג דאָס האָט געדויערט. מיר האָבן געהאַט דאָס געפיל, אַז זייער לאַנג. די שפּאַנונג און דערוואַרטונג זײַנען געווען אומדערטרעגלעך.

איינער פון די דריַי אַמעריקאַנער זעלנערס האָט די שפּאַנונג איבערגעהאַקט. ער האָט עפּעס אַ מורמל געטאָן צו זײַנע צוויי חברים, און די לופט האָט זיך אַ טרייסל געטאָן פון דומפּיקע אוון שנעלע קנאַלן. אָן אַ וועלכן אויסגעשריי זײַנען די 7 ס״ס־מענער ווי מיט איין שלאָג געפאַלן.

אַ געוואַלדיקער לאַרם האָט אַ טרייסל געטאָן די לופט. טויזנטער מענטשן האָבן אָנגעהויבן שרייַען, ווײַנען, לאַכן; זיי זײַנען איינער דעם אַנדערן געפאַלן אין די אָרעמס; זיי האָבן געהויבן די הענט אין דער לופט, זשעסטיקולירט. אַן אויסערגעווײַנלעך בילד: ווי אַ גרויסער בית־הקברות וואָלט אויפּגעשטאַנען תּחית־המתים נאָך משיחס קומען. די דריַי סאָלדאַטן האָבן מיט זייערע הענט צוגעווונקען דעם עולם און ווײַטער געגאַנגען.

דער לאַגער דאַכאַו מיט זײַנע 33,000 קאַנדידאַטן צום טויט איז באַפרײַט געוואָרן.

דער וועג צוריק צום לעבן*

עס הערט זיך אַ שאַרפער באַפעל פון לאַגער־פירער. טויזנטער קאַצעטניקעס שטעלן זיך אויס אין רייען. די גאַנצע לאַגער־מאַסע באַוועגט זיך אין דער ריכטונג פון טויער, געטריבן פון די ס״ס־לײַט.

אויך אונדזער קליינע גרופּע געפינט זיך דאָרטן — פופצן האַלב־דערוואַקסענע יאַטן, נאָר פופצן, פריִער זײַנען מיר געווען הונדערט און דרײַסיק!

אין אונדזער ערשטער רייַ מאַרשירט וואָלף. ער איז גאַנץ אויסגעוואַקסן. אין די לעצטע פינף חדשים אין אוישוויץ זײַנען מיר אַלע עפּעס אויסגעוואַקסן, עלטער געוואָרן מיט אַ סך מער ווי פינף מאָנאַטן.

איך דערמאָן זיך די צײַט, ווען וואָלף האָט נאָך געמוזט קאָמאַנדירן: רעכטס, לינקס, איינס, צוויי! — ווער דאַרף איצט זײַנע קאָמאַנדעס, מיר

---

*אין די דעפּאָרטאַציע־וואַגאָנעס פון די איבער צוויי טויזנט יידן פון קאָוונער געטאָ האָבן זיך געפונען אַרום הונדערט פופציק האַלב־דערוואַקסענע יינגלעך. זיי האָבן זיך תּמיד געהאַלטן באַזונדער און צוזאַמען. אין גרעסטן טייל זײַנען דאָס געווען חברים פון די קינדער־יאָרן און פון שול. אין קלעם פון טויט זײַנען זיי אַלע געוואָרן ווי אמתע ברידער.

די ווײַטערדיקע צוויי זאַכן זײַנען דערציילט געוואָרן פון איינעם פון די געציילטע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך גערעטעוועט פון דעם אוישוויץ־גיהנום.

האָבן זיך שוין גוט אויסגעלערנט צו מאַרשירן. מיר זײַנען אויסגעפרוווטע קאַצעטניקעס.

מיר פאַרלאָזן אוישוויץ־בירקענאו אויף די אייגענע פיס, דאָס מיינט עפעס! איר, כאָלעריש קרעמאַטאָריעס, אײַער פײַערדיקער האַלדז האָט אײַנגעשלונגען איבער הונדערט יינגלעך פון אונדזער גרופּע און נאָך מיליאָנען מענטשן און זיי פאַרוואַנדלט אין אַש און רויך! זײַט פאַרשאָלטן!

מיר מאַרשירן וויַיטער. די קוימענס פון די קרעמאַטאָריעס זעען זיך שוין קוים. וויפל קראַנקע און שוואַכע זײַנען נאָך איבערגעבליבן אין לאַגער? מען וועט זיי אומברענגען, זיכער וועט מען זיי אומברענגען.

מיר ווערן געטריבן גיכער און גיכער, מיר שפּירן קוים די אײַזיקע קעלט. מיר איילן זיך. די ערד ציטערט אונטער אונדזערע פיס. איילט זיך צו, איר סאָלדאַטן פון די באַפרײַיערישע אַרמייען, איילט זיך צו אונדז צו ראַטעווען אין דער לעצטער מינוט, איר זײַט דאָך שוין אַזוי נאָענט!

די עוואַקואַציע פון לאַגער זעט אויס ווי אַן אַנטלויפן. די דעקע, וואָס איך טראָג אויפן רוקן, איז געוואָרן צען מאָל שווערער.

לייבקע — זאָג איך צו מײַן פרײַנד — איצט דאַרפסטו טראָגן די דעקע.

— ביסט משוגע, איך קען דאָך קוים שלעפּן מײַנע פיס.

איך גיב אַ קוק אויף זײַנע פיס — ווו זײַנען זײַנע שיך? ער האָט צוויי פאַרשיידענע שיך, ביידע צו גרויס.

— ווו זײַנען דײַנע שיך? — פרעג איך אים.

— אָ, מען האָט זיי צוגעגנבעט אין וואַשהויז. איך האָב נאָך געהאַט מזל צו כאַפּן די דאָזיקע פּאָר, אַנדערש וואָלט איך געמוזט לויפן באָרוועס.

לייבקע, אין זײַנע גרויסע שיך, וועט לאַנג ניט קענען מאַרשירן. מיר גייען שוין אַזוי גוטע עטלעכע שעה, כּמעט לויפנדיק. דער שניי סקריפּעט אונטער אונדזערע פיס. די ווינטערזון שײַנט טרויעריק. אַרום אונדז זײַנען די וועכטערס, אַלטע סאָלדאַטן אין דער וועלט־אוניפאָרעם און ווייניק ס״ס־לײַט. די לעצטע פאָרן אויף מאָטאָציקלען און אויטאָמאָבילן — פאָרויס, הינטער אונדז און פון ביידע זײַטן. מיר זײַנען אַרומגערינגלט מיט אַ טאָפלוואַך, ס׳איז אוממעגלעך צו אַנטלויפן.

פון גיכן מאַרשירן ווערט פאַרכאַפּט דער אָטעם. פאַר וואָס אַזאַ לויפן, זײַנען די באַפרײַיערישע אַרמייען אַזוי נאָענט?

די וואַך האָט עס אויך ניט אַזוי לייכט. דער סאָלדאַט, וואָס היט אונדזער ריי, אָטעמט שווער. ער האָט האַלב־גרויע האָר און עס רינט אים פון נאָז. זיין ביקס הענגט אַראָפּ אויף זיין בויך און ער דאַרף עס שטענדיק צוריקרוקן, דערביי שילט ער און ברומט שטיל: דאָננערוועטער.

פון צייט צו צייט נעמט ער אַראָפּ זיין הענטשקע און בלאָזט אויף זיין האַנט צו דערוואַרעמען. דאָ און דאָרט זאָגט אונדז דער אַלטער סאָלדאַט האַלב־שרייַענדיק:

— שנעלער, שנעלער!

אָבער מיר קענען ניט גיכער, מיר לויפן דאָך שוין, און אויך ער, אין זיינע גרויסע שטיוול, קען קוים נאָכהאַלטן.

ווייטער פאָרויס גייט אַן אַנדערער עלטערער סאָלדאַט, געוויי ווי דער פריערדיקער, מיט דער זעלביקער גרויסער נאָז מיט אַ טריפל אויף דער שפּיץ, און אויך ער אָטעמט שווער.

די קאַצעטניקעס זיינען שוין פשוט אויסגעשעפט, זייערע רייען צעפאַלן זיך. די ווענטערס פרווון אומזיסט צו מאַכן אָרדענונג. אַ סך קאַצעטניקעס קענען שוין ניט נאָכהאַלטן דעם מאַרש.

די האַנט־וועגעלעך האָבן דערגרייכט אונדזער ריי. זיי ווערן געפירט דורך די קאַצעטניקעס, אויף יעדער וועגעלע איינער אָדער צוויי האַלב־טויטע „מוסלמענער", מיט אויסגעלאָשענע בליקן און אויסגעשטאַרצטע ציינער.

איך טראַכט: אפשר זאָל איך אומבאַמערקט זיך אַרויפכאַפּן אויף אַזאַ האַנט־וועגעלע און זיך דאָרטן אַוועקלייגן. די כּוחות גייען מיר אויס.

איך גיב אַ קוק אויף מײַן חבר לייבקע, ער מאַרשירט לעבן מיר, ער גייט גאַנץ לייכט אין זיינע גרויסע שיך. איז אים לייכטער ווי מיר אין מײַנע שווערע לעדער־שטיוול? איך גיב אים אַ טורקע מיטן עלנבויגן און ווייז אים אויף די האַנט־וועגעלעך. ער פאַרשטייט און זאָגט קורץ:

— פרווו, ווען דיר ווערט זיך אײַנגעבן, וועל איך עס אויך טאָן.

ניט לאַנג טראַכטנדיק, דערנענטער איך זיך צום אַלטן וואַכפּאָסטן. ער זעט מיך און כאַפּט זיך צום רעווואָלווער ווי אַ וואָרענונג, אַז איך זאָל ניט אַרויס פון דער ריי.

איך אײַל זיך אים גיך צו זאָגן:

— מײַנע פיס טוען זייער ווייַ, איך קען מער ניט לויפן.

— ניין, ניין, יונגע, דו מוזט לויפן, מיר זײַנען שוין באַלד אויף אַן אָרט, פאַרשטייסט?

אַז דער וואַכפּאָסטן זאָל ריידן צו מיר, דאָס איז אַ גרויסע זאַך. די וועכטערס האָבן אַ שטרענגן באַפעל ניט צו שמועסן מיט די קאַצעטניקעס. דאָס מיינט, אַז ער איז גוט צו מיר, דרייסט איך זיך צוצוגיין נאָענטער צו אים.

— איך האָב ווייטיקן אין די פיס, איך קען ניט מער לויפן, האָב ניט קיין כּוח...

דער אַלטער סאָלדאַט בליצלט ניט־אַנטשלאָסן מיט די אויגן, אָבער זאָגט:

— מענשענסקינד, גיי אַוועק, די מוזסט גיין, דו מוזסט גיין ווײַטער, ווען ניט וועסטו ווערן דערשאָסן, פאַרשטייסט? די אַלע, וואָס קענען ניט נאָכהאַלטן — קאַפּוט! פאַרשטייסט? די ס״ס — פּיף־פאַף! זיי זעען אַלץ!

ערגעץ הינטער אונדז הער איך שאָסן, דאָס האָבן די ס״ס־לײַט עמעצן דערשאָסן.

און איך האָב דאָס געפּלאַנט צו אַנטלויפן. איך האָב געטראַכט זיך אַרויסצושאַרן פון דער ריי אין די דערבײַיקע וועלדער און שפּעטער זיך לאָזן אין דער ריכטונג, פון וואַנען מען הערט האַרמאַטנשאָסן — דאָרטן איז די פרײַהייט. אָבער איך זע, אַז ס׳איז ניטאָ קיין שאַנס צו מאַכן אַ „ויברח״.

איך לאָז ניט אָפּ מײַן וואַכפּאָסטן:

— הער סאָלדאַט, איך קען ניט מער, די פיס גייען שוין ניט. דערלויבט מיר אַרויפצוגיין אויפן וועגעלע, אויף ניט לאַנג, נאָר אייניקע מינוטן.

— ניין, יונגע, ניין, דאָס איז פאַרבאָטן, פאַרשטייסט, פאַרבאָטן!

הינטער אונדז הערן מיר דעם רויש פון אַ מאָטאָציקל.

מײַן אַלטער סאָלדאַט ווערט צעשראָקן און זאָגט:

— שנעלער, שנעלער, צוריק אין דער ריי!

איך כאַפּ זיך אויף גיך אַרײַן אין דער ריי. לייבקע איז שוין אַ סך ווײַטער פאָרויס און איך בלײַב אַלץ מערער צוריק. וווּ זײַנען מײַנע חברים! אפילו מײַן אַלטן וועכטער זע איך שוין ניט.

וואָס מערער איך בלַייב אָפגעשטאַנען, אַלץ מער הער איך שאָסן פון ביקסן און געשרייען — דאָס ווערן דערשאָסן די צוריקגעשטאַנענע מאַרשירערס.

וועל איך אויך דאָ צוריקבלַייבן? — ניין, ניין, איך מוז גיין פאָרויס, איך מוז כאַפּן מיינע חברים, איך מוז געפינען לייבקען. איך טאָר ניט בלַייבן דאָ, מיט די אומבאַקאַנטע מענטשן, וואָס קענען קוים די פּיס אויפהייבן, און מיט זיי אין איין ריי מאַרשירן.

וויפל שעהען זיַינען מיר שוין אונטערוועגס? עס כאַפּט ווערן טונקל. ווען מיר האָבן פאַרלאָזן דעם לאַגער איז נאָך ניט געווען ליכטיק. וועט מען זיך אָפשטעלן רוען אויף אַ ווַיילע?

פלוצלונג דערשפּיר איך אַ שרעקלעכן הונגער, אָבער מַיין גאַנצע ראַציע שפּייַז איז שוין אויפגעגעסן.

איך שטרענג זיך אָן מיט אַלע כּוחות צו גיין גיכער. אונדזער קאָלאָנע איז זייער לאַנג, אָבער איך בין נאָענטער צו איר סוף ווי צו איר שפּיץ, אַזוי פיל בין איך אָפּגעשטאַנען.

איך רייד צו זיך אַליין: פאָרויס, דו פילאָסאָף, דו ביסט דאָך אַ קעמפער. דיַינע חברים געפינען זיך אין אָנהייב פון דער קאָלאָנע און דו ביסט בַיי איר עק. פאָרויס! איך האָב אַריבערגעאָגט איין ריי, אַ צווייטע, אַ דריטע, אָבער איצט קען איך ניט רירן די פּיס, קען די קני ניט בייגן — איך בלַייב ווידער הינטערשטעליק אין גיין.

אַ ווַיילע אָפּגעשטאַנען און ווידער צונויפגענומען אַלע מַיינע כּוחות, ווידער אַריבערגעאָגט רייען — אָבער ווו זיַינען מַיינע חברים? זיַינען זיי געבליבן פון הינטן אָדער זיַינען זיי אַוועק נאָך ווַייטער פאָרויס?

איך פרוּוו ווידער צו פאַרגרעסערן מַיינע טריט, ווי פלוצלונג הערט זיך אַ באַפעל:

— האַלט, שטיין בלַייבן! אַ באַפעל פאַר אַלעמען! בלַייבן שטיין, 20 מינוט אָפרו.

איך קען אָבער ניט רוען דאָ, צווישן אין גאַנצן פרעמדע מענטשן. איך מוז געפינען מַיינע חברים, איך מוז געפינען לייבקען, דעמאָלט וועל איך קענען זיך אָפרוען.

אַלע רוען — און איך מאַרשיר ווַייטער. די קאַצעטניקעס קוקן דערשטוינט אויף מיר: ווּוהין מאַרשירט דער אידיאָט, מען קען זיך דאָך אַ ווייַלע אויסרוען!

איך גיי אָפּ נאָך עטלעכע טריט, אָבער בלַיִב שטיין אין גאַנצן אויסגעשעפּט. מײַנע חברים זײַנען דאָ ניטאָ, אָבער איך מוז אַ ווײַלע רוען. אפשר וועט דאָך זײַן בעסער, אַז איך זאָל זיך אַוועקקוועטשן? מײַנע פיס ווייטיקן, ווי נאָדלען וואָלטן זיי געשטאָכן. איך וועל זיך אַוועקזעצן, נאָר אויף עטלעכע מינוט. אָ, ווי גוט ס׳איז אויסצוציען די פיס. די ערד איז גאָרניט קאַלט. דער שניי איז ווי אַ וואַרעמע, וואָלענע דעקע.

אַרום מיר ליגן אַ סך מענטשן — אפשר זאָל איך זיך אויך אַוועקלייגן, אויף אַ ווײַלע אַוועקלייגן. איך וועל זיך אײַנוויקלען מיט מײַן דעקע, זי הענגט מיר נאָך אַלץ איבערן האַלדז. איך נעם אַראָפּ די דעקע און מײַנע פלייצעס פילן זיך אַ סך לײַכטער. וואָס פאַר אַ שוטה איך בין: איך האָב דאָך די דעקע שוין לאַנג געקענט אַוועקווואַרפן, וואָלט מיר דאָך געווען לײַכטער צו מאַרשירן.

דאָ הער איך פלוצלונג:

— אויפשטיין! הייב זיך אויף, זאָג איך דיר.

איך בין געווען אײַנגעשלאָפן, אַ געשמאַקע וואַרעמקייט שטראָמט דורך מײַן קערפער. עמעצער שאָקלט מיך און ציט מיך:

— ניט שלאָפן, פאַרשטייסט!

איך קוק גלײַכגילטיק אויפן מאַן, וואָס פרווווט מיך אויפהייבן — דאָס איז דאָך מילקאָ, מײַנס אַ צווייטער חבר, וואָס רעדט מיר אַרײַן אין אויער:

— האַלט זיך פעסט, ברודער, נאָר ניט זיצן און ניט ליגן, דו קענסט דאָך פאַרפראָרן ווערן.

— זאָל זיין וואָס ס׳וועט זײַן, איך האָב שוין ניט קיין כּוח אויסצוהאַלטן.

— קום, קום, וועסט לויפן מיט מיר, איך וועל דיך העלפן. מען מוז דורכהאַלטן, דורכהאַלטן, דו הערסט?

איך מאַך עטלעכע טריט און גיי אים נאָך. איצט איז מיר זייער קאַלט, איך וויקל זיך אַרום מיט מײַן דעקע.

— איך מוז געפינען מײַנע חברים — זאָג איך צו מילקאָן — אָן זיי בין איך פאַרלאָרן.

— וואָס רעדסטו, האָב דאָך שכל, ווו וועסטו זיי געפינען? ס׳איז ניטאָ קיין צײַט זיי צו זוכן.

— אָבער איך מוז!

די דיסקוסיע איז איבערגעריסן געוואָרן מיט אַ באַפעל:

— אויפשטיין, אויפשטיין, שנעל, שנעל! די רוצַייט איז געענדיקט!

מיר באַוועגן זיך פאָרויס, אָבער עס איז ניט מער דאָס פריִערדיקע מאַרשירן. אַלע זײַנען ווי געליימט.

— שנעל, שנעל!

עס הערן זיך שאָסן. קאַצעטניקעס פאַלן. אויף ביידע זײַטן פון דער קאָלאָנע, אין די גריבער בײַם וועג, אונטער קליינע ביימלעך און אָפן אויפן שאָסיי ליגן טויטע קערפּערס. ווו איז מילקאָ, ער איז ניטאָ לעבן מיר — איצט בין איך איינער אַליין.

איך לויף פאָרויס צו כאָפן מילקאָן, ער האָט דאָך מיך גערעטעוועט. ווייַנענדיק לויף איך צו איין ריי, אַ צווייטער — מילקאָ איז ניטאָ, אויך ניט קיין אַנדער באַקאַנט פנים. דער פחד צו בלײַבן אַליין, אָן איין פרײַנד, אונטער אומבאַקאַנטע מענטשן, גיט מיר כוח גיכער צו גיין פאָרויס. די קאַצעטניקעס קוקן אויף מיר מיט קינאה, זיי פאַרשטייען ניט, ווי קען איך אַזוי גיך מאַרשירן, אַפילו לויפן.

איך לויף, ווי איך וואָלט זיך געאײַלט צו באַגעגענען די פרײַהייט. איך וויל געפינען לייבקען און נאָך בעסער מילקאָן.

איך לויף. ווו האָב איך געזומען די כוחות? אַפילו די שווערקייט אין די פיס האָט נאָכגעלאָזן. אָבער איך קען זיך ניט דערוואַרעמען. ניט דאָס גיכע לויפן, ניט די דעקע מאַכן ניט וואַרעמער.

מיט אַ מאָל הערן מיר:

— האַלט!

מיר בלײַבן אַלע שטיין. מיר הערן דאָס קנאַקן פון שוועָרע מאַשינביקסן און אַ באַפעל:

אַלע הינלעגן, מיט דעם געזיכט אַם באָדעז! רוהע!

אַלע קאַצעטניקעס ווארפן זיך אַנידער, באַהאַלטן די פנימער אין שמוציקן שניי...

——— —— ———

שפעטער האָב איך זיך אויפגעכאַפט אין אַ שפיטאָלבעט פון דער באַפרײַיִערישער אַמעריקאַנער אַרמיי, וואָס האָט מיך געפונען אַ פאַרחלשטן אויפן שניי.

אַ ייִד, אַ גלח און אַ מערדער*

ס׳איז נאָך דעם אַפּעל.

מיר ליגן שטיל אויף אונדזערע פּריטשעס, קיינער טראַכט ניט וועגן שלאָפן. באַלד הייבט זיך דאָס ווידער אָן.

אין אַרײַנגאַנג פון בלאָק שטייט דער בלאָקעלטסטער מיטן Stubendienst. דער גלח, מיט אומגעווײַנלעכער אַנטשלאָסנקייט און פאַרצווייפלונג, וואַרפט זיך אויף די קני. די פּוילישע קינדער קוקן מיט שרעק אין דער זײַט פון בלאָקעלטסטן עדיק־גאָרילאַ, וואָס האַלט אין איין האַנט דעם דיקן קאַנטשיק און אין דער צווייטער האַלט ער אַ באָקסער־הענטשקע. עטלעכע פּוילישער קינדער, וואָס זייערע פּריטשעס זײַנען לעבן דעם גלחס, פּאַלן אויף די קני.

— אַבסאָלוטע רו, איר פּאַרשאָלטענע פּאַראַזיטן, צײַט צום שלאָפן!

— קאָמאַנדירט עדיק־גאָרילאַ.

אָבער דער גלח שוין אָנגעהויבן זײַן געבעט:

(אַלע אונדזערע טאָגזאָרגן, אָ Wszyskie nasze dzienne sprawy... האַר...)

אָ, וואָס פּאַר אַ שוטה אָט דער גלח איז. מיט זײַן תּפילה ברענגט ער ניט נאָר אַן אומגליק אויף זיך, נאָר אויך אויף די פּוילישע קינדער, וואָס טייל פון זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו זײַן געבעט.

דער Stubendienst איז שוין גרייט זיך צו וואַרפן אויפן גלח, אָבער דער בלאָקעלטסטער האַלט אים צוריק. ער לייגט אַוועק זײַן קאַנטשיק, נעמט אַרונטער פון האַנט זײַן באָקסער־הענטשקע און קוקט אָן דעם גלח מיט אַ טײַוולשן שמייכל.

---

*זען הערה אויף זײַט 73.

דער גלח שטעלט ניט אָפּ זײַן געבעט, און די אַנדערע פּוילישע קינדער, גלייבנדיק, אַז די סכנה איז אַריבער, הייבן אויך אָן מיטצוזינגען.

אפשר וועט דער בלאָקעלטסטער אים דאָס מאָל מוחל זיין!

— אָמן — ענדיקט דער גלח און לייגט זיך לאַנגזאַם אַוועק אויף זײַן פּריטשע.

אָבער פּלוצלינג:

— האַ־האַ־האַ, נאַ, די וואַרשעווער חברה זײַנען באמת דרייסט! וווּ איז דער פאַרשאָלטענער יידּ? יולעק, קום אַהער, גיך, דו שוויינענהונד!

דער בלאָקעלטסטער קוקט זיך פון געלעכטער.

יולעק גייט צו צום בלאָקעלטסטן און בלייבט שטיין שטראַם.

— געערטער פאָטערל, קום אַהער, מיר ווילן מאַכן אַ שטיקל שפּאַס.

דער בלאָקעלטסטער פאַרבייגט זיך טיף פּארן גלח, ווי ער וואָלט וועלן אויסדריקן אים זײַן גרעסטן רעספּעקט.

וואָס פאַר אַ שרעקלעכע סצענע וועט דאָ פּאָרקומען?

איך פּיל, ווי עס גייט דורך אַ סקרוך דורך מײַן רוקן. איך ציטער פון קעלט און שרעק.

דער גלח, באָרוועס, גייט צו צום בלאָקעלטסטן מיט שוועריקייט.

— איז אײַך קאַלט? הער פּפאַרער? — פרעגט דער בלאָקעלטסטער מיט אַ געמאַכטער זיסער שטים און ווײַזט מיטן פינגער אויפן לאַנגן ראָק פון גלח.

— נעם אַרונטער דײַן ראָק, דאָ איז אַזוי היים!

דער גלח קוקט אים אָן מיט צונויפּגעצויגענע אויגן.

— נו, מײַן ליבער הער פּפאַרער — רעדט ווײַטער דער בלאָקעלטסטער — לאָמיר זען, אויב דײַן קערפּער איז אַזוי שטאַרק ווי דײַן גײַסט! נעם דעם קאַנטשיק, וואָס ליגט אויפן אויוון, און פאַרשמײַס דעם דאָזיקן פאַרשאָלטענעם יידן, דעם אַנטיקריסט! איך קען זען פון אים, אַז ער וואָלט דיך גערן פאַרשמײַסן צום טויט! גיי, וואָס ווארטסטו, הער פּפאַרער, שלאָג צום טויט דעם פאַרשאָלטענעם יידן, שלאָג אים איבער זײַן חזירשן קאָפּ, ער האָט עס פאַרדינט!

די שטים פון עדיק־גאָרילאַ ווערט אַלץ העכער און העכער און פאַרגייט אין אַ ווילד געשרייַ. ער טראַמפּלט מיטן פוס, טוט אָן זײַן באָקסער־הענטשקע און לייגט עס צו דעם גלח אונטער דער נאָז:

— שלאָג דעם יידן, דו פאַרשאָלטענער פּפאַרער, איך באַפּעל דיר, דו לייזיקער הונט!

אויף דעם קומט דער דראָענדיקער באַס־קול פון גלח:

— דו פאַשאָלטענער לוציפער, דו ממזר פון גיהנום, דער גרויסער גאָט זאָל זײַן דײַן ריכטער!

ווי ער האָט נאָר אַרויסגערעדט די פּאָר וועדטער, האָט אַ געוואַלטיקער קלאַפּ פון דעם בלאָקעלטסטן אַוועקגעשלײַדערט דעם גלח אויף דער ערד.

לייג זיך אַנידער, דו פאַרשאָלטענע הייליקייט, און ריר זיך ניט פון אָרט!

און נאָך דעם אַ געשריי:

— יולעק, דאָ איז דײַן לעצטער שאַנס צו ראַטעוועז דײַן לעבן: נעם דעם קאַנטשיק און שלאָג דעם פּפאַרער, ביז ער וועט פאַרלירן זײַן שטינקנדיקן גייסט!

יולעק שטייט שטראַם און שטום.

עדיק־גאָרילאַ ברומט נאָך אַלץ העכער, ער איז שוין הייזעריק, אָבער יולעק שטייט ווייטער אומבאַוועגלעך.

— אַזוי, דו פאַרשאָלטענער ייִד, דו ווילסט, וויַזוי אויס, קריגן 15 שמיץ אויף דײַן נאַקעטן הינטן! דו ווילסט ניט פאָלגן דעם באַפּעל פון דײַן באַפּעלער!

דיר וועל איך געבן אַ לעקציע! אַרויף אויפן אויוון!

עדיק־גאָרילאַ ציט אַראָפּ זײַן באָקסער־הענטשקע, נעמט דעם קאַנטשיק און שלאָגט דעם גלח מיט אַלע זײַנע כּוחות. דער גלח לאָזט אַרויס אַ גרויס געשריי און בלײַבט ליגן.

דעמאָלט שרײַט אויס עדיק־גאָרילאַ:

— איצט, יולעק, ווי דו ווילסט! זוך דיר אויס אַ באַקוועמען פּלאַץ און לייג זיך אַנידער!

יולעק שוויַגט. פאַר וואָס זאָגט ער גאָרניט? אַזאַ גרויסער, קרעפּטיקער מענטש וועט אַזוי איינפאַך זיך לאָזן שלאָגן צום טויט? קיין מענטש קען ניט אויסהאַלטן אַזעלכע 15 שמיץ.

וואָס וואָלט איך געטאָן אויף יולעקס אָרט, וועז מען באַפּעלט מיך צו פאַרשמײַסן דעם גלח? יולעק איז אַ שוטה. ער האָט דאָך געקענט געבן

עטלעכע שמיץ דעם גלח, יענער וואָלט ממילא שפּעטער געשלאָגן געוואָרן, אפשר ביז טויט.

אָבער יולעק גיט זיך פלוצעם אַ קער אויס, גייט צו צום אויוון און לייגט זיך אַוועק.

— אָ, זאָגט דער בלאָקעלטסטער צופרידן — דאָס איז אַ ספּאָרטסמאַן — די הויזן אַראָפּ, דו ברודיקער הונט. דו וועסט ממילא ניט אויפשטיין.

עדיק־גאָרילאַ האָט מיטן גאַנצן כוח געזומען שלאָגן יולעקן איבערן רוקן. יולעקס קערפּער צוקט, זײַנע פינגער ציטערן פון אָנשטרענגונג, ער קלאַמערט זיך פעסט צום אויוון, אָבער קיין איין קרעכץ הערט זיך ניט פון אים. יולעק איז שטום, אָבער זײַן קערפּער האָט אויפגעהערט צו צוקן — איז ער טויט?

עדיק־גאָרילאַ קײַכט שווער, זײַן פּנים איז באַגאָסן מיט שווייס, זײַנע אויגן האָבן אַ ווילדן גלאַנץ. ער שילט ניט מער, ער ציילט די שמיץ: צען, עלף, צוועלף — זײַן נאַגײַקע רײַסט זיך איבער.

דער Stubendienst אָלעג לויפט גיך צו און גיט אים אַ נײַע נאַגײַקע. יולעק ליגט ווי אַ טויטע מאַסע. עדיק־גאָרילאַ שפּײַט אײַן די הענט, ווישט זיך דעם שווייס פון פּנים און הייבט ווידער אָן ציילן:

— דרײַצן, פערצן, פופצן. פוי, צום טײַוול, די דאָזיקע שטינקנדיקע פּגירה זאָל גלײַך צוגענומען ווערן!

אָבער פלוצלונג האָט יולעקס צעממיתטער קערפּער זיך געזומען באַוועגן, ער פּרוווט זיך אויפצושטעלן.

— דו שטינקסט נאָך, דו פּגירה! — און די שמיץ פאַלן ווידער אויף יולעקס רוקן, זיי פאַלן מיט אַ גיכערן טעמפּ, ווי עדיק־גאָרילאַ וואָלט געצווייפלט, צי ער וועט קענען ענדיקן צו טייטן יולעקן, איידער זײַנע אייגענע כוחות וועלן אים אויסגיין.

צוואַנציק, איין און צוואַנציק...

איך קוק אויף יולעקס קערפּער, וואָס זעט אויס ווי אַ טויטע מאַסע, און מיר איז שוין איצט אַלץ גלײַכגילטיק. איך פיל ניט קיין שרעק, קיין ציטערן. דער גרויל איז ערגעץ־ווו ווי פאַרשוווּנדן און ס׳איז געבליבן אַ הילצערנע געפּילאָזיקייט.

מיט זײַנע לעצטע כוחות האָט עדיק־גאָרילאַ אַ זעץ געגעבן מיט זײַן נאַגײַקע אויף יולעקס קערפּער — און ווידער איז זי צעריסן געוואָרן.

אָלעג קוקט אויף זײַן שעף מיט שרעק: וואָס נאָך וועט ער אים זאָגן?

— ברענג אַן עמער וואַסער און וואַש אָפּ דאָס שטינקדיקע בלוט — ברילט עדיק־גאָרילאַ — מיט דעם בין איך פאַרטיק!

אָלעג ברענגט אַן עמער וואַסער און גיסט עס אויף יולעקס קאָפּ. דאָס וואַסער, געמישט מיט בלוט, שפּריצט צו ביז די פּריטשעס פון די פּוילישע יינגלעך. יענע ליגן דאָרטן מיט די הענט איבער די אויערן, מיט צוגעדריקטע אויגן און וואַגן ניט צו אָטעמען.

אָ, קינדער, פון דעם קען מען זיך ניט באַהאַלטן! דאָס דרינגט דורך אונדזערע אויגן, אונדזער מוח, אונדזער האַרץ, אונדזער בלוט און אונדזערע ביינער ווי מיט לאַנגע מעסערס!

עדיק־גאָרילאַ גייט נאָך צו יולעקס קערפּער, רײַסט אים די האָר פון קאָפּ און קוקט זיך אײַן אין זײַנע אויגן.

— דער דאָזיקער פאַרשאָלטענער הונט לעבט נאָך! אומדערהערט!

דער בלאָקעלטסטער פּרווווט אויפהייבן יולעקס נאַסן קערפּער. יולעקס ביינער רירן זיך אַ ביסל, ער פּרווווט זיך אויפצושטעלן, פאַלט אָבער ווידער אַנידער.

אויפן באַפעל פון עדיק־גאָרילאַ ברענגט אָלעג נאָך אַן עמער וואַסער און גיסט עס אויס אויף יולעקס קאָפּ. יולעק שאָקלט דעם קאָפּ און מאַכט ווידער אַ פּרווו זיך אויפצושטעלן.

וואָס פאַר אַ ווונדער: ער שטייט אויף זײַנע פיס, נאָך אַזעלכע 26 בלוטיקע שמיץ!

יולעק שטייט ווי מיט אָפּגעהאַקטע פיס, לעבן אים עדיק־גאָרילאַ, אין גאַנצן צעטומלט און וואַקלנדיק. ער קוקט מיט אויסגעגלאָצטע אויגן און קען קיין וואָרט ניט אַרויסברענגען. ער איז ווי פאַראַליזירט פון אויסגעשעפּטקייט, צאָרן און אָנמאַכט.

אויף אַ מאָל, איך טרוי ניט מײַנע אויגן, איז יולעק צו צום בלאָקעלטסטן און מיט אַ געבײַלטן פויסט אים געגעבן אַ געוואַלטיקן זעץ אין פנים, און עדיק־גאָרילאַ איז געפאַלן אין חלשות און יולעק איבער אים.

עדיק־גאָרילאַ באַפרײַט זיך קרעכצנדיק פון דער משא פון יולעקס קערפּער. ער ווײַנט! אונדזער בלאָקעלטסטער, אונדזער אַכזריותדיקער גאָרילאַ, ווײַנט! יעדער אין בלאָק איז געווען אַן עדות פון זײַן מפּלה.

אָ, יולעק, יולעק, פאַר וואָס האָסטו גלײַך אין אָנהייב ניט געקענט אים צעממיתן. איצט ליגסטו מיט אַ צעבלוטיקטן קערפער אויף דער ערד. דו האַלסט בײַם שטאַרבן, יולעק, אָבער עדיק־גאָרילאַ ווייניט! קוק אים אָן, ווי ער ווישט מיטן אַרבל זײַן שווייס און זײַנע טרערן!

דער בלאָקעלטסטער מיט זײַן געהילף שלעפּן אַוועק יולעקס קערפּער אין זײַן צימער.

פאַר וואָס אין צימער פון עדיק־גאָרילאַ? ווילן זיי שטילערהייט דאָרטן מאַכן אַ סוף צו יולעקן! אָבער דער בלאָקשרײַבער ווויניט דאָך אין זעלביקן צימער, ער וועט דאָך זען!

מיר קאָנען ניט אײַנשלאָפן. נאָך אַזעלכע חיהשע סצענעס וער קען שלאָפן?

מיר הערן, ווי עס סקריפּעט די טיר פון עדיק־גאָרילאַס צימער. ער שטייט אין אונטערוועש בײַ דער טיר און שרײַט:

— הערט־צו וואָס איך זאָג אײַך, איר שווײַנענהונדע! יולעק איז מײַן בעסטער פרײַנד! איך האָב אים געמוזט באַשטראָפן צוליב דעם פאַרשאָלטענעם פּפאַרער! אָבער איך וועל טאָן אַלץ אים צו שטעלן צוריק אויף די פיס! ער וועט זײַן מײַן שטעל־פאַרטרעטער און דעמאָלט וועלן מיר ביידע דאָ מאַכן אַ סוף צום פּפאַרער און אײַער געבעטערײַ, ווי מיט אײַער גאַנצער לײַזיקער גרופּע צוזאַמען מיט דער ייִדן־קליקע! און איצט אַבסאָלוטע רו, פאַר דעם קלענסטן פּיפּס וועט מען דערשאָסן וועלן, איר כאָלערע־באַנדע!

דער בלאָקעלטסטער פאַרמאַכט די טיר פון זײַן צימער. און איצט וועט ער יולעקן דעם ייִד קורירן און אים מאַכן פאַר זײַן שטעל־פאַרטרעטער — קען מען זיך עפּעס אַזוינס פאָרשטעלן?

נאָר אין אונדזערע אוממענטשלעך־משוגענע באַדינגונגען קענען מסתּמא טרעפן משוגענע זאַכן.

* *
*

אַזוי ווי נעכטן פאַרן גיין שלאָפן, האָט זיך דער פּוילישער גלח געשטעלט אויף די קני און צוזאַמען מיט אים אַלע פּוילישע יינגלעך פון בלאָק.

ווי זיי וואָלטן דאָס דערוואַרט, האָבן זיך דאָ צונויפגעקליבן דער בלאָקעלטסטער עדיק־גאָרילאַ, דער שטובנדינסט אָלעג, דער בלאָקשרײַבער און אַפילו יולעק און זיך אויסגעשטעלט אין איין ריי. דער בלאָקעלטסטער האָט געהאַלטן אין האַנט זײַן באַרימטן קאַנטשיק און אָלעג — זײַן בייטש.

מיר האַלטן אײַן דעם אָטעם צו זען וואָס ווועט דאָ געשען. וועלן די פּאָליאַקן ווידער ריזיקירן? זיי קענען נאָך ניט אוישוויץ, ווײַזט אויס, זיי ווייסן נאָך ניט וואָס הייסט הונגער און מכות־רצח. אויב זיי וועלן ווידער ריזיקירן, וועלן די נעכטיקע שטראָפן אויסזען ווי אַ קינדערשפּיל: חיות טאָר מען ניט רייצן.

עדיק־גאָרילאַ און אָלעג וואַרטן דאָך נאָר אויף דעם. אפילו דער פרומער יודל, דער קעמפער פאַר זײַן גאָט, קוקט מיט שרעק אויף די פּאָליאַקן און פאַרגעסט צו זאָגן זײַן אָוונט־תּפילה. ער פאַרלירט ביסלעכווײַז זײַן אמונה, ער דאַוונט וויניקער און האָט אפילו אָנגעהויבן צו עסן לאַגערווורשט. יודל זאָגט, אויב ס׳איז דער ווילן פון גאָט, אַז איך זאָל בלײַבן אין אוישוויץ, איז אים אויך רעכט, אַז איך זאָל עסן טרייפע.

דער גלח הייבט אָן מיט אַ שטילן קול:

Wszystkie nasze dzienne sprawy przyjie litosnie, Boze prawy, A gdy bedziem zasypiali, niech cie mawet sen nasz chwali... Amen.

(נעם צו פון אונדז אַלע טעגלעכע זאָרגן, געראַטער גאָט, און ווען מיר רוען אין שלאָף, זאָל אונדזער שלאָף דיך לויבן.)

אין בלאָק איז זייער שטיל. אַלץ איז ווי אויסגעשטאָרבן. אין דער דאָזיקער שטילקייט איז דער גלח ממשיך זײַן געבעט. זײַן שטים ווערט אַלץ פּעסטער און העכער. דינע קינדערשטימען שליסן זיך אָן צום גלחס זינגען: "Twoje oczy obrocone, Dzien i noc patrza w te strone"...

(טאָג און נאַכט דײַן בליק
זאָל וואַכן איבער אונדז).

עס זעט אויס, אַז דער גלח איז ניט געווען צופרידן, וואָס די קינדער זינגען שטיל און וואַקלדיק. האָט ער נאָך מער אויפגעהויבן זײַן שטים. דעמאָלט האָבן אויך די קינדער געזומען העכער מיטזינגען.

דער בלאָקעלטסטער גיט יולעקן, דעם יידן, זײַן קאַנטשיק און באַפעלט אים צו שלאָגן דעם גלח אין די קינדער. יולעק שוויַגט און רירט זיך ניט פון אָרט.

מאָדנע, אָבער עדיק־גאָרילאַ רעאַגירט ניט דאָס מאָל אויף יולעקס ניט־פאָלגעדיקייט. אפשר ווייל ער געדענקט די נעכטיקע סצענע? ער רופט צו אָלעגן און ביידע גייען צו נאָענטער צו די פּוילישע קינדער.

עס הייבן אָן צו פּאַלן קלעפּ, געמישט מיט געשרייען, געוואַלדן, וויינען — דאָס געבעט איז איבערגעריסן געוואָרן.

אַ רחמנות אויף די פּוילישע קינדער, זיי ווייסן ניט ווי זיך אויפצופירן אין לאַגער. זיי זײַנען דאָך ניט אין וואַרשע אָדער בײַ זיך אין שטוב.

אָבער העלפן קען מען זיי ניט. מען מוז צומאַכן די אויגן ניט צו זען זייערע יסורים, אָבער מען מוז שוויַגן, ווייל מען מוז איבערלעבן — איבערלעבן, כדי נקמה צו נעמען.

אַ שרײַבער אין קאַצעט

1

דעם 15טן יולי, 1944, זײַנען פון קאָוונער געטאָ געבראַכט געוואָרן 2000 מענער אין אויסן־לאַגער פון דאַכאו, אין דעם אַזוי גערופענעם לאַגער־1. בתוכם אויך דער באַקאַנטער יידישער שרײַבער מיכאל בורשטין.

דער לאַגער־1 איז געווען אַן אַרבעטס־לאַגער און זײַן ציל איז געווען פאַרניכטונג דורך אַרבעט. אויסער דעם פלעגן פון צײַט צו צײַט און אַלץ עפּטער געמאַכט ווערן סעלעקציעס. בײַ וועלכע די שוואַכע און קראַנקע פלעגן אָפּגעקליבן ווערן און אַוועקגעשיקט צום טויט.

אַלץ מער און מער וואַקלדיקע געשטאַלטן מיט געשוואָלענע פנימער פון הונגער, וואָס קענען קוים אויפהייבן זייערע פיס, האָט מען געקענט זען אין לאַגער. שמוציקע, פאַרלײַזיקטע, אויסגעדאַרטע, אין שמאַטעס אײַנגעוויקלטע, מיט גרויסע אויגן־אַפּל, האָבן זיי אין דער פרײַער צײַט אַרומגעוואַנדערט אין לאַגער צו געפינען אַ ביסל בולבע־שאָלעכץ אָדער אַנדער אָפּפאַל צו שטילן דעם הונגער.

און די צעמישענישׂ איז געווען זייער גרויס, און אָפּט האָט זיך געדאַכט, אַז מען געפינט זיך אין אַ גרויסן משוגעים־הויז, דיריגירט דורך אַ געניאַלן און סאַדיסטישן משוגענעם.

2

צו דער פולשטענדיקייט פון דער שוידערלעכער פאַנאָראַמע האָט נאָך געפעלט איין זאַך, פאַר וואָס מיר, די לאַגערמענטשן, האָבן באַזונדערס געהאַט מורא, דאָס איז דער פלעקפיבער, דער שטענדיקער

באַגלייטער פון הונגער און לייַז. אין די שכנותדיקע לאַגערן האָט די קראַנקייט שוין געהאַט זיך אײַנגעפונען און אויך אונדזערע דאָקטוירים האָבן פעסטגעשטעלט עטלעכע פאַלן פון דער קראַנקייט.

דער לאַגער־דאָקטער האָט זיך פאַרשטענדיקט וועגן דעם מיט דער קאָמענדאַנטור, און היות דער לאַגער 1 פלעגט אַרבעטן בײַם בוי פון אַן אונטערערדישער אַראָפּלאַן־פאַבריק צוזאַמען מיט דײַטשע אַרבעטערס און מײַסטערס, איז באַשלאָסן געוואָרן דעם לאַגער ניט צו שיקן צו דער אַרבעט און אַרויפלייגן אויף צווויי וואָכן קאַראַנטין.

דאָס איז געווען פאַרן לאַגער אַ גליק און גלײַכצײַטיק אַן אומגליק. עס איז געווען גוט ניט צו דאַרפן 2 מאָל טעגלעך מאַכן דעם 3 ק״מ לאַנגן וועג צו דער אַרבעט־שטעלע און ניט צו דאַרפן אַרבעטן די שווערע טאָג־און נאַכט־אַרבעט, מען האָט ניט געדאַרפט שעהן־לאַנג אָפּשטיין אויפן פלאַץ. אָבער פון דער אַנדער זײַט, האָט זיך ערשט איצט ריכטיק אָנגעהויבן דער הונגער. אין לאַגער איז אַרײַנגעפירט געוואָרן וויניקער שפּײַז און די אַזוי קאַרגע ראַציאָנען זײַנען געוואָרן נאָך מאָגערער. אויסער דעם איז אָפּגעפאַלן די מעגלעכקייט פון אָרגאַניזירן (גנבענען) אויפן אַרבעטפלאַץ מאַטעריאַל, כדי אומצובײַטן אויף עסן. דער לאַגער איז געוואָרן אָפּגעשלאָסן פולשטענדיק פון דער אויסנוועלט. דער הונגערטויט האָט זיך אָנגעהויבן פאַרמערן. די מענטשן זײַנען געוואָרן אַלץ מער און מער אונטערדערנערט און יעדער האָט געקענט אומגעפער באַרעכענען, ווי לאַנג ער וועט נאָך קענען לעבן אונטער די אומשטאַנדן.

עס איז מערקווערדיק געווג, אַז אין דער דאָזיקער צײַט האָט אויפגעלעבט אין לאַגער אַ קולטורעל לעבן. כמעט אין יעדער בײַדל פלעגן פאָרקומען לעקציעס איבער די אַקטועלע טעמעס פון מאָמענט. דער עיקר באַלייגט זײַנען געווען די רעפעראַטן פון דעם לאַגער־סטראַטעג אינזש. טעדי בלומענטאַל איבער דעם גאַנג פון דער מלחמה און זײַן פּראָגנאָז איבער איר סוף.

אַן ערך מיטן פעברואַר 1945 האָב איך אײַנגעלאַדן אין מײַן באַראַק דעם באַקאַנטן שרײַבער מיכאל בורשטין צו האַלטן בײַ אונדז אַ פאָרטראָג אין אונדזער באַראַק האָבן געווויינט 50 הונגער־קראַנקע מענטשן, דאָס איז געווען אַן אַזוי גערופענער „שוינונגס־באַראַק.״

בורשטין אַליין, שוין לאַנג קראַנק מיט אַ געשוואָלענער צורה, איז

געזעסן אין דער מיט פון דער ערדבודע און האָט אין אַ בילדערישער שפּראַך אונדז פלאַסטיש געמאָלן בילדלעך פון אונדזער טעגלעכן לעבן. ער האָט אונדז אַ שפּיגל אַוועקגעשטעלט און געוויזן ווי מיר זענען אויס. „דער לאַגערמענטש״ האָט געהייסן דער פּאָרטראָג.

דער לאַגערמענטש איז דער נאַקעטער מענטש. ער האָט ניט קיין אייגנטום; ער האָט ניט קיין משפּחה און ניט קיין קינד. דער לאַגערמענטש לייענט ניט קיין צײַטונגען און ניט קיין ביכער, באַזיצט ניט קיין זייגער און דאַרף ניט ווײַסן דעם אָפּלויף פון צײַט. דעם דאַטום און חודש האָט ער פאַרגעסן. דער לאַגערמענטש האָט ניט קיין חברשאַפּט־געפיל. ער איז דער מענטש פאַרענדערט דורך דעם טײַוול. דער לאַגערמענטש באַזיצט ניט קיין סעקסואַליטעט, ער איז אַסעקסועל. דער לאַגערמענטש טראַכט ניט און איבערלייגט זיך ניט. נאָר איין דראַנג באַהערשט אים — דער הונגער. דאָס איז דער נאַקעטער מענטש.

דרײַ מאָמענטבילדער פון לאַגער־לעבן לאָזט בורשטיין אונדז זען.

עס איז אָוונט, אַ שיינער פרילינג־אָוונט. הינטער די עלעקטריש־געלאָדענע דראָטן אַ פרידלעכע פּאַנאָראַמע, אַ וועלדל אויף אַ בערגל, שוין גרין באַקליידט. רו און שטילקייט און צופרידנקייט דאָרטן אויף יענער זײַט. דאָ אָבער, לעבן קיך, שטייען אויסגעשטעלט אין רײַ הונדערט געשטאַלטן, אין שמאַטעס געקליידט, וואַקלדיק און געבויגן. די הילצערנע שיך מיט דראָט אָדער שטריק פאַרבונדן, אַרום די לענדן אַ דראָט אָנגעטשעפּעט צו אַ בלעכן קענדל. שטיל שטייען זיי, צוגעטוליעט אייגנער צום צווייטן. פאַראַלעל מיט זיי, אָבער נענטער צו דער קיך, שטייען פופציק וויבלעכע געשטאַלטן. באַוועגטער, לעבעדיקער, וואַרטן זיי אויף עפּעס.

קיינער פון די מענער שענקט די פרויען ניט קיין בליק, אַזוי ווי זיי וואָלטן ניט עקסיסטירט. זיי שטייען, די מענער, ווי וואָלקן־פיגורן, אַזוי ווי ניט לעבעדיק. קיין אינטערעס ניט פאַר זייערע וויבלעכע שכנות. זיי קוקן דורך זיי דורך, זיי זענען זיי ניט. מיט איין מאָל אַ באַוועגונג דורך די רייען, מען הייבט אָן טיילן דאָס עסן. זיי ווערן לעבעדיקער, באַוועגלעכער, די מענער. דערנענטערן זיך צו די פרויען. זיי זענען זיי אָבער אַלץ ניט, ווי זיי וואָלטן ניט עקסיסטירט. זיי הייבן אָן זיך שטופּן און די רייען ווערן פאַרווישט, אַ קנויל מענטשן שטופּט זיך. דער שטעקן פון קאַפּאָ פאַלט אויף

די קעפּ, אויף די רוקנס און אין אַ פּאָר מינוטן איז ווידער אָרדענונג. לאַנגזאַם שלײַכן זיך די פיגורן אין קיך אַרײַן צו קריגן זייערע עסן.

דער לאַגערמענטש אין אַסעקסועל. ער האָט ניט קיין גלוסטונגעזן. נאָר איין געפיל איז ניט אַטראָפירט בײַ אים, דאָס געפיל פון ווייטיק.

* * *

עס רוישט די צעמענט־מישמאַשין, עס ברומען און גרילצן די באַגערס, טויזנטער געשטרייפט־געקלײדטע פיגורן באַווּעגן זיך. זיי גראָבן און שיטן, זיי שלעפּן אײַזן־באַלקנס און האָלצקלעצער. אוניפאָרמירטע באַוואָפנטע מענער שטייען אַרום זיי. מײַסטערס מיט שטעקנס דיריגירן זיי.

אַכט מענער טראָגן אַ שווערן קלאָץ אויף זייערע פּלייצעס. געבויגן, סאָפּענדיק, באַווּעגן זיי זיך לאַנגזאַם פאָרויס, אונטערן אָנטרײַבנדיקן געשריי פון מײַסטער. בײַ איינעם בייגן זיך די קני אַלץ טיפער, דער שווערער קלאָץ פאַרלירט דעם אָנשפּאַר און ווי אויף אַ צייכן לאָזן די מענטשן אַוועק די שווערע מאַסע, וואָס פאַלט אַרונטער. איינער פון די טרעגערס ליגט אויף דער ערד און שרײַט יאָמערלעך. די משא ליגט אויף זײַנע פיס. די חברים שטייען אַרום און קוקן גלײַכגילטיק צו.

אין דעם מאָמענט הערט זיך דער פּײַף פון אַ סירענע, וואָס רופט צו מיטאָג־פויזע און אין איין סעקונדע לויפן זיך אַלע מענטשן פונאַנדער. די טויזנטער פיגורן גייען אין איין ריכטונג — צום קעסל, צו קריגן אַ וואַסערדיקע, וואַרעמע זופּ. זייער חבר ליגט אונטערן קלאָץ אַרײַנגעקלעמט. ער יאָמערט איצטער שטילער. קיינער קוקט זיך ניט אום אויף אים.

וויַיל דער לאַגערמענטש איז דער נאַקעטער מענטש. ער האָט ניט מער קיין חברשאַפט־געפיל. אים באַהערשט נאָר דער הונגער.

* * *

עס איז נאַכט. אין אַ לאָך אונטער דער ערד, אויף צוויי פּאַראַלעלע ברעטעררייען ליגן פופציק געשטאַלטן אײַנגעוויקלט אין דעקעס. זיי שלאָפן. אַ שוואַכע ליכט שײַנט דורך דורך אַ פענצטערל.

פון אַווינקל פון די ברעטער הייבט זיך אויף אַ געשטאַלט. זי שטעלט זיך אויף בײַ איינעם פון די שלאָפנדיקע, בייגט זיך איבער אים אַריבער, מאַניפּולירט אַ קורצע ווײַלע און דערשײַנט ווידער אין ליכט פון פענצטער

מיט אַ שטיק ברויט אין האַנט. שוין אונטערוועגס באַוועגן זיך זײַנע קינבאַקן און דאָס ברויט ווערט פון דעם נאַקעטן מענטשן פאַרצערט מיט געשווינדקייט און געשיקטקייט. ער זוכט אויף זײַן פּריערדיקן פּלאַץ. אין דער ערדבודע איז ווידער שטיל.

דאָס איז דער לאַגערמענטש, דער נאַקעטער מענטש. אָן אַ טראָפּן מענטשלעכקייט און חברשאַפט. אַלע געפילן אַטראָפירט. נאָר איין באַגער באַהערשט אים — אַ שטיקל ברויט, אַ מענטש פאַרענדערט דורך דעם טײַוול צו אַ באַשעפענישׂ נידעריקער פון אַ בהמה.

פופציק לאַגערמענטשן האָרכן דעם פּאָרטראָג אין לאַגער. אין מיטן פון פּאָרטראָג איז אויסגעלאָשן געוואָרן דאָס ליכט. עס איז אַ לופט־אַלאַרם. מען הערט דרויסן אין די הימלען דעם גערויש פון די פליענדיקע אַראָפּלאַנען. דער פּאָרטראָג ווערט ניט איבערגעריסן. דער שרײַבער איז ממשיך זײַנע רייד אין דער טונקלקייט.

אַ וואָך נאָך דעם פּאָרטראָג איז מיכאל בורשטין אין אויסן־לאַגער פון דאַכאַו אַרבעט־לאַגער 1 קופּערינג געשטאָרבן אַן עלנטן טויט פון הונגער און האַרץ־אָפּשוואַכונג.

*

מיכאל בורשטין איז געווען אַ באַווּסטער שריפטשטעלער, האָט געשריבן פּראָזעווערק, וואָס פאַרנעמען אַ וויכטיקע פּאָזיציע אין דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור. ער איז געבוירן געוואָרן אין בלוינע, לעבן וואַרשע, דעם 17טן יולי 1897, און איז געשטאָרבן פון הונגער סוף מערץ 1945 אין לאַגער 1, קאופּערינג.

דער דאָקטער
אין געטאָ און קאַצעט

דער יידישער דאָקטער אין שטאָט און שטעטל האָט פאַר דער מלחמה געגאָסן פון אַ הויך־רעספעקטירטער באַציונג צו אים. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ מענטשן פון הויכער וויסנשאַפט און קולטור. בדרך־כלל האָט ער זיך ניט געמישט מיט דער מאַסע, די דיסטאַנץ האָט געשאַפן כבוד, אויך זײַן אויסערלעך אויסזען האָט האַרמאָנירט מיט זײַן פאָזיציע אין דער געזעלשאַפט.

אין געטאָ איז דאָס אַלץ אָפגעפאַלן, געהונגערט ווי אַלע, געשלאָגן געווארן ווי אַלע, געלעגט זיך אין גרוב ווי אַלע. אין די גוטע צײַטן איז דער יידישער דאָקטער געווען מער ווי אַנדערע אָפגעריסן פון טאָג־טעגלעכן לעבן, דעריבער איז ער אין געטאָ געווען מער אומבאַהאָלפן ווי אַנדערע אין ברוטאַלן קאַמף פאַרן לעבן, ווו דער אינסטינקטיווער חוש האָט געשפילט אַ גרעסערע ראָלע, ווי עקזאַקטע וויסנשאַפטלעכע אויסרעכענונג. זײַן אומבאַהאָלפנקייט האָט בײַ אַ טייל אַרויסגערופן רחמנות און בײַ אַ טייל אויך חוזק.

אויסער דעם איז אָפגעפאַלן די מחיצה: אין דער ענגשאַפט פון געטאָ האָט מען דערזען דעם דאָקטער פון נאָענט, דעם מענטשן מיט אַלע זײַנע שוואַכקייטן — און ס׳איז געקומען די אַנטוישונג: דאָס לעבן אויפן פאָן פון דעם טרויעריקן אַרום האָט פאַראַטן די „אידעאַליסטישע״ פאָרשטעלונג, וואָס דאָס פאָלק האָט געהאַט וועגן דאָקטער, קומענדיק מיט אים אין קאָנטאַקט נאָר אין דער ערנסטער סביבה פון דאָקטערשן קאַבינעט אָדער בײַם בעט פון אַ נאָענטן קראַנקן, אין אַ שטימונג פול מיט פחד און

דערוואַרטונג, וווּ דער דאָקטער איז געווען דער ריכטער, וואָס האָט געדאַרפט אַרויסטראָגן דעם גורלדיקן אורטייל וועגן לעבן און טויט.

ס׳איז אויך געקומען די אַנטוישונג אין קולטור און וויסנשאַפט. געבראַכט די אַנטוישונג האָבן די שרעקלעכסטע אַכזריותן פון די דײַטשן, וואָס זײַנען ביז דעמאָלט געראכנט געווארן ווי די טרעגערס פון דער העכסטער קולטור און וויסנשאַפט. חוץ דעם האָט די וויסנשאַפט קיינעם ניט געהאָלפן אין דער פאַרצווייפלטער לאַגע — פאַרקערט: די יעניקע, וואָס זײַנען ניט געווען אָנגעזאַפט מיט וויסנשאַפט, האָבן זיך אַ סך בעסער צוגעפאַסט צו די באַדינגונגען אין געטאָ און לאַגער און אָפט געווען מזלדיקער אין יענעם גיהנום.

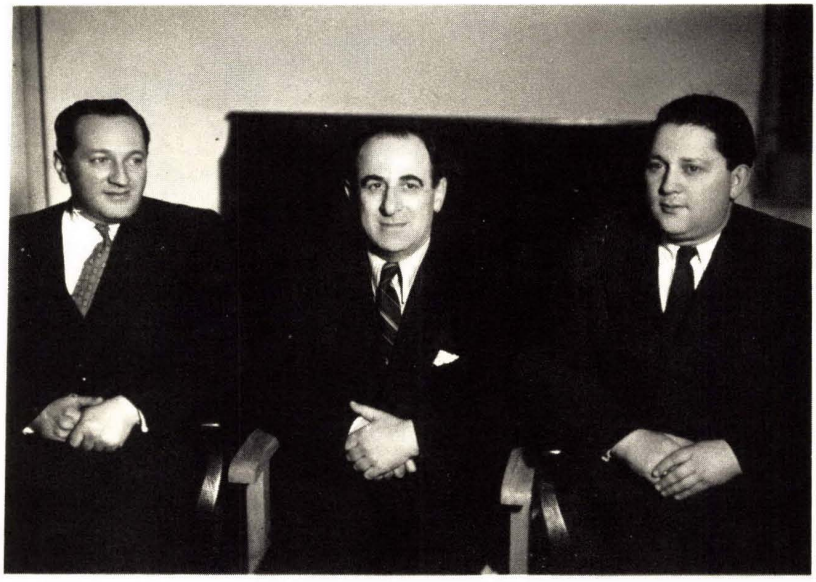
מען דאַרף אָבער זײַן ערלעך און מודה זיין, אַז דער יידישער דאָקטער אין געטאָ און לאַגער האָט ניט אַלע מאָל אויסגעהאַלטן דעם מענטשלעך־עטישן עקזאַמען, באַזונדערס, ווען ער איז אַוועקגעשטעלט געווארן אויף אַ פירנדיקן אַמט אין געטאָ אָדער לאַגער.

אויך נאָך דער באַפרײַונג זײַנען געבליבן שפורן פון יענער ניט עטישער אויסגעהאַלטנקייט פון דאָקטער, אָבער אין גאַנץ איינצלנע פאַלן. איר אָרט האָט פאַרנומען אַ גרויסע צעמישענישׂ אין דער יידישער דאָקטערשער פראָפעסיע אין די באַפרײַטע לאַגערן — אַ קאַפיטל, וואָס ס׳איז נייטיק זיך אָפצושטעלן אויף דעם.

אין די די־פּי־לאַגערן פון דער אַמעריקאַנער זאָנע — און מסתּמא אויך אין אַנדערע באַפרײַטע לאַגערן — זײַנען געווען רעשטלעך יידן פון אַלע עקן אייראָפּע. אויב טייל געראַטעוועטע פון איין שטאָט — און אין אַ קלענערער מאָס אויך פון איין לאַנד — האָבן זיך דערקענט אָדער ווי עס איז אַ מאָל געהערט אויפן פון צווייטן, זײַנען אָבער געווען צענדליקער טויזנטער פרעמדע און ניט־אידענטיפיצירטע. האָט זיך געשאַפן אַ מצב, אַז מענטשן זאָלן אָנגעבן ניט־ריכטיקע אינפאָרמאַציעס וועגן זייער פאַך, און גאָר אָפט איז דאָס געשען אין דער מעדיצינישער פראָפעסיע.

די ערשטע פּאָר יאָר נאָך דער באַפרײַונג איז אין דער אַמעריקאַנער זאָנע געווען גוט הפקרדיק אויף דעם דאָזיקן געביט. ערשט די דריטע פאַרוואַלטונג פון יידישן דאָקטוירים־פאַרבאַנד אין דײַטשלאַנד, וואָס איז אויסגעקלעבן געווארן יאַנואַר 1947, האָט זיך געמוען אויסצורעטן די מכה פון פאלשע יידישע דאָקטוירים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. זי האָט

באַשלאָסן קודם־כל צו קאָנטראָלירן אַלע יעניקע, וואָס האָבן זיך אָנגעגעבן פאַר מעדיצינערס און אויך פראַקטיקירט זייער פראָפעסיע — מיט אַנדערע ווערטער: דורכפירן אַ ווערי־פיקאַציע.

פון רעכטס צו לינקס: ד״ר נ. קאַץ געגנעראַל־סעקרעטאַר פון יידישן דאָקטוירים פאַרבאַנד אין מערב־דײַטשלאַנד נאָך דער באַפרײַונג; ד״ר גאָלדשטיין, פאָרזיצער פון פאַרבאַנד; ד״ר עמנואל האַקען, וויצע־פאָרזיצער פון פאַרבאַנד

מיר האָבן תחילת ניט פאָרויסגעזען די גרויסע שווערי־קייטן פון דורכפירן די דאָזיקע אויפגאַבע. מיר האָבן ניט געגנומען אין באַטראַכט די אַלגעמיינע מאָראַלישע געפאַלנקייט, וואָס האָט באַהערשט טיילן פון דער שארית־הפליטה, ווי אַ רעזולטאַט פון די אוממענטשלעכע איבערלעבענישן אין געטאָ און קאַצעט. יעדע ערלעכע און ערנסטע אַקציע לטובת די יידישע פליטים, אין יעדער סעקטאָר אין לעבן פון דער שארית־הפליטה,

האָט זיך אָנגעשטויסן אויפן ווידערשטאַנד פון דעסטרוקטיוע און אַנטימאָראַלישע כוחות. זייער קאַמף איז געפירט געוואָרן מיט אַזעלכע מיאוסע מיטלען, וואָס אין אַ נאָרמאַלער געזעלשאַפט וואָלטן זיי אַרויסגערופן די רעאַקציע פון דער פּאָליציי, און אין קאַמף צווישן רעכט און אומרעכט, צווישן ערלעכקייט און שווינדל, צווישן אָפּנאַרעריי און פאַרבראכן איז די אָרגאַניזירטע פּליטים־געזעלשאַפט געבליבן גלײַכגילטיק.

אין אונדזער פאַל רעדט זיך וועגן דעם קאַמף קעגן שווינדלערס, וואָס דער יידישער דאָקטוירים־פאַראַנד האָט ניט אָנערקענט פאַר דאָקטוירים און וואָס האָבן מיט אַלע מיטלען געוואָלט אויספרעסן אונדזער באַשטעטיקונג, אַז זיי זײַנען אמתע דאָקטוירים. די כלומרשטע דאָקטוירים האָבן געשיקט בריוו מיט טויטדראָונגען, אַנאָנימע בריוו צו געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן, דראָונגען אויף מסירות צום נירנבערגער טריבונאַל, צו קאָנסולאַטן, צו דער מיליטער־רעגירונג. געווען אַפילו איבערפאַלן אויף הײַזער פון יידישע דאָקטוירים, וואָס האָבן געפירט דעם קאַמף קעגן די פאַלשע דאָקטוירים, און אַנדערע ענלעכע טעראָראַקטן. טייל שרײַבערס פון די דראָונגבריוו און פון די אויספירערס פון די טעראָראַקטן זײַנען שפעטער אָנגעקלאָגט געוואָרן אין געריכט.

ווי ווײַט ריכטיק און נייטיק עס איז געווען די וועריפיקאַציע פון די אמתע דאָקטוירים באַווײַזן די ווײַטערדיקע ציפערן.

בײַ די ערשטע צוויי פאַרוואַלטונגען פון יידישן דאָקטוירים־פאַראַנד אין דער אַמעריקאַנער זאָנע זײַנען געווען רעגיסטרירט 450 דאָקטוירים. נאָך דער וועריפיקאַציע זײַנען געבליבן:

238	דאָקטוירים
42	צאָנדאָקטוירים
4	וועטערינאַרן

אויסער דעם זײַנען באַשטעטיקט געוואָרן 35 דיפלאָמירטע אַפּטייקערס און 3 דיפלאָמירטע כעמיקערס.

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט ניט קיין שיינער קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער שארית־הפליטה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

אַ דיספּוט אין געטאָ

א

אַ דיספּוט אין געטאָ? צי האָט מען איבער הויפּט דיספּוטירט אין געטאָ? צי איז דער ייִד — פאַרהונגערט, געטריבן צו עבודת־פּרך, אונטער טויטשרעק, דערנידעריקט, צעטראָטן — נאָך געוואָן אויפגעלייגט צו אַנאַליזירן און צו זוכן אַ ריכטיקן אורטייל איבער געשעענישן?

עס לייגט זיך ניט אויפן שכל, אָבער אמת: אין ערגעץ און קיין מאָל האָבן ייִדן ניט דיסקוטירט אַזוי פיל ווי אין געטאָ. איבער די שווערסטע פראָבלעמען האָבן זיי דיסקוטירט.

פרומע און גאָטס־פאָרכטיקע ייִדן האָבן מיר געהערט, פונקט ווי איוב אין זײַן צייט, פאָרברענגענדיק תּרעומות צום רבונו־של־עולם. זיי האָבן דיסקוטירט די פראַגע, צי עס איז איבער הויפּט נאָך דאָ אַ גאָט, וואָס קען גלײַכגילטיק צוקוקן צום שוידערלעכן חורבן פון זײַן פאָלק ישראל.

פרײַזיניקע האָבן געפאָרשט די פראַגע פון דער עקסיסטענץ פון אַן אייבערשטער מאַכט אויף דער וועלט, אַ פראָבלעם, וואָס זיי האָבן פריִער זיך קיין מאָל ניט פארטראַכט וועגן איר. זינדיקע מענטשן האָבן זיך געגריבלט אין זיך, צי זײַנען זיי ניט אַליין די שולדיקע אין זייער אומגליק.

אַלע פראָבלעמען פון מענטשלעכן לעבן זײַנען אין געטאָ געווען אַ טעמע פאַר באַטראַכטונגען: מענטשלעך אומגליק, מאַטעריאַליזם און אידעאַליזם, גוטס און שלעכטס, גאָט און די סטראַ־אַחרא, לעבן און טויט.

עס וועט אפשר אַ מאָל קומען די האַנט, וואָס וועט מאָלן פאַר אונדזערע גײַסטיקע אויגן די צעטרייסלונגען און די טיפענישן פון דער געדאַנקען־וועלט פון די געטאָ־ייִדן. מײַן פעדער איז אומבאַהאָלפן, הנני העני ממעש. איך וויל נאָר פרובירן איין דיספּוט, איינעם פון טויזנטער, אַרויסהייבן פון דער טיפעניש פון מײַן נשמה און עס באַשרײַבן מיט מײַנע אָרעמע אויסדרוק מיטלען.

ב

מיט געשפּאַנטן אויפמערק האָט זיך דער עולם צוגעהערט צום פּאָרטרעט פון פּרויען־דאקטער פון געטאָ־שפּיטאָל. דאָקטוירים, יוריסטן, שריפטשטעלערס, אינטעלעקטואַלן און סתם יידישע אינטעליגענץ האָבן זיך צוגעהערט צום פּאָרטרעט איבער איבערגעריסענע שוואַנגערשאַפטן אין געטאָ.

דער פּרויען־דאָקטער האָט געגעבן אַ קורצן סך־הכּל פון זײַן פּראַקטיק אין לויף פון דרײַ חדשים: הונדערטער שוואַנגערשאַפט־איבערריסן דורכגעפירט אויפן באַפעל פון געשטאַפּאָ אונטער דער דראָונג פון טויט פאר דער שוואַנגערער פרוי; שוואַנגערשאַפט אין די ערשטע חדשים און אין די העכערע מאָנאַטן; איבערריסן, אויסגעפירט לויט אַלע כּללים פון דער מעדיצינישער וויסנשאַפט, לויט מאָדיפיצירטע מעטאָדן אין די באַשרענקטע מיטלען פון געטאָ — אַלע אָן צווישנפאַלן, אָן שוועריקאַציעס — אַזוי האָט אונדז געמאָלדן, ניט אָן אַ געוויסן שטאָלץ, דער פרויען־דאָקטער פון געטאָ־שפּיטאָל.

קיינער פון עולם האָט ניט געגומען דאָס וואָרט. פּאַרטראַט, פּאַרזונקען אין געדאַנקען, איז יעדער געבליבן זיצן אויף זײַן פּלאַץ. נאָר איינער, אַן עלטערער מענטש, איז ענערגיש אויפגעשטאַנען פון זײַן אָרט און זיך געוועגדט צו דעם רעפערענט בזה הלשון:

„איר האָט אונדז, הער דאָקטער, באוויזן דעם הויכן גראַד פון אײַער קונסט. איר האָט באַזײַטיקט הונדערטער לעבעדיקע באַשעפענישן אָן צווישנפאַלן, ניט שעדיקנדיק דאָס געזונט פון דער מוטער. צי האָט איר זיך פּאַרטראַכט, וואָס איר האָט געטאָן? איך ווייס, איר האָט דאָס געטאָן לויטן באַפעל פון אונדזערע שונאים. צי ווייסט איר אָבער, אַז פאַר אונדז, אין די געטאָס, זײַנען ניט גילטיק די געזעצן פון שונא און אָקופּאַנט? ווייסט איר, אַז פאַר אַזעלכע טאַטן דאַרף מען באַשטראָפט ווערן, ווײַל איר טאָרט זיך ניט אונטערוואַרפן דער ברוטאַלער האַנט, וואָס דיקטירט אײַך אַזעלכע האַנדלונגען?״

„מיר קענען מיט אײַך ניט מסכּים זײַן, הער פּראָפעסאָר — האָט געענטפערט דער פרויען־דאָקטער. די געזעצן פון דער מעדיצינישער

וויסנשאַפט לערנען אונדז — און דאָס איז אויך פעסטגעשטעלט פון דער רעכטס־וויסנשאַפט — אַז אין פאַל, וועלכן עס דראָט אַ סכנה פאַרן לעבן פון דער מוטער, איז דער דאָקטער ניט נאָר באַרעכטיקט, נאָר אַפילו מחויב צו באַזייטיקן די פרוכט. דאָס וואָס מיר טוען, איז ראַטעוועדיק דאָס לעבן פון דער מוטער און מקריב זיין דאָס קינד, ווייל ביידע ראַטעוועדיק זיינען מיר ניט בכוח".

„אייער פאַרגלייך, ליבער דאָקטער, איז ניט קיין ריכטיקער. די לעבנס־געפאַרן, וואָס איר שילדערט, זיינען אויסנאַמפאַלן אין דער געבורט־העלפנדיקער וויסנשאַפט און נאָר אין דעם אויסנאַמפאַל איז דער באַרופענער העלפער דער פרויען־דאָקטער. הײַנט דראָען די לעבן־סכנות אַלעמען. אין דער סיטואַציע קען אונדז די מעדיצין ניט העלפן, אויך ניט די העכסטע מדרגות פון אייערע קונסט. איר ווילט פון דער „נויט מאַכן אַ טוגנט," אָבער די נויט, אין וועלכער אייערע פאַציענטן געפינען זיך און אין וועלכער מיר אַלע געפינען זיך, פאָדערט אַנדערע ווי די אָנגעוויזענע מיטלען פון דער מעדיצינישער וויסנשאַפט. איך באַשטיי אויף מײַן טעזע. אייער טעטיקייט אין געטאָ איז ניט קיין לעגאַלע, זי דאַרף באַשטראָפט ווערן".

אויף דעם האָט געענטפערט דער דאָקטער־פרעלעגענט:

„איר מוזט אָבער פאַרשטיין, הער פראָפעסאָר, אונדזער לאַגע. מיר האָבן געקראָגן דעם באַפעל דורכצופירן די אָפעראַציעס ניט דירעקט פון שונא, נאָר פון יידישן עלטעסטן־ראַט, וואָס פירט אָן מיטן געטאָ. מיר שטייען פאַר דער טראַגישער דילעמאַ: צו לאָזן שטאַרבן די מוטער צוזאַמען מיטן קינד, אָדער ראַטעוועדיק די מוטער. אויך דער עלטעסטן־ראַט קען נאָר אויסקלייבן צווישן די צוויי מעגלעכקייטן".

אויף דעם האָט זיך אָפגערופן דער פראָפעסאָר:

„איך קען באַגרייפן די שוועריקייט סיטואַציע, אין וועלכער איר געפינט זיך, הער דאָקטער. עס איז מיר אויך באַוווסט, אַז איר האַנדלט ניט לויטן דירעקטן באַפעל פון שונא, נאָר לויט די אינסטרוקציעס פון אַן אַרויפגעצוונגענער יידישער אינסטאַנץ, וואָס ווערט אויסגענוצט פאַר די צוועקן פון אונדזער שונא. מיר זיינען אָבער געשטעלט ניט פאַר צוויי פיינלעכע מעגלעכקייטן, עס איז נאָך דאָ אַ דריטער וועג.

ג

דער עולם איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין קלענערע גרופּעס, וואָס זײַנען געשטאַנען אין פאַרשיידענעווינקלען פון גרויסן צימער און וויַיטער דיסקוטירט די באַריכטן.

אין איין ווינקל איז געשטאַנען איינער פון גדולי־געטאָ און אַ וואָרף געטאָן די וועלטער:

— ער איז אַ מאָל געווען אַ קלוגער ייִד, דער פּראָפעסאָר. אַ גרויסער שאָד, ער איז אין גאַנצן אַראָפּ פון זינען.

„די נידעריקע ראַסע"

נאָך לאַנג פאַר היטלערס ממשלה האָט מען געקענט לייענען אין דײַטשע מעדיצינישע ביכער, אַז בײַ יידן געפינען זיך אָפט באַשטימטע כאַראַקטעריסטישע קראַנקייטן.

פּלאַטפּיס איז אַ קראַנקייט פון נעגערס און יידן, האָבן געשריבן די דײַטשע געלערנטע. דערמיט האָבן זיי געוואָלט באַזונדערס אונטער־שטרײַכן די מינערוועדיקייט פון די יידן און זיי גלײַכשטעלן מיט נעגערס.

צוקער־קראַנקייט, די בירגערישע קראַנקייט, אידיאָטיזם און נאָך אַנדערע מחלות האָבן די דײַטשע פּראָפעסאָרן באַצייכנט ווי אַ יידישע קראַנקייט.

דער ייִד געהערט צו אַ נידעריקער ראַסע גײַסטיק, דאָס האָבן געוואָלט באַווײַזן די ראַסע־פילאָסאָפן, און אַז ער איז אויך פיזיש מינערוועדיק, דאָס האָבן באַדאַרפט באַווײַזן די דײַטשע מעדיצינערס.

לאַנג פאַר היטלערס ממשלה האָט אַ יידישער 22 יעריקער יונגערמאַן פון ווין, אַ זשעני אויפן גרענעץ פון משוגעת, אָנגעשריבן אַ פילאָסאָפיש ווערק, אין וועלכן ער האָט אונטער אַנדערע באַוויזן, אַז די יידן האָבן אין זיך פיזיש און גײַסטיק פאַראייניקט די שלעכטסטע אייגנשאַפטן פון דער פרוי, זי איז די אינקאַרנאַציע פון אַל דאָס בייז, און דער ייִד איז אויך די פאַרקערפערונג פון אַל דאָס בייז און שלעכטס אויף דער וועלט. אָטאָ ווייניגער האָט געהייסן יענער פילאָסאָף פון ווין. ער האָט זײַנער צײַט געלאָזן גאַנץ אייראָפּע רעדן פון זיך.

אָבער דאָס אַלץ איז געשיכטע. פון די געמיינע טעאָריעס פון

היטלערס פראָפעסאָרן און פון זײַנע מעדיצינערס האָט זיך אויסגעלאָזט דאָס, וואָס מיר אַלע ווייסן. די מעדיצין און די וויסנשאַפט בכלל לאָזן זיך נישט פעלשן פון האַס־אַפאָסטאָלן און די אָביעקטיוע וויסנשאַפט האָט קיין מאָל נישט אָנערקענט די ראַסן־טעאָריעס, נישט אויפן אינטעלעקטועלן און נישט אויפן מעדיצינישן געביט. פלאַטפיס קען קריגן יעדער טראַמווײַ־פירער, וואָס שטייט אַ גאַנצן טאָג אויף די פיס און יעדער קעלנער פון רעסטאָראַן. און צוקער־קראַנקייט האָבן אַריער נישט ווייניקער פון ייִדן, מיט אידיאָטן זײַנען די אומות העולם געבענטשט אויך נישט ווייניקער און אפשר מער פון די ייִדן.

דער ווייניגער איז קורץ נאָך דעם דערשײַנען פון זײַן בוך געוואָרן גײַסטיק קראַנק און איז אין 23 יעריקן עלטער באַגאַנגען זעלבסמאָרד.

אָבער „אין כל חדש תחת השמש". אַלץ חזרט זיך איבער אויף דער וועלט.

אין דעם דײַטשישן צענטראַלבלאַט פאַר גינעקאָלאָגיע איז געדרוקט געוואָרן אַן אַרטיקל פון אַ ייִדישן דאָקטער. לייענענדיק דעם אַרטיקל האָב איך געזען, אַז די „תורה" איז שוין איין מאָל געהערט געוואָרן אויף אַ קאָנפערענץ פון ייִדישע דאָקטוירים און זי האָט אַרויסגערופן הייסע וויכוחים. די ייִדישע דאָקטוירים האָבן אָנגעוויזן דעם ייִדישן מחבר־פרעלעגענט אויף זײַן טעאָריע, אַז ייִדישע פרויען זײַנען צוליב זייערע צרות אין די צײַטן פון היטלערן געשטערט געוואָרן פיזיש אויף אייביק און אַז זיי קענען געבוירן פאַרזעענישן, איז נאָר וויַיט ניט באַוויזן און דאַרף נאָך געפאָרשט ווערן.

איך האָב שטודירט דעם אַרטיקל פון מחבר אין געדרוקטער פאָרעם אין אַ דײַטשן זשורנאַל, בכן, פאַר אַ דײַטשן עולם, פאַר דײַטשע דאָקטוירים און פאַר דײַטשער וויסנשאַפט.

וואָס דערציילט דער מחבר? וואָס דערציילט דאָ דער ייִדישער דאָקטער פאַר דער גויישער וועלט?

איך פרעג זיך, צי וועט אַן ענגלישער דאָקטער הײַנט שרײַבן אַן אַרטיקל אין אַ דײַטשער צײַטשריפט איבער פאַרקריפלונגען און מיסגעבורטן ביי ענגלישע פרויען ווי אַ רעזולטאַט פון מלחמה? וועט ער דאָס וואָגן?

וואָס שרײַבט דער ייִדישער מחבר אין אַ דײַטשער מעדיצינישער

צײַטשריפט 4 יאָר נאָך דעם, ווי די דײַטשן האָבן אויסגעמאָרדעט אַ דריטל פון יידישן פאָלק, מענער, פרויען, קינדער און אַלטע?

ער שרײַבט, דער יידישער דאָקטער, ניט מער און ניט ווייניקער, אַז ער האָט פעסטגעשטעלט, אַז יידישע מאַמעס געבוירן 3 מאָל אַזוי פיל פאַרזעענישן און אידיאָטן, ווי דײַטשע פרויען, און אַז דאָס איז אַ פועל־יוצא פון זייער דורכגעמאַכטער הונגערצײַט און פסיכישע איבערלעבענישן.

דאַרף מען נאָך אונטערשטרײַכן די טאַקטלאָזיקייט, די געשמאַקלאָזיקייט, דאָס פעלן פון געפילן פאַר די לײַדן פון זײַן פאָלק — קורץ, די גאַנצע געמיינהייט, וואָס איז נייטיק, כדי פאַר דעם דײַטש פאָרצוברענגען אַזאַ געשמאַקן געריכט?

עס ווילט זיך שטעלן אַ פראַגע: וווּ איז די יידישע פרעסע? פאַר וואָס זאָגט זי נישט איר וואָרט אין דער פראַגע? די פרעסע איז דאָך דאָס געוויסן פון דער געזעלשאַפט און איז באַרופן צו רעאַגירן אויף אַלע וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע ענינים. און די באַרירטע פראַגע איז נישט קיין וויסנשאַפטלעכע פראָבלעם, עס איז פאַר דעם יידישן קיבוץ נישט קיין גלײַכגילטיקער עניין, וועלכע אַ יידישער דאָקטער קומט מיט אַזעלכע אויפטוען צו אונדזערע נעכטיקע מערדערס. צי האָבן מיר שוין אויסגעמעקט די מעדיצינישע עקספערימענטן אין די קאַצעטן, צי איז שוין אויסגעמעקט געוואָרן פון אונדזער זכרון דער נירנבערגער דאָקטורים־פראָצעס?

אונדזערע ברידער אין אַמעריקע פֿראָטעסטירן און לאָזן ניט שפילן אַ דײַטשן פיאַניסט אויף יענער זײַט פון אַטלאַנטיק. אונדזערע ברידער אין בערלין באַוואַרפן מיט שטיינער דעם עקראַן, וועלכן מען ווײַזט אַן אַנטיסעמיטישן פילם.

פאַר וואָס לאָזט די שארית־הפליטה זיך שפּיַען אין פנים פון אַזאַ אייגענעם דאָקטער, וואָס העלפט פאַרשפּרייטן ראַסיסטישע בילבולים אויפן יידישן פאָלק?

חורבן נײַשטאָט־קודירקאַ

דעם 22סטן יוני, 1941, פֿונקט דרײַ אַ זייגער אין דער פרי, זײַנען די גאַסן פון נײַשטאָט־קודירקאַ שוין געווען פול מיט טויזנטער נאַצישע סאָלדאַטן. קיין קאַמף איז דאָ ניט פאָרגעקומען, ווײַל דאָס סאָוועטישע מיליטער האָט זיך גלײַך צוריקגעצויגן פון אַזעלכע פֿונקטן ווי נײַשטאָט.

15 מינוט נאָכן אַרײַנמאַרש פון די נאַצי־חיילות קיין נײַשטאָט איז שוין געפאַלן דער ערשטער ייִדישער קרבן. דער קצב דוד גלאַדניקאָוו האָט געעפנט די טיר פון זײַן דירה און איז תּיכף דערשאָסן געוואָרן פון אַ פאַרבײַגייענדיקן דײַטשישן זעלנער מיטן אויסרוף: „פערפלוכטער יודע!״ אין אַ 15 מינוט אַרום איז אויפן זעלביקן אופן געפאַלן דער 18־יאָריקער מאָטל לעווינשטיין. 7 אַ זייגער איז שוין געווען אַ דריטער קרבן: דער פורמאַן איסר גראָסמאַן און איינס אַ זייגער בײַ טאָג זײַנען בפני כל עם ועדה דערשאָסן געוואָרן די 2 פריזירערס משה ליובאָווסקי און יעקב קאַץ. זיי זײַנען באַשולדיקט געוואָרן, אַז זיי האָבן דערשאָסן אַ דײַטשישן זעלנער, ווײַל איז געפונען געוואָרן אַ טויטער לעבן זייער הויז.

דרײַ טעג שפּעטער איז די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג צונויפגעטריבן געוואָרן אויפן מאַרקפּלאַץ. דער ליטווישער בירגער־מײַסטער לאַפושינסקי האָט די ייִדן געמאָלדן, אַז פון הײַנט און ווײַטער וועלן זיי באַשעפטיקט ווערן בײַ שטאָטישע אַרבעטן, ווי גראָבן קאַנאַלן, רעמאָנטירן וועגן, קערן די גאַסן וכדומה. אונטער דער השגחה פון ליטווינער האָבן די ייִדן זיך תּיכף געמוזט נעמען צו די דערמאָנטע אַרבעטן, אויסשטייענדיק דערבײַ די ערגסטע דערנידעריקונגען און שיקאַנעריַען.

דעם ערשטן דינסטיק, יולי 1941, 7 אַ זייגער אין אָוונט, נאָכן צוריקקום פון אַ שווערן טאָג אַרבעט, זײַנען געקומען באַוואָפנטע ליטווישע פאַרטיזאַנער אין אַלע יידישע שטיבער און אַרעסטירט אַלע מענער פון 14 יאָר און עלטער. אין רייען זײַנען זיי געבראַכט געוואָרן צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, ווו באַאַמטע האָבן צוגענומען זייערע דאָקומענטן. די יידן זײַנען דערנאָך אָפּגעפירט געוואָרן צום יידישן בית־עולם און צו 50 אין אַ גרופּע זײַנען זיי אויסגעשאָסן געוואָרן אין די פריִער־צוגעגרייטע גריבער. דעם 7טן יולי זײַנען אויפן זעלביקן אופן אומגעקומען נאָך נײַן יידישע מענער, וועלכע האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל געהאַט אויסגעבאַהאַלטן.

אין דער אָפּיציעלער מעלדונג צו די פאַמיליעס פון די דערמאָרדעטע איז געווען געזאָגט, אַז די מענער זײַנען אָפּגעשיקט געוואָרן אויף אַרבעט אין פרײַסן. שפּעטער אין דער אַמעריקאַנער דײַטשלאַנד־זאָגנע האָט דער אַרעסטירטער נײַשטאָטער בירגערמײַסטער דערקלערט, אַז די גאַנצע אָרטיקע באַפעלקערונג האָט געוווּסט, אַז די יידן זײַנען אויסגעשאָסן געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם, וואָס איז געווען סך־הכל 2 קילאָמעטער פון שטעטל.

די איבערגעבליבענע פאַריתומטע משפּחות פון נײַשטאָט האָבן ביזן 3טן אויגוסט געלעבט אין זייערע דירות. די אַרבעט־פּעיִקע פרויען האָבן וויַיטער געאַרבעט בײַ די שטאָטישע אַרבעטן. אײַנצוקויפן לעבנסמיטל אָדער נעמען וואַסער פונעם שטאָטישן ברונעם האָבן זיי געמעגט נאָר אין אַ באַשטימטער שעה.

דעם 23סטן אויגוסט איז אין נײַשטאָט אויפגעשטעלט געוואָרן אַ געטאָ אין די שול־און באָד־גאַסן, די צוויי אָרעמסטע און סאַמע פאַרוואָרלאָזטע געסלעך פון שטאָט.

דעם 16טן סעפּטעמבער, 1941, האָבן די ליטווישע פאַרטיזאַנער צוזאַמענגעטריבן אויף איין אָרט אַלע יידישע פרויען און קינדער און נאָך אייניקע מענער, וועמען ס׳איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן, אָבער זײַנען נאָכן 7טן יולי געכאַפּט געוואָרן און אָפּגעשיקט אין געטאָ. די אומגליקלעכע האָט מען דערקלערט, אַז מען פּירט זיי צו זייערע מענער אויף אַרבעט. אונטער אַ שטאַרקער שמירה זײַנען זיי אַלע אָפּגעפּירט געוואָרן אויף פורן 6 קילאָמעטער פון שטעטל, אין דעם אַזוי־גערופּענעם

פּאַראָשנעוור וואַלד. אין די צוגעגרייטע מאַסן־גריבער זײַנען די קדושים אויסגעשאָסן געוואָרן.

אויף מאָרגן נאָכן מאַסנמאָרד האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג פונאַנדערגעטיילט צווישן די אָרטיקע ליטווינער דאָס איבערגעבליבענע יידישע האָב־און־גוטס. בײַ דער פאַרטיילונג זײַנען פאָרגעקומען געשלעגן, וויַיל אַנדערע ליטווינער האָבן זיך געפילט... באַוווּלט.

פון נײַשטאָט האָבן זיך געראַטעוועט אַרום 15 יידן, וועלכע זײַנען געווען אַנטלאָפן קיין קאָווּנע (אָדער האָבן זיך דאָרטן געפונען ערב קריגאויסברוך) און האָבן איבערגעלעבט דאָס סלאַבאָדקער געטאָ און די דײַטשישע קאַצעטן.

נאָר איין פאַמיליע, פרוי מלכּה גליק מיט אירע 4 קינדער, האָט דאָס גליק צוגעשפּילט און זי האָט איבערגעלעבט די שרעקלעכע יאָרן אין אַ דאָרף.

אין נײַשטאָט־קודירקאַ לעבט איצט ניט קיין איינציקער יִיד.

געזונט־פּראָבלעמען
נאָך דער באַפרײַונג

קראַנקייטן פון ייִדישע פּליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע

1. אַלגעמיינע באַמערקונגען

די טאָטאַלע צאָל ייִדישע פּליטים, וואָס זײַנען דורכגעגאַנען די אַמעריקאַנער זאָנע אין דײַטשלאַנד עטלעכע יאָר נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז אַרום 150,000. אין דעם פּראָפּאָרציאָנעלן צונויפשטעל פון גרופּעס פּליטים לויט דער עלטער, וועלכן די ייִדישע פּליטים אַרויס כאַראַקטער־שטריכן, וואָס מען קען ניט געפינען בײַ ניט־ייִדישע פּליטים.

די כאַראַקטעריסטיקעס, וואָס זײַנען אַ רעזולטאַט פון דער נאַצישער אויסראָט־פּאָליטיק, זײַנען:

א. די ייִדישע פּליטים־מאַסע באַשטייט מערסטנס פון מיטל־יאָריקע פּערזאָנען, 62.7 פּראָצענט זײַנען צווישן 18 און 45 יאָר אַלט (אין די פאַראייניקטע שטאַטן איז די דאָזיקע עלטער־גרופּע נאָר 40 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג).

ב. זייער וויניק ייִדן געפינען זיך אין דער עלטער־גרופּע פון איבער 46: נאָר 13,1 פּראָצענט (אין די פאַראייניקטע שטאַטן — 26 פּראָצענט). די עלטער־גרופּע פון 70 יאָר אַלט און העכער איז כּמעט בכלל ניטאָ.

ג. ייִדישע פּליטים האָבן גאַנץ וויניק קינדער אין שולעלטער. די דאָזיקע גרופּע איז נאָר 5.6 פּראָצענט (אין די פאַראייניקטע שטאַטן — 17 פּראָצענט).

ד. די ייִדישע פּליטים האָבן פּראָפּאָרציאָנעל 4 מאָל מערער קליינע קינדער, ווי אין די פאַראייניקטע שטאַטן. קינדער ביז איין יאָר מאַכן אויס 5.8 פּראָצענט פון דער ייִדישער פּליטים־מאַסע (אין די פאַראייניקטע

שטאַטן — 1.5 פּראָצענט). דאָס לאָזט זיך דערקלערן מיט דער הויכער צאָל חתונות. כּמעט אַלע עופּעלעך זײַנען ערשטלינגס.

ה. עס זײַנען דאָ אַרום 10,000 מענער מערער ווי פרויען אין דער גרופּע פון חתונה־פּעיקע צווישן 18 און 45.

די אָפּנייגן פון דער נאָרמע, סײַ פּאָזיטיוו און סײַ נעגאַטיוו, ווי אויך די סטאַטיסטישע מאָדנעקייטן, וואָס ווענן זיי ווען געראַדט ווערן שפּעטער, דאַרפן צוגעשריבן ווערן צו דעם דאָזיקן אומגעווײַנלעכן צונויפשטעל פון די פאַרשיידענע עלטער־גרופּעס.

2. קרענקלעכקייט

א. די קרענקלעכקייט פון די ייִדישע פּליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָגע איז אַ נידעריקע, ווײַל אין זייער מערהייט זײַנען זיי געווען מיטל־יאָריקע.

אויך די קרענקלעכקייט פון אָנשטעקיקע חולאתן איז זייער אַ נידעריקע. דאָס, גלייב איך, איז אַ רעזולטאַט פון דער גרינטלעכער אימוניזאַציע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג.

פונדעסטוועגן איז געווען אַן אויסערגעווײַנלעכע הויכע צאָל וויזיטן אין די אַמבולאַטאָריעס פון די לאַגערן. אין 1948 זײַנען געווען 443,293 אַזעלכע וויזיטן. דאָס מיינט, אַז יעדער מאַן, פרוי און קינד האָבן זיך באַנוצט מיט די לאַגער־אַמבולאַטאָריעס לכל־הפּחות 3 מאָל אין יענעם יאָר.

אָבער מען דאַרף נעמען אין באַטראַכט, אַז היות דאָרטן איז געווען פרײַע באַהאַנדלונג, ווי אויך פאַרשיידענע פּריווילעגיעס און אַלאָקאַציעס, האָט אַ וויזיט אין אַמבולאַטאָריע ניט דווקא געמיינט אַ קראַנקייט.

ב. די דורכשניטלעכע צאָל פון אײַנשפּיטאָלאַריזירטע פּאַציענטן אין דער אַמעריקאַנער זאָגע איז געווען 1,330 אַ חודש. אין משך פון יאָר 1948 איז דער מאַנאַטלעכער דורכשניט געפאַלן פון חודש צו חודש. אַזוי, למשל, זײַנען געווען אין יוני 1,639 שפּיטאָל־קראַנקע און אין דעצעמבער — נאָר 731.

די דאָזיקע פאַרקלענערונג לאָזט זיך ניט דערקלערן בלויז מיט דער פאַרקלענערונג פון דער ייִדישער פּליטים־אײַנווינערשאַפט ווי אַ

רעזולטאַט פון עמיגראַציע, נאָר אויך מיט: 1) פאַרבעסערטער מעדיצינישער באַדינונג; 2) הכנות פאַר עמיגראַציע פון אַ סך שפּיטאָל־פּאַציענטן.

אַ פאַרקלענערונג פון דער צאָל פּאַציענטן אין די שפּיטאָלן איז גלייַכצייַטיק פּאָרגעקומען בייַ דער דייַטשישער באַפעלקערונג, וואָס קען אפשר צוגעשריבן ווערן דער אינגעפּירטער וואַלוטע־רעפּאָרעם.

3. געבורטן און שטאַרביקייט פון זויגקינדער

גלייַך נאָך דער באַפרייַונג זיינען די יידישע פּליטים געטריבן געוואָרן פון אַ באַגער צו שאַפן נייַע משפּחות. דער דראַנג פאַר ביאָלאָגישן קיום, וואָס איז אינגעוואָרצלט אין יעדן יחיד, האָט געפונען זיין אויסדרוק אין דער אויסערגעווויינלעך הויכער צאָל געבורטן, וואָס זיינען ניטאָ אין אַנדערע לענדער אָדער בייַ אַנדערע באַפעלקערונג־שיכטן. דאָס איז געשען אין ערשטן יאָר נאָך דער באַפרייַונג, אין די וויַיטערדיקע יאָרן איז די צאָל געבורטן געפאַלן און אין 1948 איז עס געווען 31.9 אויף 1,000.

די דאָזיקע צאָל געבורטן איז קלענער ווי אין טשילע (36.2), רוסלאַנד (38.3), עגיפּטן (41.6), אָבער איז העכער ווי אין רומעניע, דרום־אַפריקע, דענעמאַרק, פאַראיניקטע שטאַטן, שווייץ, און, פאַרשטייט זיך, פון שוועדן, ענגלאַנד, פראַנקרייך און בעלגיע, ווו די צאָל געבורטן אין יענע לענדער איז תּמיד פון די נידעריקסטע אין דער וועלט.

היות די יידישע פּליטים האָבן אַזאַ ניט־נאָרמאַלן צונויפשטעל וואָס שייַך עלטער, קען מען ניט פאַרגלייַכן זייער צאָל געבורטן מיט אַנדערע פּעלקער. מיר האָבן דעריבער קאַלקולירט די געבורטצאָל פון 1,000 פרויען צווישן 20 און 44 אויף 113 (אין 1948). די דאָזיקע צאָל איז קלענער ווי די פון דער פוילישער באַפעלקערונג אין 1938, ווי אויך פון דער אַלגעמיינער פּליטים־מאַסע אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין 1947־1948.

די דאָזיקע צאָל איז אַ סך העכער אין די ערשטע יאָרן נאָך דער באַפרייַונג, אָבער מיר האָבן ניט קיין גענויע סטאַטיסטיק פאַר יענע יאָרן. די ירידה אין צאָל געבורטן בייַ די יידישע פּליטים אין 1948 לאָזט זיך דערקלערן דער עיקר מיט זייער גרויסער עמיגראַציע פון די די.פּי־לאַגערן אין דייַטשלאַנד.

די שטאַרביקייט פון זויגקינדער בײַ די יידישע פּליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע איז זייער נידעריק — 19 פון 1,000, דאָס איז די נידעריקסטע אין דער גאַנצער וועלט.

דאָס קען מען דערקלערן, מיינען מיר, מיט די וויַיטערדיקע פאַקטאָרן:

א. די ספּעציפּישע אויפּפאַסונג און זאָרג פון דער יידישער מאַמען פאַר אירע עופּעלעך.

ב. אָפּטע קאָנסולטאַציע מיטן דאָקטער.

ג. די הצלחהדיקע טעטיקייט פון די Well baby-clinics אין די די.פּי־לאַגערן.

לויט דער פאַרעפנטלעכטער סטאַטיסטיק פון דער אינטערנאַציאָנאַלער פּליטים־אָרגאַניזאַציע איז די שטאַרביקייט פון זויגקינדער בײַ דער אַלגעמיינער פּליטים־מאַסע אין 48־1947 געווען 58.2 אויף 1,000.

(ס׳איז ניט מעגלעך פונאַנדערצעטיילן די נײַ־געבוירענע קינדער אין 1947, וואָס זײַנען געשטאָרבן אין 1948, און די צאָל געבורטן אין 1947 איז געווען אַ ביסל העכער, דעריבער קענען אונדזערע אייגענע ציפערן ניט זײַן אַזוי גענוי.)

די שטאַרביקייט פון זויגקינדער בײַ די יידישע פּליטים האָט דערגרייכט דעם העכסטן פונקט אין יאַנואַר 1948. שטאַרביקייט אין זומער, ווי דאָס טרעפט געווײנלעך בײַ אַנדערע גרופּעס פון דער באַפעלקערונג, האָט געפעלט אין אונדזער פאַל. פאַרקערט, אין די חדשים יולי־אויגוסט זײַנען די טויטפאַלן פון זויגקינדער געווען די קלענסטע צאָל.

דער זעלביקער פענאָמען לאָזט זיך באַמערקן בײַ דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון די די־פּי, וווּ ווינטערדיקע טויטפאַלן זײַנען אויך גאַנץ הויך, אָבער ניט אין אַזאַ מאָס, ווי בײַ די יידישע פּליטים. כאָטש אַ קליינע שטאַרביקייט זומערצײַט קען מען אָבסערווירן די לעצטע יאָרן כּמעט אין דער גאַנצער וועלט און איז מסתּמא אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס די מאַמעס פאַרשטייען בעסער די פּרינציפּן פון נאַרונג — איז אָבער די 3 אָדער 4 מאָל העכערע שטאַרביקייט ווינטערצײַט אין די די־פּי־לאַגערן אַ דירעקטער רעזולטאַט פון די שלעכטע לעבנס־באַדינגונגען און אינפעקציעס.

4. אָנשטעקיקע קראַנקייטן

פאַלן פון קלעפּיקע קראַנקייטן זײַנען גאַנץ ווייניק. עס זײַנען ניט געווען קיין עפּידעמיעס פון סקאַרלאַטין, דיפטעריע אָדער בויכטיפוס אין די די־פּי־לאַגערן אין 1948, כאָטש די שכנותדיקע דײַטשישע באַפעלקערונג האָט יאָ געליטן פון אָט די קראַנקייטן. דאָס איז מסתמא געווען דערפאַר, וואָס די יידישע פּליטים זײַנען סיסטעמאַטיש אימוניזירט געוואָרן.

5. וועגערישע קראַנקייטן

א. פאַלן פון וועגערישע מחלות בײַ יידישע פּליטים האָבן זיך פאַרגרעסערט אין 1948. נײַע 208 סיפילים־פאַלן זײַנען געווען אין יענעם יאָר. מען קען אָננעמען, אַז ס׳זײַנען געווען מערער, נאָר די פאַציענטן האָבן, צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות, אויסגעמיטן דעם לאַגער־דאָקטער און זײַנען געגאַנגן צו אַ דײַטשישן דאָקטער אין שטאָט. מיר מיינען, אַז די צאָל פון די ניט־רעקאָרדירטע נײַע סיפילים־פאַלן איז וויניקסטנס געווען 3 מאָל גרעסער ווי 208.

ב. בײַ מעדיצינישע מאַסן־עקזאַמענירונגען האָט מען אויסגעפונען פאַרבאַהאַלטענעם סיפיליס (latent). די צאָל סיפילים־פאַלן איז שטענדיק געשטיגן אין דער צווייטער העלפט פון 1948, נאָך דעם ווי מען האָט אײַנגעפירט רעגולערע מאַסן־עקזאַמענירונגען.

ג. גאַנאָרעאַ האָט געטראָפן נאָר אין זעלטענע פאַלן און איז שטאַרק געפאַלן בײַם סוף פון 1948. די הויפּט־סיבה — פּעניסיליין.

אַ פאַרעפנטלעכטע סטאַטיסטיק פון די מאַכטאָרגאַנען אין בײַערן ווײַזט, אַז די צאָל פאַלן פון סיפיליס בײַ דער דײַטשישער באַפעלקערונג האָט זיך ניט געביטן אין 1948. גאָנאָרעאַ־פאַלן זײַנען געוואָרן וויניקער.

אין דער צווייטער העלפט 1948 האָט דער מעדיצינישער דעפּאַרטאַמענט פון די יידישע פּליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אײַנגעפירט מאַסן־עקזאַמענירונגען אויף פּעסטצושטעלן דעם פּיזישן צושטאַנד פון דער דאָרטיקער יידישער פּליטימשאַפט. דער הויפּטציל איז געווען אויסצוגעפינען פאַלן פון טובערקולאָז, סיפיליס, כראָנישע

קראַנקייטן און דעפעקטן. ביזן סוף 1948 זײַנען עקזאַמענירט געוואָרן 63,146 פערזאָנען.

פון די טאַבעלירטע 56,521 פערזאָנען (שפּעטער איז צוגעקומען דער רעשט, וואָס מיר האָבן ניט געזען) זײַנען 29,688, אָדער 52.5 פראָצענט, געפונען געוואָרן אין גוטן געזונט־צושטאַנד און 26,883 פערזאָנען, אָדער 47.5 פראָצענט, האָבן געהאַט פיזישע דעפעקטן און סימפּטאָמען פון קראַנקייטן.

אַזוי האָט אויסגעזען די טאַבעלע:

	צאָל	פראָצענט
1. אונטערדערנערט	940	1.6
2. ראַיה	8,400	14.8
3. נאָז און האַלדז	922	1.7
4. ציינער	14,050	24.8
5. האַרץ־און בלוטגעפעס־קראַנקייטן	2,666	4.7
6. אינעווייניקסטע סעקרעציע	385	0.6
7. פאַרבריי־טערטס וועגעס אָדער קילעס	3,757	6.6
8. פוסדעפעקטן	2,100	3.7
9. נערוון־אָפשוואַכונג	367	0.6
10. לונגען־טובערקולאָז	1,300	2.3
11. ביינער־טובערקולאָז	30	0.05
12. אַנדערע לונגען־קראַנקייטן	326	0.5
13. וועגערישע קראַנקייטן	316	0.5
14. גינעקאָלאָגישע דעפעקטן	591	1.0
15. שוואַנגערשאַפט	345	0.6
16. פאַרשיידנס	3,340	5.9

וואָס שייך טובערקולאָז דאַרף מען געדענקען, אַז די אָנגעגעבענע ציפער 2.3 פראָצענט נעמט ניט אַריין די שטענדיקע פאַציענטן, וואָס זײַנען פאַרשפּאַרט אין ספּעציעלע אַנשטאַלטן. אין דער סאַנאַטאָריע פון גאוטינג אַליין איז די צאָל פון אַזעלכע פאַציענטן געווען 450.

6. סיבות פון טויט

די ווייטערדיקע קראַנקייטן האָבן גורם געווען דעם טויט.

1. האַרץ־קראַנקייטן	—	40
2. מַפלעון	—	39
3. קראַנקייטן פון עופעלעך	—	34
4. טובערקולאָז	—	20
5. קלעפיקע קראַנקייטן	—	17
6. שטערונגען אין שאַרבן	—	15
7. אַקצידענטן	—	14
8. ראַק	—	13

די שטאַרביקייט אין דער גרופּע פון 5 ביז 15 יאָר אַלט איז נאָענט צו נול, פשוט דערפאַר, וואָס זי איז זייער אַ קליינע. די שטאַרביקייט ווערט גרעסער אין דער גרופּע פון 20 ביז 45 אין זי דערגרייכט איר הויכפונקט ביי די זויגקינדער (אין אַבסאָלוטע ציפערן, ניט אין פּראָצענטן). אין דער גרופּע פון עלטערע לייט איז די שטאַרביקייט זייער אַ קליינע, ווייל אין איר געפינען זיך זייער וויניק מענטשן.

צווישן די סיבות פון טויטפאַלן פאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט די האַרצקראַנקייטן. דאָס זעלביקע געשעט איצט אויף דער גאַנצער וועלט.

ס׳איז געווען אַ קענטיקע צאָל מפּיל־קינדער — זיי געפינען זיך אויפן צווייטן אָרט פון אונדזער ליסטע. אָבער מפּיל־געבורטן מוזן פאַרגליכן ווערן מיט דער טאָטאַלער צאָל געבורטן, אויב מען וויל פעסטשטעלן די הייך פון זייער פּראָצענטיקייט. אין 1948 זײַנען געווען 2,869 געבוֹרטן און 30 מפּיל־קינדער, בכן — 13 טויטפאַלן אויף 1,000. די סטאַטיסטיק פון ענגלאַנד פאַר 1938 וויַזט 38.3 מפּיל־פאַלן אויף 1,000.

טויטפאַלן פון זויגקינדער אין די ערשטע חדשים, וואָס זײַנען אויפן זעקסטן אָרט אין אַמעריקאַנער סטאַטיסטיקעס, זײַנען אויפן דריטן אָרט אין אונדזער טאַבעלע. דאָס דערקלערט זיך מיט דער גרויסער צאָל עופעלעך און מיט דער אַ סך קלענערער צאָל פון די די.פּיס אין די גרופּעס פון העכערן עלטער.

די ציפערן פון סטאַטיסטיקעס אין די פאַראייניקטע שטאטן וויַזן, אַז ראַק און אַנדערע בייזוווקסן (malignant tumors) זײַנען די צווייטע און

אָפּטע סיבה פון טויט. אָבער ראַק איז אַ מחלה פון שפּעטן מיטל־עלטער און אַלטקייט. מיר האָבן זייער אַ קליינע צאָל עלטערע מענטשן, דעריבער איז די צאָל טויטפאַלן פון ראַק אויך אַ קליינע. געווייַנלעך איז די שטאַרביקייט פון מענטשן פון 60 יאָר און העכער 59 פּראָצענט פון 100.

7. גייַסטיקע קראַנקייטן

(צונויפגעשטעלט פון ד״ר בינדער)

עס איז שווער צו קריגן געניוע דאַטן וועגן דער צאָל פסיכיש־קראַנקע פון די יידישע פּליטים אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. פונדעסטוועגן איז אָנצונעמען, אַז מען קען אויפשטעלן אַ נישקשהדיק־פאַרלאָזלעכן אינדעקס אויפן סמך פון קאָמפּילירן די צאָל פאַציענטן, וואָס זייַנען פון ערשטן מײַ 1945 ביז נאָוועמבער 1948 דורכגעאַנגען די פסיכיאַטריש־נויראָלאָגישע קליניק אין מינכן, דעם פּסיכישן שפּיטאָל אין עגלפינק־האַר און דעם די.פּי.אָפּטיילונג פון פסיכישן שפּיטאָל אין וויסלאָך. מען קען אָננעמען, אַז די דאָזיקע דריי אַנשטאַלטן האָבן באַהאַנדלט איבער 90 פּראָצענט פון אַלע יידישע פאַציענטן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

דער רעזולטאַט פון אַזאַ קאָמפּילאַציע איז:

	פאַלן		פּראָצענט
סכיזאָפרעניע	93	—	0.062
מעלאַנכאָליע	36	—	0.024
עפּילעפּסיע	11	—	0.007
פּסיכאָפּאַטיע	36	—	0.024
פּסיכאָגענישע רעאַקציע	11	—	0.007
שוואַכזיניקייט (אַלע פאַזעס)	5	—	0.003
פּסיכאָזיס	7	—	0.005
עובר־בטל	2	—	0.001
פון סיפילים־אָפשטאַם	6	—	0.004
פאַרשיידנס	17	—	0.012
	224		0.149

אָבער אַ פּרווו צו מאַכן הונדערט־פּראָצענטיקע אויספּירן פון דער דאָזיקער טאַבעלע וואָלט זיך אָנגעטראָפן אויף גרויסע שווערקייטן. די ציפערן זײַנען קאָמפּילירט געוואָרן אין משך פון דרײַ יאָר, בעת די צאָל פון די יידישע פּליטים איז כּסדר געפאַלן ווי אַ רעזולטאַט פון עמיגראַציע און, פון דער אַנדערער זײַט, איז זי גלײַכצײַטיק געוואַקסן צוליבן אָנקום פון נײַע יידישע פּליטים פון מיזרח.

ניט געקוקט אויף דעם, קען מען פונדעסטוועגן אויפשטעלן די ווײַטערדיקע היפּאָטעזע:

לאָמיר אָננעמען, אַז אין אַ געוויסער צײַט — למשל, דעם ערשטן יאַנואַר, 1947 — זײַנען אַלע 150,000 יידן, וואָס זײַנען אין משך פון די ערשטע דרײַ נאָכמלחמה־יאָרן דורכגעגאַנגען די אַמעריקאַנער זאָנע, נאָך געבליבן דאָרטן. לאָמיר ווײַטער אָננעמען, אַז די דערמאָנטע 224 פּסיכישע פּאַלן, וואָס זײַנען פאַקטיש אַ רעזולטאַט פון קאָנטראָלירן דאָס געזונט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג, זײַנען אַלע אויפגעדעקט געוואָרן אין יענעם זעלביקן טאָג. דעמאָלט וועט דער פּראָצענט 0.49 זײַן אַ ריכטיקע ברוכצאָל פון דער אַלגעמיינער צאָל 150,000.

8. הונגער־קראַנקייט

אין די ערשטע טעג און וואָכן נאָך דער באַפרײַונג פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן זײַען געווען אָן אַ צאָל טויטפאַלן, וואָס מען האָט געקענט פאַרהיטן, אויב די באַפרײַערס וואָלטן געווען בעסער צוגעגרייט צו זייער אויפגאָבע ווי צו באַהאַנדלען די באַפרײַטע קאַצעטניקעס.

די הויפּט־קרבנות זײַנען געווען די הונגער־קראַנקע. דאָס באַהאַנדלען די הונדערטער טויזנטער הונגער־קראַנקע, וואָס זײַנען באַפרײַט געוואָרן פון די קאַצעטן, איז ניט געווען, פון מעדיצינישן קוקווינקל, גוט פלאַנירט.

די באַפרײַטע זײַנען גלײַך געשטעלט געוואָרן אויף אַ מעניו פון אײַווײַס־און קאָלאָריע־רײַכן שפּײַז. די אינסטינקטיווע האַנדלונג פון דער באַפרײַונג־אַרמיי איז געווען גלײַך צו געבן די פאַרהונגערטע מענטשן די מעגלעכקייט צו עסן זאַט. די קאַצעטניקעס זײַנען באַטראַכט געוואָרן ווי הונגעריקע, בעת אין דער אמתן זײַנען זיי געווען הונגער־קראַנקע. אַז

הונגער ברענגט צו אַ זעלבשטענדיקער קראַנקייט און נייטיקט זיך אין אַ באַזונדערער באַהאַנדלונג, דאָס האָט דער ניט־פאַכמאַן ניט פאַרשטאַנען.

דאָס אייווייס־רייכע און פיל־קאַלאָריקע שפּייז האָט, פאַרשטייט זיך, דער אָרגאַניזם פון די אויסגעהונגערטע ניט געקענט פאַרטראָגן. דאָס האָט געפירט צו שילשול און אַנדערע זאַכן, וואָס דער סוף איז אָפט געווען דער טויט.

הונגער, ווי מיר ווייסן, שוואַכט אָפּ דעם וויידערשטאַנד־כּוח פון אָרגאַניזם קעגן אַ ריי אינפעקציע־קראַנקייטן, ווי דיזענטעריע, טיפוס, פלעקפיבער און אַנדערע. אויך טובערקולאָזן קען זיין אַ רעזולטאַט פון הונגער.

טויזנטער איבער טויזנטער קאַצעטניקעס וואָלטן געבליבן לעבן, ווען זייערע באַפרייערס וואָלטן דאָס געווּסט.

9. מעדיצינישע נאָכווייענישן

די שווערע קערפערלעכע און גייסטיקע לייַדן, וואָס יידן האָבן דורכגעמאַכט אין די יאָרן פון צווייטן וועלטקריג, האָבן געלאָזן געפערלעכע שפורן אין דעם געזונט־צושטאַנד פון די געראַטעוועטע רעשטלעך.

די יאָרן־לאַנגע אונטערדערנערונג און די הונגער־קראַנקייטן האָבן געפירט צו אַ שטערונג פון אַ סך לעבנס־וויכטיקע קערפער־אָרגאַנען. ס׳זייַנען אויסגעבראָכן מאַסן־עפּידעמיעס, אינפעקציעס־קראַנקייטן (הויפּטזאַכלעך טיפוס און פלעקפיבער), וואָס האָבן איבערגעלאָזן אַ גע־שעדיקט האַרץ.

פאַראַן פסיכישע שטערונגען פון נויראָטישער נאַטור: ניט ווילן צו אַרבעטן, לייַכטע אויפגערעגטקייט און דעפּרעסיווע דערשיינונגען.

די יידישע מעדיצינישע געזעלשאַפט איז פאַרן לעצטן קריג געווען אומעטום זייער אַקטיוו. די „אָזע״ און „טאָז״־געזעלשאַפטן האָבן געפירט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אַ לעבנס־וויכטיקע טעטיקייט אויפן געביט פון היגיענע און פּראָפילאַקטיק, וואָס האָט דער־פירט דערצו, אַז די קלענסטע שטאַרביקייט פון זויגקינדער איז געווען בייַ יידן. אויך האָט די יידישע באַפעלקערונג אויפגעוויזן אין פיל לענדער די

קלענסטע צאָל טובערקולאָז־קראַנקע. דאָס איז געווען צו פאַרדאַנקען דעם יידישן דאָקטער, וועלכער איז געשטאַנען בראָש פון דער אַרבעט.

די טראַדיציע פון יידישער מעדיצין און מעדיצינישער פאָרשונג איז זייער באַרימט. אין אַלע צייַטן פון אונדזער לאַנגן גלות־לעבן האָט דאָס יידישע פאָלק אַרויסגעגעבן גרויסע מייַסטערס פון מעדיצינישער וויסנשאַפט, וואָס האָבן דורך זייערע מעדיצינישע פאָרשונגען און אויסגעפינסן געלינדערט די מענטשלעכע ליידן און גערעטעוועט אומצאָליקע לעבנס פון קראַנקייט און טויט. לאַנג איז די ליסטע פון די גרויסע גייַסטער, ווי למשל, פאול ערליך, מינקאָווסקי, וואַרבורג, לאַנדשטיינער, בראני א״א.

די מעדיצין פאַרן לעצטן יאָרהונדערט האָט דורכגעמאַכט אַ גרויסע אַנטוויקלונג. די אייגנטלעכע סיבות פון די מערסטע אינפעקציע קראַנקייטן זיַינען אויסגעפונען געוואָרן ערשט אין די לעצטע 50 יאָר. פאַר די לעצטע יאָרן זיַינען פאַרבעסערט געוואָרן די באַהאַנדלונג־מעטאָדן פון פיל קראַנקייטן. נייַע היילמיטלען ווערן געפונען און אונדזער וויסן איבער קראַנקייט און היילונג ווערט אַלץ גרינטלעכער און קלאָרער.

דער יידישער דאָקטער, וואָס האָט זיך געוואַלגערט אין די געטאָס און לאַגערן, וועט דאַרפן איצט ניט בלויז נאָכיאָגן דאָס פאַרפעלטע אין דער מעדיצינישער וויסנשאַפט, נאָר וועט זיך דאַרפן פאַרנעמען אויך מיט די ספעציפישע פראָבלעמען פון דער שארית־הפליטה.

דאָס קראַנקנהויז באָגענהויזען

דאָס געזונט פון די לעבן־געבליבענע יידן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן נאָכן צווייטן וועלטקריג איז געווען איינע פון די שווערסטע פראָבלעמען, באַזונדערס אין דײַטשלאַנד, ווו ס׳האָט זיך קאָנצענטרירט דער גרעסטער טייל פון דער שארית־הפליטה.

די צאָל אָפּגעראַטעוועטע יידישע דאָקטוירים איז ניט געווען קיין גרויסע, חוץ דעם האָבן זיי ניט געהאַט ווו צו פראַקטיקירן און אין דער ערשטער צײַט ניט פאַרמאָגט די סאַמע עלעמענטאַרע מעדיצינישע אינסטרומענטן.

אַפילו שפּעטער, ווען די יידישע דאָקטוירים אין דײַטשלאַנד האָבן זיך שוין געהאַט אַ ביסל אײַנגעאָרדנט, איז אַלץ געבליבן די שאַרפּע פראַגע: וואָס טוט מען מיט די יידישע קראַנקע, וואָס נייטיקן זיך אין אַ שפּיטאָל?

בײַ די פרישע וווּנדן גלײַך נאָך דער מלחמה און בײַ די געוואַלטיק־אָנגעצויגענע באַציונגען צווישן די גערעטעוועטע יידישע פּליטים און דער דײַטשישער באַפעלקערונג, איז זייער שווער געווען צו צעשפּרייטן די יידישע חולאים אין דײַטשישע שפּיטאָלן. דער יידישער דאָקטוירים־פאַרבאַנד פון די פּליטים אין דײַטשלאַנד האָט זיך דעריבער געסטאַרעט ווי וויַיט מעגלעך צו קאָנצענטרירן יידישע קראַנקע אין אַ שפּיטאָל, ווו מען זאָל קענען קאָנטראָלירן די באַדינונג און באַהאַנדלונג, ווי בכלל די אַלגעמיינע באַדינגונגען.

אַזאַ אַנשטאַלט איז געווען דער שפּיטאָל באָגענהויזען אין מינכן, וואָס וועגן אים רעדט זיך וויַיטער און וואָס איז אַן אינטערעסאַנטער קאַפּיטל אין

דער געשיכטע פון דער שארית־הפליטה אין דײַטשלאַנד אין די ערשטע יאָרן נאָכן צווייטן וועלטקריג.

*

שוין אויף דער צווייטער זיצונג פון דער נײַ־געווײַלטער פאַרוואַלטונג פון דעם דאָקטוירים־פאַרבאַנד אין יאַנואַר 1947 איז פון דעם דעמאָלטיקן אָנפירער פון געזונט־אָפטייל ד״ר קעלריך געשטעלט געוואָרן אויפן סדר־היום די פראַגע פון קראַנקנהויז באָגענהויזען.

עס איז דעמאָלט באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן אַ געמישטע קאָמיסע צו וויזיטירן דעם שפיטאָל און צושטעלן פאָרשלאָגן, ווי צו פאַרבעסערן די מעדיצינישע און אַלגעמיינע אָנפירונג פון דעם אַנשטאַלט. צוליב פאַרשיידענע סיבות האָט די קאָמיסיע ניט געאַרבעט און דעם דאָקטוירים־פאַרבאַנד איז ניט געגעבן געוואָרן קיין מעגלעכקייט צו קריגן אַ ריכטיק בילד פון די באַדינגונגען אין שפיטאָל.

פון דעמאָלט אָן איז די פראַגע פון קראַנקנהויז ניט אַראָפּ פון סדר־היום פון די זיצונגען, וואָס דער יידישער דאָקטוירים־פאַרבאַנד האָט געהאַט מיטן געזונטאַמט.

דעם 23סטן יולי 1947 איז דער דאָקטוירים־פאַרבאַנד געבעטן געוואָרן פון דעם געזונטאַמט פאָרצושלאָגן אַ דאָקטער אויפן פּאָסטן פון אַ דירעקטאָר פאַרן שפיטאָל באָגענהויזען.

דער דאָקטוירים־פאַרבאַנד האָט דעמאָלט אַנאָנסירט אַ קאָנקורס, וואָס אין אים האָבן זיך באַטייליקט 13 יידישע דאָקטוירים. דאָס אויסקלײַבן דעם דירעקטאָר פון שפיטאָל האָט געדאַרפט דורכגעפירט ווערן דורך אַ זשורי, וואָס איז צונויפגעשטעלט פון פאָרשטייערס פון דאָקטוירים־פאַרבאַנד, דזשאָינט, שטאַט־קאָמיסאַר ד״ר אויערבאַך און פון צענטראַל־קאָמיטעט.

די זשורי איז זיך ניט צונויפגעקומען און די פראַגע פון שפיטאָל־דירעקטאָר איז געבליבן הענגען אין דער לופט.

אין אויגוסט 1947 איז דעם פאָרזיצער פון דאָקטוירים־פאַרבאַנד ד״ר ל. גאָלדשטיין צום ערשטן מאָל געגעבן געוואָרן די אָפּיציעלע געלעגנהייט צו באַזוכן דעם שפיטאָל, צוזאַמען מיט ד״ר נויווירט פון „דזשאָינט״ און ד״ר פליסקין, דעם שעף פון געזונטאַמט. נאָכן וויזיט האָט

מען זיך דערוווּסט וועגן די מעדיצינישע און אַדמיניסטראַטיווע באַדינגונגען אין קראַנקנהויז באָגענהויזען.

1. אַלגעמיינע שטריכן

דער דאָקטוירים־פאַראַנד, וואָס האָט, אייגנטלעך, אויסגעקעמפט דעם שפּיטאָל, האָט מיט דעם פאַרבונדן גרויסע האָפענונגען.

דער דאָקטוירים־פאַראַנד האָט געגלייבט, אַז אַזאַ שפּיטאָל וועט ניט בלויז ווערן אַ היילאַנשטאַלט פאַר די יידישע קראַנקע, נאָר אויך אַן אויסבילדונג־אָרט פאַר יידישע מעדיצינערס, וואָס ווילן און זײַנען פּעיק צו אַרבעטן וויסנשאַפטלעך.

שוין אַ קורצע צײַט נאָכן עפענען דעם באָגענהויזען־שפּיטאָל האָט דער דאָקטוירים־פאַראַנד באַמערקט, אַז די טעטיקייט פון קראַנקנהויז ווערט פאַר דער מעדיצינישער עפנטלעכקייט געהאַלטן אונטער אַ געדיכטן שלייער.

דער אָנפירער פון קראַנקנהויז האָט אונדז אָפט דערקלערט, אַז דאָס איז אַ דײַטשישער שטאָטישער אַנשטאַלט און אַז מיר האָבן ניט קיין שום רעכט זיך אַרײַנצומישן אין זײַנע אינעווייניקסטע ענייַנים אָדער האָבן וועלכע ס׳איז השפּעה אויף זײַן פּירונג און טעטיקייט.

עס איז אונדז אויפגעפאַלן, אַז אין סתּירה צו דער פּירונג אין אַלע שפּיטאָלן פון דער וועלט, איז די גאַנצע מעדיצינישע און אַדמיניסטראַטיווע מאַכט קאָנצענטרירט געוואָרן אין די הענט פון דירעקטאָר:

א. עס זײַנען ניט באַשטימט געוואָרן, ווי אין אַלע שפּיטאָלן, קיין אָנפירערישע דאָקטוירים און שעף־דאָקטוירים אין די איינצלנע אָפּטיילן.

ב. עס איז ניט באַשטימט געוואָרן קיין אַדמיניסטראַטיווער פאַרוואַלטער, ווי עס פירט זיך אין אַלע שפּיטאָלן.

גלײַכצײַטיק האָבן מיר באַמערקט, אַז דער שפּיטאָל ווײַזט אַרויס אַ טענדענץ ניט צו לאָזן אַוואַנסירן די אַסיסטענטן.

ביסלעכווײַז האָט זיך אונדז איינגעגעבן צו צעשטרייען דעם נעפּל אַרום שפּיטאָל, און מיר האָבן דערזען אַ בילד, וואָס צווינגט אָנצונעמען מיטלען צו קאָריגירן אַ צושטאַנד, וואָס פאַרשאַפט גרויס חרפּה דעם נאָמען

פון דער יִידישער מעדיצינישער וועלט אין די אויגן פון די דײַטשן און שעדיקט דעם געזונט פון די פּאַציענטן.

פּרטימדיק האָט זיך באַקומען אַזאַ בילד:

2. די אַדמיניסטראַציע

1. דאָס אויפנעמען קראַנקע אין שפּיטאָל איז ניט רעגולירט. אין אַלע שפּיטאָלן זײַנען פאַראַן קלאָרע תּקנות וועגן דעם.

2. דער שפּיטאָל איז ניט ריין. די קראַנקע קאָכן זייערע עסנס אויף עלעקטרישע פּליטעס אין די צימערן פון חולאים.

3. די קראַנקע פאַרלאָזן דעם שפּיטאָל, ווען זיי ווילן, און קומען, ווען זיי ווילן. זיי גייען אין טעאַטער און קינאָ. זיי גייען אַרום אין שטאָט און האַנדלען. זיי ברענגען אַרײַן געסט אין שפּיטאָל און מאַכן דאָרטן פּײַערונגען. די קראַנקע וועלן אַפּילו אָפּיציעל באַפרײַט אויף עטלעכע טעג אָדער אַ וואָך און קומען דערנאָך צוריק.

4. דאָס עסן פאַר די פּאַציענטן איז שלעכט און וועלט צוגעגרייט ניט־אַפּעטיטלעך. פון דער אַנדערער זײַט, עסן מערערע פערזאָנען גוטע מאָלצײַטן סעפּאַראַט אין זייערע צימערן. דאָס באַציט זיך אויף פּריווילעגירטע פערזאָנען פון פערסאָנאַל און פון די פּאַציענטן.

5. אין שפּיטאָל איז דאָ אַ שטענדיקער הין־און־הער לויפן פון פּאַציענטן און פערסאָנאַל, ווי אויף אַ וואָקזאַל. ניטאָ קיין שפּור פון דער רויִקייט און ערנסטקייט, וואָס דאַרפן הערשן אין אַזאַ אַנשטאַלט.

3. די מעדיצינישע פּירונג

די פּעלערן פון דער מעדיצינישער פּירערשאַפט אין שפּיטאָל זײַנען נאָך ערנסטערע:

1. די דיאַגנאָזן, וואָס ווערן געשטעלט אין שפּיטאָל, זײַנען ניט קיין פאַכמענישע. אַזעלכע דיאַגנאָזן מוזן בײַ יעדער דאָקטער אַרויסרופן אַבסאָלוטן אומצוטרוי צו דער מעדיצינישער אַרבעט אין קראַנקנהויז.

דאָס קען באַוויזן ווערן אויפן גרונט פון אַ ליסטע, וואָס דער שפּיטאָל האָט צוגעשטעלט דעם ערשטן דעצעמבער 1947 דעם געזונטאַמט וועגן דער באַהאַנדלונג פון פּאַציענטן.

אין דער ליסטע געפינען מיר אַלגעמיינע נעמען פון דיאַגנאָזן, אָבער ניט קיין וויסנשאַפטלעך־ספעציפיצירטע טערמינען: נומער 40/1 — מאָגן־וווייטאָגן, נומער 401/4 — לונגען, נירן־ליידן, נומער 783/12 — האַרצליידן, 1415/6 — פוס־יסורים, 927/44 — נערוון־ליידן, 1128/81 — באַקלאָגן זיך אויף דער ברוסט און אַזוי ווייטער.

אויך די וויסנשאַפטלעכע באַצייכענונגען זיינען געשריבן ניט־פאַכמעניש.

2. די פאַציענטן ווערן געהאַלטן אין שפיטאָל לאַנגע חדשים און אַפילו יאָרן, בעת זייער קראַנקייט קען אָדער געהיילט ווערן אין אַ קורצער צייט, אָדער עס האַנדלט זיך ווען אַ כראָנישן צושטאַנד און דער פאַציענט נייטיקט זיך ניט צו האָבן די מעדיצינישע באַהאַנדלונג אין שפיטאָל. אַזאַ באַהאַנדלונג פון די פאַציענטן איז ניט בלויז ניט פאַכמעניש, נאָר זי שעדיקט אויך זייער געזונט.

אין דער זעלביקער ליסטע ווערט אָנגעגעבן, ווי אַ פאַציענטקע מיט מאָגן־קראַנקייט ליגט אין שפיטאָל נאָענט צו צוויי יאָר, אַ צווייטער קראַנקער אָנדערהאַלבן יאָר, אַ דריטער — אַ יאָר און אַזוי ווייטער.

3. אין שפיטאָל ווערן ניט געפירט קיין רעגולערע קראַנקייט־געשיכטעס פון די פאַציענטן, צוליב דעם קען מען ניט האָבן קיין ריכטיקע פאָרשטעלונג וועגן מצב און גאַנג פון דער קראַנקייט.

4. עס איז אויך ניטאָ קיין אַרכיוו פון די רענטגען־פילמען.

5. די דאָקטער־וויזיטן אין די צימערן פון די קראַנקע ווערן ניט רעגולער דורכגעפירט.

6. אין דער לאַבאָראַטאָריע ווערן געמאַכט נאָר די איינפאַכסטע אַנאַליזן. קאָמפּליצירטערע אַנאַליזן ווי בלוטצוקער, וואַסערמאַן, באַקטעריאָלאָגישע אונטערזוכענישן ווערן ניט דורכגעפירט.

7. עס פעלן איזאָלאַציע־צימערן פאַר אָנשטעקנדיקע קראַנקע.

8. עס פעלן אָפטיילן פאַר געבורטהילף און פאַר קינדער.

אין סך־הכל מוז מען זאָגן, אַז דער שפיטאָל באָגענהויזען, וואָס האָט געקראָגן גרויסע מאַטעריעלע הילף אין פאַרשיידענע פאָרמען פון יידישע הילף־אָרגאַניזאַציעס און פון דער מאַכט, האָט זיך אַרויסגעשטעלט צו זיין זייער שלעכט, סיי מעדיציניש, סיי אַדמיניסטראַטיוו.

דער שפיטאָל האָט געבראַכט שאָדן די פאַציענטן, האָט אַראָפגעריסן

דעם פרעסטיזש פון יִידישן דאָקטער בײַ דער יִידישער און ניט־יִידישער געזעלשאַפט.

ס.ל. האַבער, דער דירעקטאָר פון דזשאָינט אין דײַטשלאַנד, האָט אַרײַנגעשיקט אַ מעמאָראַנדום צום שפּיטאָל, וווּ עס ווערן אויסגערעכנט אַ רייַ דעפעקטן פון אַלגעמיינעם און מעדיצינישן כאַראַקטער און עס ווערט געוואָרנט וועגן דער דרינגלעכקייט פון אײַנפירן גרויסע רעפאָרמען.

• ביום שלישי ורביעי •
י"ז תמוז תש"א (1-2 יולי 1941)
נרצחו בידי הגרמנים
והליטאים
כל הגבורים והנערים של ק"ק
ניישטוט (שאקי)
שבליטא
לאחר 76 ימים נוראים
של סוף קיץ וסתיו
נרצחו ביום שלישי ב"ד אלול
תש"א 16/9/41
כל הנשים הנערות והטף
ת'נ'צ'ב'ה'
יוצאי ניישטוט (שאקי)
בישראל ובתפוצות

A grup of Jewish students in Leipzig in 1925
In center: the great Hebrew poet Hayim Nachman Bialik, at his left: Lazar Goldstein, Chairman of the Jewish students organization

Dr. Lazar Goldstein – Golden

FROM GHETTO KOVNO TO DACHAU

Editor: *Berl Kagan*

Published by Esther Goldstein
New York, 1985

In Memory
of
Dr. Lazar Goldstein — Golden

English translation
by Max Rosenfeld

Copyright by
Esther Goldstein
New York, N.Y., 1985

Pear Typsetting And Printing
777 Kent Avenue, Brooklyn, N.Y. 11205

FROM GHETTO KOVNO TO DACHAU

DR. LAZAR GOLDSTEIN
May 13, 1901 — October 17, 1981

Contents

Foreword 9
Dr. Lazar Goldstein — Biographical Sketch 11
Dr. Gideon Hausner — Graveside Eulogy 17
Joseph Griliches — A Memoir 19
Dr. Hirsh Rosenfeld — A Dear Friend 23
Dr. Manuel Glazier — A Heritage Better Than Gold 28
Dr. Dov Levin — Introduction 29

Dr. Goldstein's Writings

Kovno Ghetto — Problems and Deeds 49
The Lithuanians and the Destruction of
Lithuanian Jewry 64
Facing Death 69
Under The Electric Fence 85
From Schwabhausen to Dachau 89
The Way Back To Life 94
A Jew, A Priest and a Murderer 101
A Writer in Concentration Camp 109
A Physician in the Holocaust 114
A Dispute in Ghetto 119
The "Inferior Race" 123
The Destruction of Nayshtot-Kudirka 126

Health Problems

Diseases of Jewish Refugees in the
American Zone of Germany 133
Alimentary Dystrophy in Concentration Camps 142
The Bogenhausen Hospital 147

Foreword

Dr. Lazar Goldstein had intended to publish a book of large scope titled "The Doom of Lithuanian Jewry." He did not wish to limit himself to the period of the Holocaust, however, but planned to give a broad historic overview of the Jews in Lithuania, with special emphasis on the relationships between the Lithuanians and their Jewish neighbors during the long span of Jewish life in that country. In one of his notes, Dr. Goldstein indicates that the manuscript would consist of at least 3000 pages, which would have meant a minimum of five printed volumes. Unfortunately, Dr. Goldstein began to work too late. In addition, there was a long interruption in his preparation of the written material, a circumstance that he views with regret in a note of July 19, 1979. This note is characteristic of Dr. Goldstein's state of mind at that time, so I cite it here in full:

"I regret this interruption in my notes that are to be the raw material for the planned book under the title "The Doom of Lithuanian Jewry.' If this tempo continues, who knows when I shall complete the work or whether it will be possible for me to do so at all."

"He prophesied, not knowing what he prophesied." Two years later Dr Goldstein died.

He left a heap of brief notes on many subjects, as well as material written by others, which would later have had to be

integrated into the text. But he left no systemized and sequential manuscript. This had to be prepared by the editor and selector of the materials. Out of single bricks a structre had to be erected. The literary-stylistic side is the editor's; the thoughts expressed in this book are Dr. Goldstein's completely.

And this was not difficult to do, because Dr. Goldstein's position on the essential problem was quite clear. In the ghetto of Kovno he decided, as a matter of principle, not to accept any official post; he considered any kind of cooperation with the Nazi authorities to be both sinful and misleading. He was therefore opposed to the "Council of Elders." He was sharply critical of the Council for supplying lists of Jews in the ghetto for deportation to other camps and censured several of the leaders for some of their acts.

All this is brought out clearly in the pages that follow. We felt a heavy moral responsibility toward the deceased author, of not deviating one iota from his opinions concerning the ghetto of Kovno, although we disagree with certain of his ideas on this painful subject and with his elucidation of various events that transpired there.

Berl Kagan

Dr. Lazar Goldstein — Golden

(Biographical Sketch)

Second of right: Joseph Sabatai, father of Dr. Goldstein

Dr. Lazar Goldstein, who changed his surname to Golden, was born on May 13, 1901 in Nayshtot-Schirwindt, Lithuania, a

town on the East Prussian border. He was brought up in a home where everything breathed with Jewish tradition.

Second and third in the middle: Berta, mother of Dr. Goldstein and his grandmother

Up to the age of twelve he studied in Nayshtot public school. At the same time, he was being privately tutored in Hebrew and Bible. The outbreak of World War I in 1914 interrupted his studies. From 1918 to 1921 he studied privately in Koenigsberg preparing for his certification examination, which he passed in the fall of 1921 at Dr. Carlbach's Gymnasium of mathematics and science in Kovno. After the 1922 summer semester, Goldstein studied medicine at the universities of Leipzig, Hamburg and then Leipzig again, where he received his M.D. degree in 1927. From 1930 to 1940 Dr. Goldstein practiced medicine in Kovno.

During the Nazi occupation of Lithuania, Dr. Goldstein was in the Slobodka ghetto. July 13, 1944 he and thousands of Jews in the ghetto were deported to Landsberg and in 1945 to Dachau, from which he was liberated in 1945.

In 1947 Dr. Goldstein was married in Munich to Esther Levin from Kovno. Their daughter now lives in New York. From a previous marriage to Emma Levin of Riga, before the war, a daughter, Ruth, was born. Emma and Ruth were both in the Kovno ghetto and later perished in Auschwitz.

After the liberation, Dr. Goldstein was active in various organizations. He was Vice President of the Association of Lithuanian Jews in the American zone in Germany and Chairman of the Jewish physicians society there. At the Sixth Conference of the World Jewish Congress in Paris, (1946), he was one of the delegates of the Central Committee of Jewish Refugees in Germany, was Docent in Unrrah University in Munich.

In 1949 Dr. Goldstein emigrated to the United States and settled in New York, where he practiced medicine until his death in October 17, 1981.

Dr. Goldstein and wife Esther

Dr. Goldstein, Esther and Rachel

Dr. Goldstein published many articles in the refugee press in Germany. He was also an accredited correspondent of the *Forverts* in the American zone in Germany. Prior to World War II, his articles appeared in the medical journal *Folks-Gezunt* in Vilna. In Yiddish newspapers, Dr. Goldstein often wrote under the pseudonym of Dr. L. Tuli. Lengthier medical articles by Dr. Goldstein appeared in various professional journals. The following articles were published in the Kovno *Medicina*, mostly in Lithuanian, some in German. They are listed here with their English titles:

1. X-ray treatment of Larynx-tb, Strahlentherapy. Volume 25,1927

2. General biologic effects of x-rays, Medicina Nr.6, 1930, page 1—14·

3. Urticaria pigmentosa, Medicina 1936, Volume 4

4. Dystrophia musulorum progressiva juvenilis, Medicina 38, volume 1

5. Vitamin defficiencies and hormonal disturbances; their manifestations in the oral cavity. Paper presented before the annual assembly of the Lith. Dentists, Medicina 1938

6. Acute comatouse states, Medicina 1938, vol.9

7. Diff. diagnosis of conditions affect. the tibia, Medicina 1938, Volume 10

8. Angina pultacea, Medicina 1938, volume 12

9. Dextrocardias and situs inversus, Medicina 1938, vol. 11

10. Pneumonia crouposa biliaris, Medicina 1939, vol.3

11. Chronic bronchitis, diff. diagn. study, Medicina 1939/5

12. Cough in infancy, a diagnostic study, Medicina 1939/6

13. Mediastinal tumors, medicina 1939, vol.7

14. Spontaneus pneumo thoryx, Medicina 1939, volume 10

15. Cancer of the esophagus, Medicina 1939, volume 8

16. Axute infections, a diagnostic study, Medicina 1940/1

17. Heart block, a diagnostic study, Medicina 1940, vol.3

18. Early diagnosis of lung-tb, Medicina 1940, vol.6

19. Febrile satate, a diagnostic study, Medicina 1941/2

20. Medical progress, American OSE Review, 1947, volume 4

DR. GOLDSTEIN

Die Röntgenbehandlung der Kehlkopftuberkulose.

Inaugural-Dissertation

zur

Erlangung der Doktorwürde

in der

Medizin, Chirurgie und Geburtshilfe

einer

Hohen Medizinischen Fakultät

der

Universität Leipzig

---

vorgelegt von

Lazar Goldstein

aus Naumiestis, Litauen.

Leipzig, 1927

Dr. Goldstein's essay, *Alkoholizmas ir jo gydmas, ypac hipnoze,* was published in 1938 in Kaunas as a brochure and also in *Medicina* January 1938.

Dr. Gideon Hausner
(Jerusalem)

Graveside Eulogy

I knew Dr. Lazar Golden for many years and he was a good and dear friend of mine. In the course of our friendship we discussed at length the extremely bitter period in the history of the Jewish people, the Holocaust.

From what has been said by many, I knew that he preferred not to go to the Judenrat for help. For his view was whoever wants to guard himself against "evil tongue" has to abstain from going there. *"Shomer Nafsho Yirchak Mehem"*. He did not want anyone to ever say to him that he made use of the Judenrat or its institutions.

Instead, he chose a different path, unique in itself, to save his family. He faced great problems in Israel and America, particularly in the early years: a lack of knowledge and conditions and local disagreements. In spite of this, he never complained in any way and bore his sufferings with love.

His way of receiving guests with a smile and warm, friendly manner will remain with us for many years. All his words of wisdom and Divrei Hachmah will stay with us forever.

He dedicated himself wholeheartedly to his patients and as they will testify he never abandoned them. Perhaps, in merit of all these things, he was fortunate enough that his loving wife, Esther, brought him to his burial place in Jerusalem where he requested to be buried in the city which he loved, close to his friends who will never forget him for his good deeds and for the love which he always shared with them.

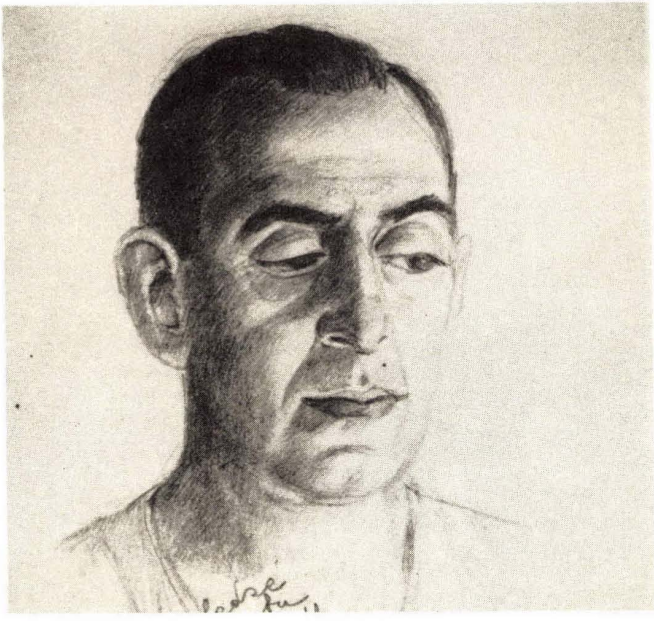
Esther Goldstein at the gravestone of Dr. Goldstein in Jerusalem

Josef Griliches, Juris Doctor
(New York)

Dr. Lazar Goldstein — A Memoir

The passing of Dr. Lazar Goldstein (1901-1981) more than two years ago has left an irreplaceable void in the ranks of Lithuanian Jews in the United States. Born in the very beginning of the twentieth century into a Jewish *balebatishe* family in Nayshtot-Shirvint (now Nayshtot-Kudirka), a town on the very border of the then Russian and German empires, he encountered since earliest childhood different spiritual and cultural influences. The family's pronounced Jewish heritage, the ever present impact of the surrounding non-Jewish East European environment (with Russian, Lithuanian and Polish tendencies competing for the place under the sun), and the lure of a West European way of life from across the border were all vying for young Lazar's attention and commitment. However, this multifaceted pulling of the string of Lazar's mind and soul did not tear his mind apart. The varied influences blended into a oneness of the best in all of them. Dr. Lazar Goldstein turned out to be one of those sons of Lithuanian Jewry who sidestepped the recipe of poet Yehuda Layb Gordon to the effect that one be Jewish at home, while a civilized person on the outside. Dr. Goldstein belonged to the breed of Lithuanian Jews to whom hardly anything Jewish or human was totally strange, and his wide and variegated range of knowledge both in Jewish and general matters was permeated with the *Pintele Yid.*

A painting of Dr. Goldstein in 1945

Neither the displacement of the adolescent Lazar into inner Russia during World War I, nor the resulting belated completion of his secondary education, prevented him from attaining his medical education and degree in the 1920s (in Germany). He became a good physician, and a diligent and learned one at that. He established his practice in Kovno.

My own first personal recollection of Dr. Goldstein reaches as far back as my teens. I still vividly remember his visits in our home in Kovno when my late father Dr. Samuel S. Griliches (1890-1965 who was in the 1930s the president of the Lithuanian Dental Association and of the Kaunas Dental Society, as well as the representative of the Lithuanian Dental Association

on the Executive Council of the *Federation Dentaire Internationale)* and Dr. Goldstein discussed his scientific paper he was about to present at the impending Lithuanian Dental Congress in 1938. I also remember that Dr. Goldstein addressed meetings of the Kaunas Medical Society and of the Kaunas Dental Society on scientific medical subjects, contributed to the

Dr. Goldstein and wife Esther

Lithuanian periodical *Medicina*, and lectured on health care to the lay public under the auspices of the Jewish health care society OZE.

In the 1940s, Dr. Goldstein miraculously survived Nazi persecutions in Ghetto and concentration camps, having lost his first wife and their daughter, his parents, three sisters, and many other close relatives. After liberation, he resurfaced and reestablished himself as a Jew, a person and a physician, in a new warm — both traditional and enlightened — home with his second wife, Esther, also a Jewish Lithuanian Holocaust survivor. In 1951 he eulogized his home town in Nayshtot-Kudirka in an impressively succinct article in the first volume of the monumental memorial book, *Lite*.

Dr. Goldstein retained a very deep feeling for the history and heritage of Lithuanian Jewry. Only a few months before his demise, he sent me a detailed bird's eye view of the incipiency of Nachlat-Yitzchak, a Tel-Aviv neighborhood founded and developed by Lithuanian Jews.

May the remembrance of Dr. Goldstein's character and nature imbue all who knew him with an unrelenting determination not to let go of our Jewish-Lithuanian heritage.

Dr. Hirsh Rosenfeld
(Montreal)

A Dear Friend

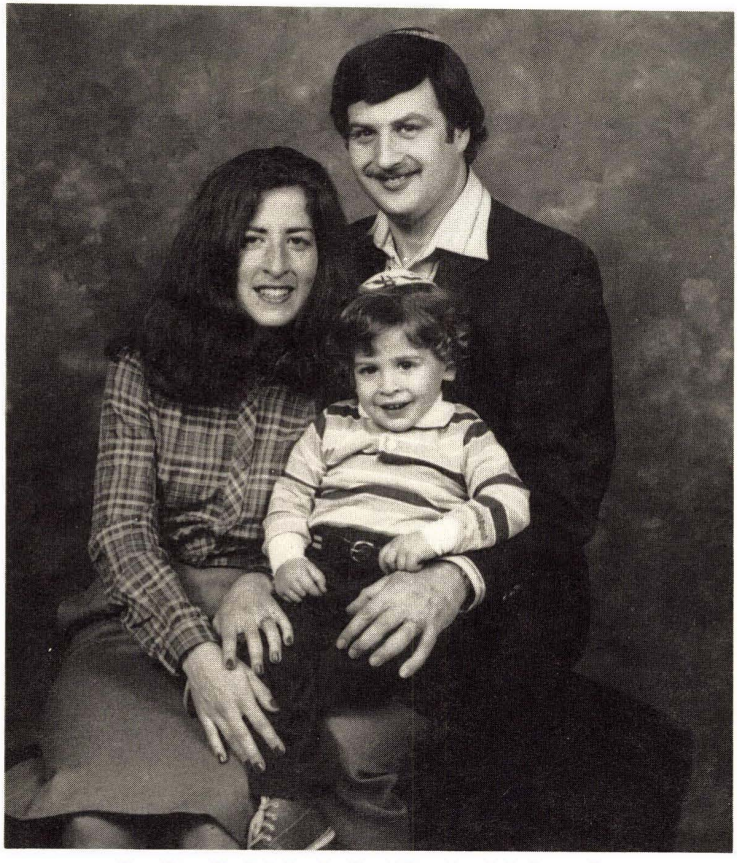
If I had to characterize Dr. Lazar Goldstein in one stroke, I would use the two words above. And he was really a dear friend, not only to his family and acquaintences, but also to strangers.

From left to right: brother George, mother Berta

This was expressed in his treatment of his patients, both private and in the hospital. Dr. Goldstein was always reassuring, even at difficult moments in his own life, of which there were many.

As far back as his bar-mitzvah age he had a distressing experience. This was in August 1914, at the outbreak of World War I. After the Russian army had been badly defeated in Prussia, the Russian government ordered all the Jews in Kovno and the

Daughter Rachel, her husband Israel and their son Jay

Suwalki provinces, particularly those who lived in the border towns with Germany, to leave these areas and move deeper into the hinterland.

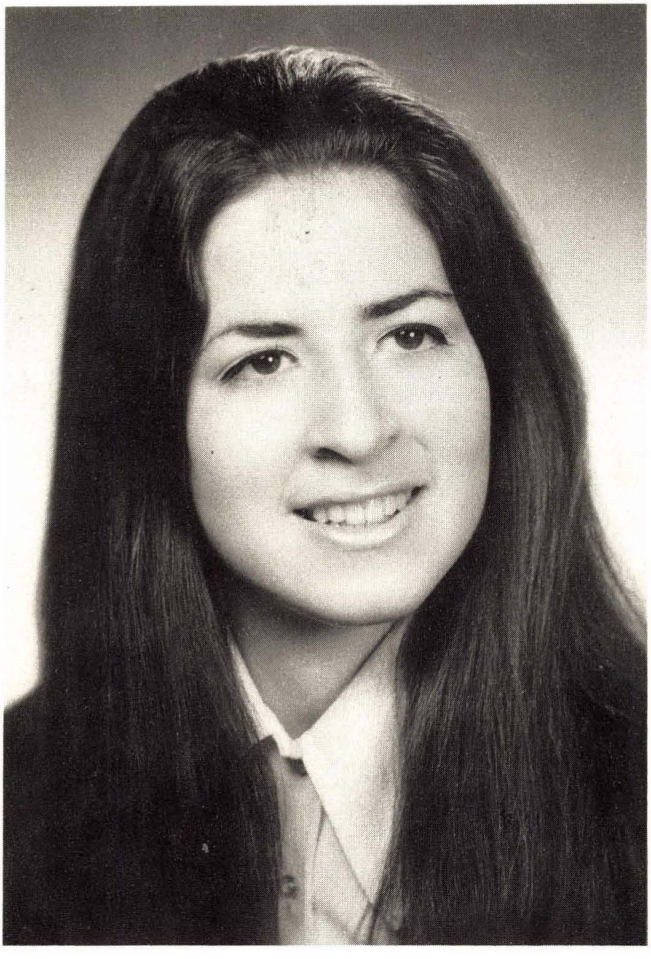
Lazar's family was no exception. His parents, Joseph and Braine, along with Lazar, Rachel, Osher, Fruma and the youngest sister, Mina, were among the deported Jews.

Later our paths separated. Lazar completed his studies at Leipzig and settled in Kovno to practice medicine. I migrated to Montreal, but our friendship continued, and was strengthened

Dr. Goldstein in Paris, 1924

ever further when we met after the Holocaust, from which Lazar was saved by a miracle.

Daughter Rachel Goldstein

Even in the inhuman and appalling conditions of the ghetto and concentration camps, Dr. Goldstein passed the test as a human being and as a doctor. In Joseph Gar's book, "Death of the Jews of Kovno," his name is among the Jewish physicians in the Kovno ghetto who treated ghetto patients gratis.

Dr. Goldstein was not one to lock himself inside his medical office. In Kovno, as well as in Munich after the liberation, he delivered lectures on medical subjects. At the opening session of the 117th Congress of Physicians in Landsberg he lectured on "The Experiments of the S.S. Doctors in the Camps." Dr. Goldstein was also one of the vice chairmen of the Lithuanian Refugees in the American zone in Germany.

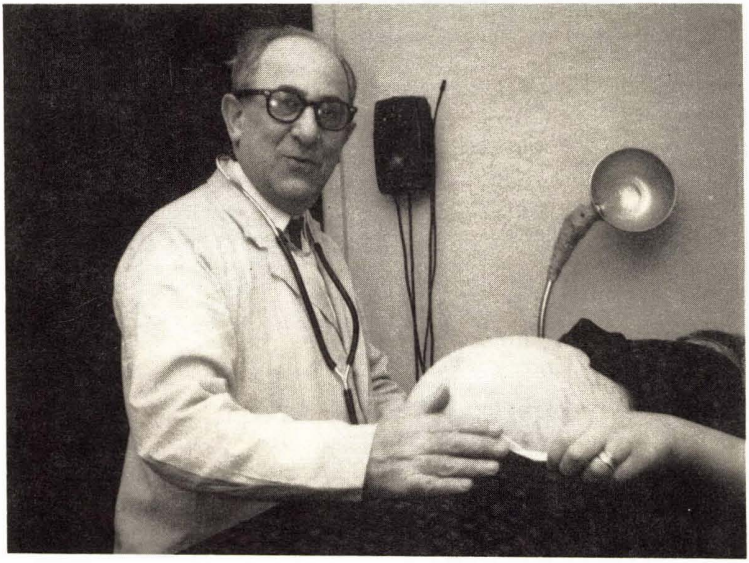
Dr. Lazar Goldstein remained a friend of people under the most inhuman conditions — and that is how his friends and acquaintances will remember him.

Dr. Manual M. Glazier
(New York)

A Heritage Better Than Gold

Dr. Louis Golstein was a dedicated Jew who gave much of himself and his money to his people as well as his family, friends, and patients. He was a member of the American Physicians Fellowship and helped medicine in Israel for 20 years.

He left a heritage of service, sympathy, and understanding that is worth more than gold and jewels.

Dr. Goldstein in treatment of a patient

Dr. Dov Levin
(Jerusalem)

Introduction

It is known that the ghettos and concentration camps in which the Nazis imprisoned millions of people were vast cages for holding captives under inhuman conditions. Between one massacre and another (known as "actions" or "selections") the prisoners were used as an unpaid labor force.

Not so well known is the function of the ghettos and camps as a "laboratory" where the Nazis would carry out a systematic process of breaking down all human values. Some scholars maintain that this process was planned and carried out by the Nazi enemy as an additional factor in their war of physical extirpation, especially against the Jews. It can also be said that this process was a result of that war. However the case may be, there can be no doubt that both the phenomena are connected and complement each other, at least from the standpoint of the Nazi's "Final Solution".

One of the most unspeakable examples of this "war against the Jews" was given literary expression in John Hersey's book "The Wall." In one of the Nazi "actions" an old, sick woman is brought by her son to the *Umschlagplatz* in a cart. He was only "doing his duty" as a member of the ghetto police. Shocking as this may be, such acts (and even more shattering ones) were not a rarity in the ghettos and camps.

The scope of the cruelty varied from ghetto to ghetto, but the bestial murders were carried out in almost every ghetto, including the Kovno ghetto, which is the subject of this book. It is therefore necessary to present some basic facts about the Kovno Jewish community in the last generation before World War II and especially during the war, when its Jews were imprisoned in the Slobodka ghetto and then spiritually and physically destroyed.

The Jewish community in Kovno arose approximately 300 years ago. In the 19th century it was one of the most spiritual and cultural centers of world Jewry, producing such leaders as Isaac Elchanan Spektor (noted rabbinic authority), Abraham Mapu (one of the founders of modern Hebrew literature) and Baal Machshoves (leading Yiddish literary critic).

On the eve of World War II, Kovno and its 40,000 Jews (one-third of the city's population) was at the peak of its maturity and development. Kovno at that time had some forty synagogues and study houses; the famous Slobodker Yeshiva and a large number of smaller yeshivas; a network of Hebrew schools, including four secondary schools; five Yiddish daily newspapers and a substantial number of Hebrew and Yiddish periodicals; a whole series of cultural, economic, social assistance and health institutions, as well as organizations, societies and parties representing all the political movements. And above all, the rabbis, scholars, writers and "everyday" Jews who, after their daily duties of earning a livelihood, found spiritual satisfaction over a page of Talmud, or in a literary circle, or in illegally disseminating the "torah" of Karl Marx or legally the teachings of Pinsker and Herzl. Out of all this grew a stormy, creative Jewish way of life, the life of which was not to be found in many other places in the world.

In 1940, when Lithuania became a Soviet republic and its capital became Vilna, Kovno concealed within itself its treasures

and its vitality, directly under the shadow of the orders and decrees issued by the Soviet goverment.

The destruction of Kovno began in the very first days of the Soviet-German war. The truth is that the Nazis had already designated the Jewish community of Kovno as one of those in Eastern Europe to be totally eradicated, but it was to be done by a slow process. The approximately 30,000 Jews who had survived the "sponteneous" pogroms and massacres by the Lithuanians in the summer, were locked up in the Slobodka ghetto that was set up on August 15, 1941 and surrounded by armed Lithuanian guards.

To keep order inside the ghetto, and to carry out various other duties, a Jewish police force was organized. This Jewish Police was created by order of the German authorities, but its personnel and their supervision lay in the hands of the Elders Council, whose members were mostly former leaders of the Jewish community. The chairman was Dr. Elchanan Elkes.

Shortly after the establishment of the ghetto the systematic slaughters began, reaching their high point on October 28, 1941, when ten thousand Jews were taken to the Ninth Fort and shot. The Jews in Kovno called this *"di Groyse Aktsie"*.

About 16,000 Jews remained in the ghetto. The mass murders stopped for about two-and-a-half-years, but during this time — known as the "Quiet Period" — murders of individual Jews continued.

It is almost certain that this temporary "reprieve" was due to one primary consideration: the Nazi war-machine still needed the forced labor of the surviving Jews. The "Labor Office" of the Elders Council quickly became the most important institution in the ghetto. And the main duty of the Jewish Police was to make sure the Jews fulfilled their work assignments punctually. These work assignments applied equally to men, women, and children over fifteen.

Beginning in the spring of 1942, most of the ghetto inhabitants were assigned to specific work places — the airport, ghetto factories, and various brigades in the city. The most difficult, most backbreaking work was at the airport (around 4500 workers). The other two assignments were less arduous only because there was no direct German or Lithuanian supervision.

The ghetto workers were not paid any wages. They did not receive a free portion of food (at starvation levels). People survived mainly by selling valuables or clothing that they had hidden. This they smuggled into the work places and exchanged for food from the Lithuanians, though this was a very dangerous business. During the "quiet period" — it lasted from November 1941 to March 1944—the economic situation in the ghetto improved considerably.

On October 26, 1943 some 3000 Jews in the ghetto were deported to labor camps in Esthonia. At the same time, the young people began organizing escapes to the partisans in the forests of southern and eastern Lithuania. Some 300 to 400 young Jews fled the ghetto in this way.

In the fall of 1943 the Kovno ghetto was declared a concentration camp, thereby sealing the fate of the children and old people and the entire Jewish ghetto apparatus. It had become clear to the Nazi authorities that the entire Jewish administration, headed by the Elders Council and the Jewish Police, was helping the organization of a strong resistance movement linked to the Soviet partisans. They had also been constructing underground bunkers, hiding Jewish children on the Aryan side, listening to foreign radio broadcasts and similar illegal activities.

The Nazi authorities thereupon decided to eliminate at one blow the children, the old, the sick, the Elders Council and the Jewish Police (as they were constituted).

The blow fell on March 27, 1944. On that day, 1800 Jews were dragged out of their homes, thrown into trucks, taken to the Ninth Fort and shot. Also killed that day, on the charge of helping the anti-Nazi underground, were forty leading members of the Jewish Police. The remaining ninety policemen were reorganized into an *Ordnungsdienst* and placed under German command. The Elders Council was abolished and its chairman, Dr. Elkes, was appointed the "*Eltster Jude* of concentration camp Kovno, but he had no real authority. The heads of the Jewish police now serving in the *Ordnungsdienst* and several other leading personalities in the ghetto were suspected of collaborating with the Nazi authorities.

For a number of economic, geopolitical and other reasons, the Kovno ghetto was one of the few ghettos in Eastern Europe to survive, in one form or another, up to the very last moment before liberation. Not until the Red Army was only 80 kilometers from Vilna, (advancing from the east), did the Nazis began liquidating the ghetto and other nearby labor camps and to move the remaining Jews toward East Prussia.

This "action" began on July 8, 1944. Very few Jews obeyed the order to leave the ghetto; the S.S. men had to drive them out of their houses by force. Many people stayed in their hiding places beneath the buildings. The Germans began a hunt for them, using bloodhounds. Every suspicious place was hit with hand grenades and flame-throwers. Jews still alive were shipped to Germany in freight cars.

When the Nazis began the liquidation, there were about 10,000 Jews in the ghetto. Three thousand were killed on the spot. Seven thousand were deported to various concentration camps in Germany. Of those 7000 about 2500 survived. Six hundred managed to save themselves in Kovno and nearby areas in hiding-places inside or outside the ghetto, or by escaping to the

partisans. Thus, 92% of the Jews of Kovno wre killed by the Nazi executioners.

There are some Holocaust scholars who give a positive evaluation to the activities of the Jewish leaders in the Kovno ghetto, at least as compared with other ghettos. Undoubtedly this evaluation stems in great measure from the positive attitude of the underground resistance movement toward these leaders and the massive assistance they gave to the underground fighters who wished to escape and join the Soviet partisans in the forests.

Other scholars emphasize also the fact that at least the chairman of the Elders Council was chosen by representatives of the Jewish community and not appointed by the Germans, as happened in other ghettos.

Thus, for one reason or another, there is a tendency to accept the Kovno Elders Council as one of those leading Jewish bodies that carried out with honor the exceedingly difficult task that was placed upon it, namely, on the one hand, to carry on daily life in the ghetto while forced to obey the Nazi authorities, and on the other hand, to strive to preserve some semblance of humanity in personal and communal relationships.

This tendency is particularly noticeable among those surviving members of the Kovno Elders Council and employees of the ghetto institutions who have published their reminiscences of this period. In their descriptions of ghetto life they stress the good internal climate and the satisfactory relationships that existed between the ghetto leadership and the masses of the Jewish population.

Not all Holocaust scholars agree with such a positive evaluation, which at times borders on idealization. They base themselves on eyewitness testimony, preserved in the historiography, which shows that not everything was so "fine and dandy" in the internal life of the ghetto; certainly it is not

a *"Tallis* without a flaw." It is a matter of testimony of survivors that is in the archives, testimony that is highly critical of the leadership of the ghetto, especially the actions of the bulk of its employees and those who carried out its policies.

The folklore of the Kovno ghetto is also a witness to the internal strains there and to the many serious complaints in the hearts of the masses of Jews in the ghetto against the various Jewish functionaries. In a bitterly satirical manner the social order in the ghetto is held up to disgrace, as is the moral corruption and the "protectionism." More serious is the mass of the materials that have accumulated in the judicial bodies of the Jews, after the Holocaust, against functionaries of the ghetto and concentration camps who are accused of crimes which border on collaboration with the Nazi oppressor.

Therefore, in fact, the memoiristic notes of Dr. Lazar Goldstein are so important. They were written from a critical point of view, in the days when he worked as a doctor as well as when he worked as a laborer. Known in his profession for his keen eye in arriving at a medical diagnosis he tried to diagnose the illnesses of society in a time of disaster, as well as the human degeneration in the ghetto and concentration camps.

He thereby added a brick to the historical material about the Kovno ghetto. And he did this in light of social psychology. One can therefore say that in the material gathered there is something new.

It goes without saying that the scholar is not obliged to accept all the facts and assessments brought forward by their author without a critical analysis. But undoubtedly they are a contribution to the historical research of the Holocaust and of social science in general.

The publication of the reminiscences of Dr. Lazar Goldstein is a real "act of righteousness." For this we must be grateful to his widow, Esther, who initiated the project and made possible its completion. Our thanks are due also to the editor who skillfully and conscientiously gathered together the notes and gave them literary form.

Grandson Jay — Isaac Jacob

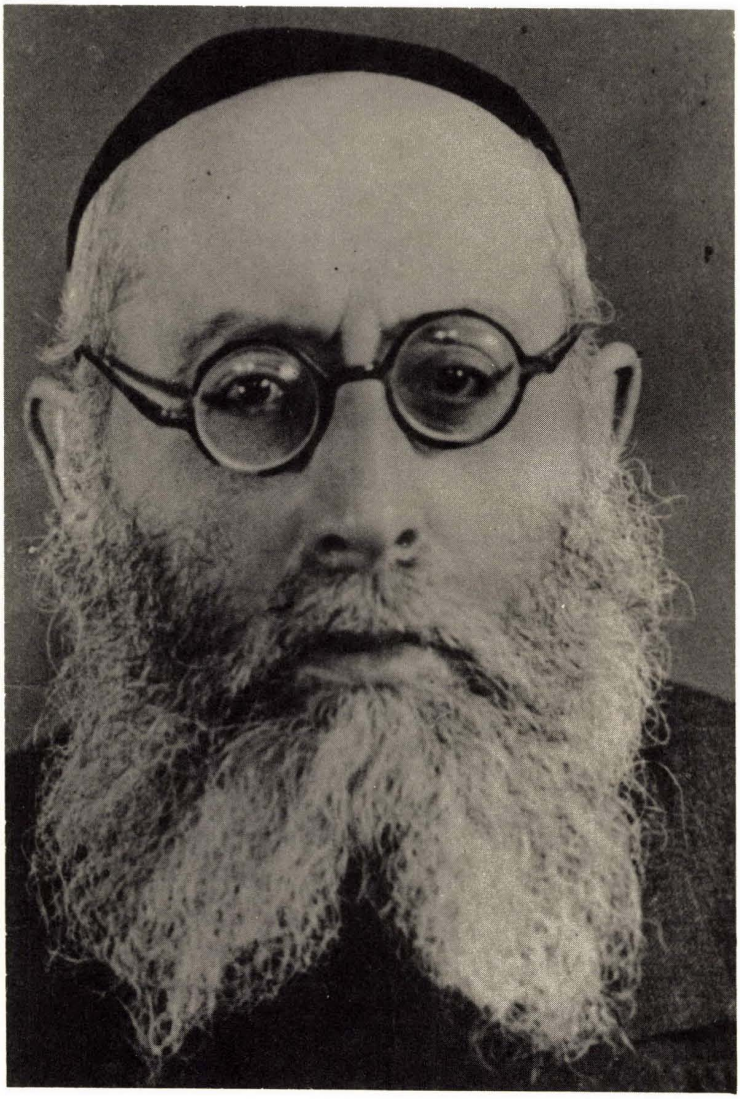
Dr. Goldstein's perished daughter Ruthy

From left to right: Esther Goldstein, Dr. Goldstein, daughter Rachel (1967)

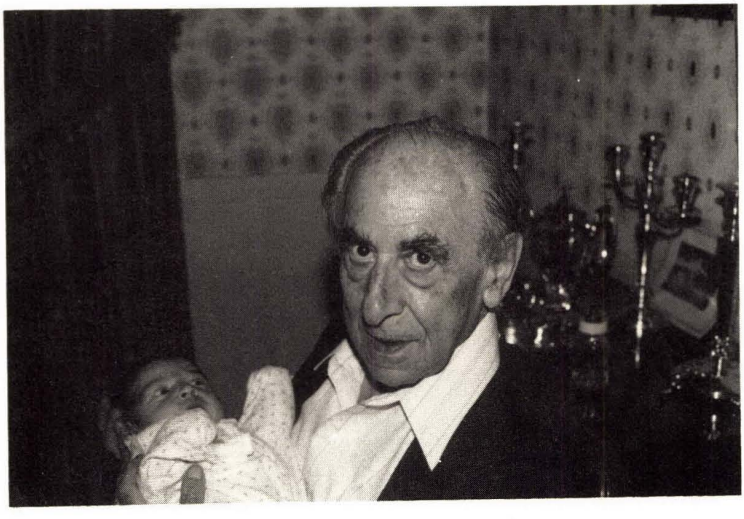
Dr. Goldstein, daughter Rachel, wife Esther

Reb Isaac Jacob Levin, father of Esther Goldstein

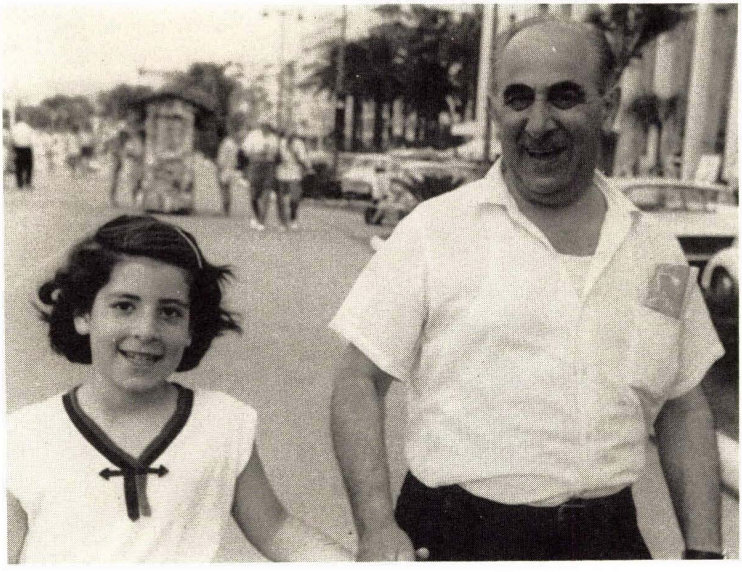
Dr. Goldstein at the "Brit" of his grandson Jay

Dr. Goldstein with his grandson Jay

From left to right: Dr. Goldstein, wife Esther,
daughter Rachel and her husband, Israel

Dr. Goldstein and his daughter, Rachel

Dr. Goldstein and wife Esther

Dr. Goldstein and wife Esther

Dr. Goldstein's Writings

Kovno Ghetto — Problems and Deeds

I

Like all the ghettos under Nazi occupation, the Slobodka ghetto faced one cardinal problem: how to save the Jews imprisoned behind the barbed wire. At first it was a matter of putting a roof over the heads of the 35,000 people in the Small Ghetto area; how to provide a piece of bread, medicine for the sick, places to work. They tried to convince themselves of the Nazi claim that they were gathering the Jews into a ghetto for their own safety: to protect them from the savage attacks taking places all over the city.

The ordinary Jews, as well as the members of the quickly established Elders Council, knew quite well that a difficult time was coming for the isolated Jews in the ghetto. Certainly many must have thought about the great danger that awaited them in the new conditions. They could still see in their mind's eye the terrible pogrom in Slobodka on the night of June 25, 1941, the horrors of the thousands of Jewish prisoners who were shot in July 1941 at Fort Number 7, and the massacres of Jews in the small towns of the Lithuanian province. But human nature is such that in moments of mortal peril people will clutch at a straw. In this case the straw was the ghetto. It did not occur to them that ghetto could also mean a convenient way for the Nazis to murder *all* the Jews at one time, down to the last man, woman and child.

Under such conditions and in such a psychological situation, the news about the formation of an Elders Council was received with a sense of relief. It was also helpful that the members (official and unofficial) of the Council had the confidence of the broad Jewish public. Almost all of them had been well known community leaders; two were professional men with fine reputations.

In this atmosphere the Jewish Council began its work. From the beginning of July 1941, when its Labor Office was still in Kovno, until August 15th, the Council was busy mainly with planning the transporting of the Jews from Kovno into the Slobodka ghetto, assigning housing and organizing the labor brigades for the Germans and for Lithuanian enterprises in Kovno — all this in addition to the unending stream of decrees issued by the Nazi authorities and the resultant negotiations with their representatives.

In this "quiet period" too there were complaints against various acts of the Elders Council — favoring its own people (friends or members of their own party), assigning better housing, providing someone with a better job or easier work brigade, etc. But generally it was recognized that this was perhaps an unavoidable result of the calamity that had descended upon the Jews — and this was the easiest part. When the ghetto began to pay in blood, however, the situation changed drastically.

The first sign came on August 18, 1941, three days after the ghetto was sealed off. That day, 534 Jewish "intellectuals" were taken out of the ghetto. According to the official demand of Kaminskas, the advisor to the city commissar for Jewish affairs, the reason for this was that people were needed for important work on the archives and that therefore there were educational

requirements that had to be met. The trick worked. The announcement by the labor office of the Jewish Council, calling for people from the professions, brought 300 volunteers; another 234 individuals were seized forcibly. They were all shot inside Fort Number 7 near Kovno.

This was the first payment of blood by the ghetto to the Nazi murder machine, but it was clear that the Council had been gulled, along with those Jews who had volunteered for the "work in the archives." No one could really be blamed for what had happened.

But seven weeks later, on October 4th, came the action in the Small Ghetto, when 1500 Jews were led out to their death. And three weeks after that, on October 28th, came the "groyse aktsie" which took 10,000 Jewish lives. This was followed by the affair of the 5000 "Jordan passes" — for a time these were actually lifesaving passes — a large portion of which were distributed by the Elders Council. At that time the ghetto began to seethe; painfully sharp questions began to fill the air.

Who gave the Council the right to distribute a few thousand "passes" to a community of more than 30,000 Jews and in this way decide "who should live and who should die"? In the announcement by the Elders Council instructing Jews to appear on October 28th at Demokratu Square, why wasn't there the slightest hint of the real reason for the summons? And if it was impossible for them to give any hints, why didn't they at least circulate the real facts secretly among the Jews in the ghetto?

This time the Council could not claim that it had been tricked by the Nazi authorities. Not only did the Council know that the Nazis were planning a "selection," but almost all (if not all) its workers in the various ghetto institutions knew about it, as did

Sara Deborah Levin, grandmother of Esther Golden.
Perished in Kovno ghetto September 26, 1941.

their families. The Council could make all sorts of excuses and give all kind of reasons, but they could not deny that they knew about the planned Nazi action itself.

In an eyewitness testimony of February 11, 1981, it is reported: "I lived in the same building in the ghetto with Dr. Elkes, Dr. Gersteen, David Shapiro and a few members of their families. On the evening preceding October 28, 1941, Dr. Elkes asked everyone in the building to come to his flat. There he told us: 'For you there is no danger tomorrow on Demokratu Square. The people there will be divided according to their work-places. All of you will be in the group of the Elders Council.' Dr. Elkes was extremely nervous when he spoke and each one of us felt that some terrible thing was being prepared for the ghetto tomorrow."

After the "*groyse aktsie*," the opposition to the Elders Council intensified. For the sake of truth it should be noted that in the very first days of the Council's activity there was opposition to its very existence, the main criticism being that this was collaboration with the murderers of Jews. This opposition came mainly from the Jewish Communists and their sympathizers and therefore did not have much effect at first; people knew very well that the Communists were not worried about what was "good for the Jews" but about what was "good for the Soviets." But after the *groyse aktsie*," this opposition to the Jewish Council began to spread among other groups and individuals, albeit for other reasons.

Evidence of how antagonistic the feeling was against the Council is the fact that at its meetings on October 28th *Aktsie* several of its own members expressed the opinion that the Council should refuse to sign the notice calling upon the Jews to report to Demokratu Square.

Lifseh Levin, perished in Kovner ghetto together with her mother Sarah Deborah and father Reb Moshe Gershon Levin.

2. *"Embroidered" Reports*

At the very beginning — six weeks before moving into the ghetto, when the Elders Council began to function — I did not have much faith in the new institution. The very feeling that the Jewish Council was established by our own arch-enemies who had sworn to annihilate us was a warning that we must look with a thousand eyes and be careful of every step we took. I could not rid myself of the feeling that they were setting a death-trap for us. But in the beginning I thought: Wait and see. Maybe those who believe that the Elders Council will prove useful are correct — they are wiser and more practical.

But it didn't take very long before I was convinced that they were *not* correct, and I couldn't stop wondering why the members of the Elders Council and their sympathizers didn't realize their grievous error. With every passing day, we in the ghetto could see that the whole aim of the Nazi plan to create a Judenrat (as they had done in all the other ghettos) was to rake hot coals with Jewish hands. Step by step the Elders Council became more and more involved in helping Nazis, even if unwittingly, to carry out their diabolical plans.

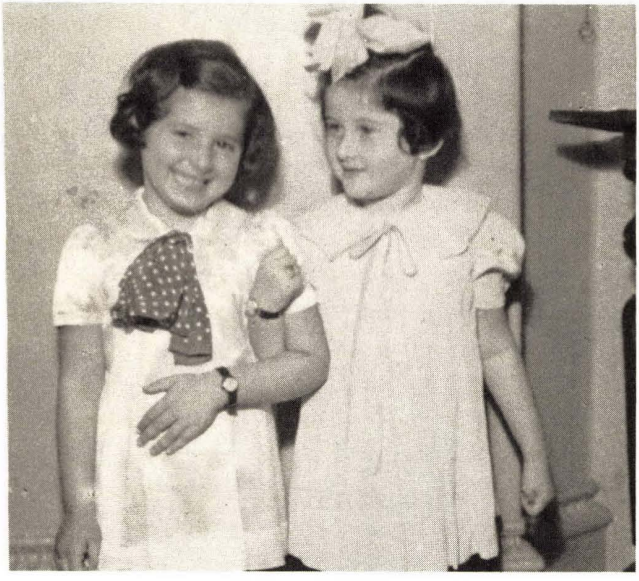
They needed slaves for the work-places in the city? Then the Jewish Police in the ghetto dragged Jews out of their homes and brought them there by force.

They needed to plunder the ghetto population? Then the Germans didn't have to lift a finger, because the Council called upon the Jews to "voluntarily" hand over their possessions.

The Nazis needed workers for places far away from the ghetto, where you were never certain that you wouldn't be shot. Then the Jewish Police rounded up Jews indiscriminately or even went from building to building with lists of names.

The lists — this is perhaps the worst sin commited by the Jewish Council. Lists of thousands of names of Jews in the ghetto were utilized in the mass deportations to Riga and Esthonia, where most of them perished. How could a Jewish hand not tremble while registering the names of Jews who were marked for death? How could the Elders Council ever wash this bloody stain from the hands that ordered the preparation of such lists?

And when the Council posted a notice in the ghetto that on October 28th all the Jews must gather at Demokratu Square, and did not give them even the faintest hint of the mortal danger that awaited them, when they themselves knew that thousands of these people were being sent to their deaths — were they not accomplices in the killing of thousands of Jews?

Girl from left: Ruthy, daughter of first wife, perished in Kovner ghetto.

Did the Kovno Jewish Council demonstrate at least one great heroic act, such as happened in the ghetto of Shavel, when a leading member of the Judenrat, Aaron Katz, voluntarily accompanied all the victims seized in the special roundup of children, in order to see where the Nazis were taking them — and he perished along with the youngsters?

There is a tendency among some people, especially among the surviving members of the Elders Council and employees in the ghetto institutions, to think of the Kovno ghetto as a "model" by virtue of its activities and its relationship with the German authorities. However, this is a false and misleading interpretation of what really happened in the Kovno ghetto. From the few facts presented here, one can only conclude that the Elders Council cooperated with the Nazi authorities in the ghetto not, God forbid, with the intention of killing Jews, but because of its mistaken belief that in this way they would be able to *help* Jews. During the first months — July to September, 1941 — one could find merit in such a course, but after the first mass actions in the Small Ghetto and on Demokratu Square, when the bestial plans of the Nazis became painfully clear, the Elders Council should have changed its tactics completely. Naturally, there is no way of knowing whether such a step would have been effective, but one thing is certain: No one could then have accused the Jewish ghetto leaders of unwittingly having been involved in the killing of thousands of Jews.

In books and articles about the Kovno ghetto the honorable Jewish leaders are lauded out of all proportion, but never, or almost never, is mention made of their dark side. Dr. Elchanan Elkes, the *"Ober Jude"*, was basically a decent man, but because of his essential character and even his entire upbringing, he should not have been in a position of leadership

in such a terribly cruel and critical time. Furthermore, if in the beginning this could have been forgiven, then after the mass selections in the ghetto he should have resigned his post. Since he did not do that, he must bear the responsibility for all the activities of the Jewish Police, the labor office and other institutions in the ghetto.

We should mention here the widespread but false belief that one could not *refuse* to serve in the Elders Council. There were plenty of examples in other ghettos where members of a Judenrat resigned. The best excuse was ill health. It is also not true that the Nazi authorities forced anyone in particular to serve in the Judenrat. We know, for example, that the Kovno chief rabbi, A.D. Shapiro, of blessed memory, was summoned by the Gestapo early in July. His excuse of ill health was accepted and someone else, who had not even been called in, was appointed to serve in his place.

Dr. Elkes did not conduct himself like a "notable." He lived very modestly. This does not mean, however, that we should cover up his share of guilt in some of the things that happened in the ghetto, nor should we glorify his deeds.

Let me offer one fact as illustration. After the action of October 28, 1941, the 10,000 Jews who had been ordered to "go to the left" were moved to the Small Ghetto. Abraham Golub, the last secretary of the Elders Council, writes in connection with this that Dr. Elkes could not sleep that night, and that in the morning he asked for and received permission from the authorities to go into the Small Ghetto and see for himself what was happening with his brothers and sisters. *("Heykhal She-shaka, Tel Aviv, 1962).*

But Joseph Gar, author of "Doom of Jewish Kovno," (Munich 1948), who wrote a chronological history of the Slobodka ghetto, recounts the same episode this way:

"During the night the Chairman of the Elders Council, Dr. Elkes, obtained permission from the authorities to take out about a hundred Jews." In other words, Dr. Elkes did not go to see "what was happening to the Jews in the Small Ghetto," but to take out a specially privileged group. (This brings to mind the business of the "passes".) It was certainly no crime to save a hundred Jewish lives. However, the essential purpose of Dr. Elke's errand was not only glorified but falsified by A. Golub's description.

Leyb Garfinkel, an attorney and Vice Chairman of the Jewish Council, was also an upright man in his private life. Before the establishment of the ghetto, and in the ghetto itself, he led a very modest existence. But he was in charge of the Jewish Police, so he was responsible for all their activities — arrests, brutality, and above all, the lists of names used by the police for deportation of Jews to other camps.

Leyb Garfinkel himself published a book about the Slobodka ghetto, but he says nothing about these lists. The compiling of these lists of names was the most scandalous and most heartless act of the Elders Council. Why did its Vice Chairman not discuss the painful problem in his book?

In any case, Garfinkel and Dr. Elkes bear the responsibility for this cooperation with the hangmen in the ghetto, even though they acted, of course, with the best of intentions.

The third important person in the Elders Council was the secretary, attorney Abraham Golub. His influence on the activity of the Council eventually became so decisive that people spoke of him as its *most* important member. Golub was the youngest of the three, but he was made of different stuff than the other two. Many people had complaints against him of a personal and a communal nature.

In 1948 I was commissioned by the Federation of Lithuanian Jews in the German Camps to conduct an investigation into the activities of Abraham Golub in the ghetto. I took the testimony of Joseph Indichstein, Joseph Tarko, Shimon Karnovsky, Fyvush Goldschmidt, Jacob Oleyski, Mordecai Lifshitz, Joseph Gar, Rabbi Abe Snieg, Misha Segalson, Nikolaj Gemelicki. I made a written report of my investigation to the Chairman of the Lithuaninan Federation in the U.S. Zone in Germany on September 15, 1948.

According to the witnesses, Golub played a key role in the ghetto and in large measure dictated the policy of the Elders Council. In the testimony of the Munich investigation the following evidence relating to Golub is given:

Several months before the liquidation of the Kovno ghetto, he escaped. Having occupied the kind of responsible position that he did, this was similar to a general who deserts on the eve of a great battle. And he did not flee emptyhanded. According to the testimony of the eyewitness, he took with him the entire treasury of the Elders Council, along with all its archives.

Also according to the testimony, Golub demanded from Misha Segalson, head of the ghetto workships, that he supply a list of one hundred people from the workshops for the deportation to Riga.

Another witness testified that the Gestapo, looking for Attorney Spinder, demanded that the Jewish Council surrender him. The Council discussed the matter. Should they surrender Spinder or should they protect him by giving him a forged identity pass? The majority of the Council favored the latter course, but since Golub was in favor of turning Spinder over to the Gestapo, that's how the matter was settled.

In addition, there were these two mysterious events. All the materials and testimony gathered by the investigating commission in Munich were shipped to the Jewish Agency in

In the middle: Dr. Goldstein (1923)

Jerusalem. However, these files somehow "disappeared" — and they are still missing. A similar thing happened in Rome, where all the materials relating to Golub's activities in the Kovno ghetto also disappeared.

Who had the greatest interest in the disappearance of these materials? The answer is obvious.

Dr. Elkes, Attorney Garfinkel and Attorney Golub shaped the main line of policy of the Elders Council, but other members of the Council, official and unofficial, cannot absolve themselves of responsibility for all the acts of the Council. All of them bear the entire responsibility for the Council's activities, especially the worst sin of all — preparing the lists of "who shall live and who shall die." The whole line of cooperation with the worst Jew-haters in history was bound to lead to such moral degeneration that they were blinded into not seeing that they were playing with Jewish lives on behalf of the murderers of the Jewish people.

In the given chaotic circumstances of the Lithuanian survivors in Germany immediately after the Holocaust, it was difficult to conduct a broader investigation into this matter or to check thoroughly the accuracy of the charges. But since these accusations were made by most of the witnesses — who did not know each other — it can be assumed that they are true.

The Lithuanians And The Destruction of Lithuanian Jewry

What was the attitude of the Lithuanian people and their leaders toward the annihilation of Lithuanian Jewry during World War II?

Lithuanian leaders and journalists have two principal answers to that question:

(1) The masses of Lithuanians did not take part in the massacres of Jews.

(2) To the extent that a section of the Lithuanian intellectuals collaborated with the Nazi occupying power in Lithuania in its treatment of the Jews, this was a spontaneous reaction against those Jews who, during the Soviet occupation in 1940-41, were very active in the NKVD and helped in the persecution of Lithuanian nationalists and in deporting thousands of Lithuanians to Siberia.

Although there is some truth in the assertion that, in the Soviet-Lithuanian regime, Jews were prominent in the leadership, it is false and misleading to say that those Jews had the greatest share in persecuting Lithuanians and in oppressing their national spirit.

First of all, the number of such Jews was quite small. Second, the group consisted of some Communists and a few of their sympathizers, and in what way were they any worse or

better than Lithuanian Communists? They both had the same "line" — and it came from Moscow.

Third, it is well known that the Soviet leaders in the Kremlin do not go to Communists abroad to learn tactics and strategy. They have their own well thought out plan to take over a country — and Lithuania was no exception.

In regard to the first charge, that the Lithuanian masses took no part in the massacre of Jews in their country, this is in complete contradiction to the facts established in many articles and studies, and some of these facts will be stated here.

It would not occur to anyone to aver that the entire Lithuanian people, in every city, town and village, had a hand in all the violence against Jews in that country. But there were thousands upon thousands of police and "Shaulistai"[1] who helped the Germans carry out their executions, and what is even worse, in scores of places, Lithuanians with or without uniforms carried out the slaughters even before the Nazis entered the area.

It cannot be denied that, here and there, individual Lithuanians helped Jews who were known to them with food and even with a hiding-place. A few priests hid Jewish children in the cellars of their churches. Whether this was always done out of mercy or out of ulterior motives is another question, but the fact itself must not be forgotten. All of this, however, cannot atone for the innocent blood of tens of thousands of Jews who died at the hands of Lithuanians.

A large part of the Jewish population in the Lithuanian provinces — perhaps the largest part — was wiped out by the local Lithuanians. The Germans acted mostly as overseers.

---

[1] (patriotic military organization)

Who were those Lithuanian murderers? Were they from the underworld? Escaped convincts? Dangerous criminals?

No. They came from all classes of the population. Before me lies a report concerning the murder of Jews in a small town; described by an eyewitness who miraculously escaped. He lists the names of eighteen Lithuanians who were either direct participants in the murders or who acted as leaders of the "operation." The eighteen were: the town clerk, the priest, the pharmacist, a bookkeeper, the bookbinder, two owners of tractors, four employees in various factories, the secretary of the city administration, one city employee, one electrical technician.

Lithuanian formations participated not only in the slaughters of Jews in that country but were even sent to other countries for the same purpose.

And how did leading Lithuanian personalities react to these savage deeds?

Attorney Goldberg, himself a member of the Elders Council in Kovno ghetto, was delegated by this institution to communicate with important Lithuanian personalities and ask them for help in this terrible situation. Before the war Goldberg had been on friendly terms with a number of prominent Lithuanians and it was hoped that he would be able to persuade them to do something on behalf of the Jews in their time of great trouble.

At several meetings of the Elders Council, Goldberg reported on his mission. The essence of his report was this:

"I had a talk with the Finance Minister of the new Lithuanian cabinet. He is an old school chum of mine, a practicing Catholic. He told me that a number of meetings took place in the cabinet to discuss the situation of the Jews in

Lithuania. After lengthly debates, three proposals became crystallized:

(1) The extremists proposed that the time had come to get rid of the Jews of Lithuania once and for all, and that nothing should be done to stop the Nazis from carrying out their plans for the Jews.

(2) Several members of the cabinet couched their proposals a little more leniently, but in the final analysis it was the same as that of the extremists, namely, the Jews must be compelled to pay for their sins against the Lithuanian people with their own blood. In other words, step by step liquidation.

(3) My friend the Finance Minister and a few other members of the cabinet declared that, as devout Catholics, they believe the human life was given to us by God and only God could take it back, but they are in favor of completely isolating the Jews in the ghetto. Insofar as doing anything to stop the murders of Jews, they could be of no help because they had no authority whatsoever in these matters.

Attorney Goldberg reported further about a Jewish delegation that went to the highest representative of the Catholic Church in Lithuania and begged him to call upon the Catholics to stop the murder of Jews that were being committed by the local population. His answer was: "I can only weep and pray, but the Church cannot help you."

Appeals to the leaders of the democratic sector of the previous parliament of Lithuania also were fruitless. There was no sympathy, no desire to help.

In October 1947 I had a private conversation with K.A., a former colonel in the Lithuanian army. He told me that a few months after the entry of German troops into Lithuania, military units were created with the title of *Savisaugos Bataljonai* (self-defense battalions). These formations were led

by Lithuanian officers under German supervision. The colonel told me there were 15 battalions with around 7500 men. Part of these formations were sent to the front to fight against the Red Army; another part to fight against the partisans. These units also provided groups of men to serve as executioners of Jews in the Kovno ghetto and the provinces. One battalion was stationed for a time in the Lublin ghetto. The chief of all these units was Colonel Spakevicius who, in 1947, was interned in the Munich Lituanian camp.

From the above facts, as well as from several investigations, it can be concluded that the Lithuanians — their leaders as well as a substantial part of the general population — cannot wipe the Jewish blood from their hands by protesting: "Our hands did not shed this blood."

From right to left, 1927 in Nayshtot-Kudirka, Lithuania, Dr. Goldstein, sister Mina, mother Berta, sister Frume, brother George.

Facing Death

The journey of the fifty-car freight train had already lasted two days and two nights. It had traveled through East and West Prussia, had turned south and stopped for a little while at the border between Saxony and Bavaria.

The living freight in the cattle-cars was the remnant of murdered Lithuanian Jewry — twenty-five hundred souls under heavy military guard. We were a motley crowd, from all classes of the population: workers and handicraftsmen, merchants and intellectuals, religious functionaries and atheists, old people, middle-aged people and young children. But we were all united by the same horrible fate which kept everyone's thoughts concentrated on one question:

"Where were they taking us to die?"

That they were taking us somewhere to die, of that we were all certain. In West Prussia we had thought we were on our way to Auschwitz, the death camp that was already notorious. But the train veered off in another direction. Blumenthal, an engineer, had a map in his pocket and one glance at it was enough to tell him that we had taken another route.

We had all become accustomed to the idea of death, as well as to the fear and trembling which accompanies that idea.

We wanted to know, however, where and how it would happen. There were a few among us — very few — who still had a bit of hope, who believed that now, with the five-year war ending, with the Red Army already at the gates of Prussia, the Nazis would not carry out any more mass executions of Jews.

In one way or another, the question of life or death was at the center of every conversation and of everyone's thoughts. One can even say that this dread subject was handled by most of the people without anxiety that it would have aroused had we not been staring death in the eye, day in and day out, for the last four years.

"Dying is not painful, gentlemen," contended one man, who apparently was a doctor. Nature is merciful, he said. Every violent death, if it happens quickly, first dulls one's consciousness. As soon as the victim loses a lot of blood he lapses into unconsciousness, he feels no pain and he breathes his last, without being aware of it. If a bullet hits a vital organ, then death is easy and painless. It is also easy to endure death by poisoning, because the poison deadens consciousness in the first few moments, often even in the first few seconds. It is the *fear* of death that is difficult to endure.

The passive indifference of our persecuted Jews to their fate did not include everyone. Some of the younger people, and a few of the middle-aged ones, kept searching for a way out. They paced back and forth in their cramped cages, thinking hard and looking for any possible escape plan. They studied the locked door of the car, they ran their hands over it, they measured the small window in the side of the train. Later, under cover of darkness, some of them squeezed through the window and jumped off. A few were successful but most of them were shot by the guard on the last car.

The first attempt to escape from our transport had been made back in Kovno, when they were herding us to the railroad station. In broad daylight, before the eyes of the onlooking, indifferent Lithuanian population, one young Jew suddenly bolted from the line and ran toward the gate of a building at the end of the narrow street. He was shot before he reached the gate.

Running out of the line or jumping from a train was an act of great daring, because the guards were constantly watching us very closely. The Lithuanians, even when the German armies were retreating from the battlefronts, were not too friendly to anyone who escaped. At best you might have been able to find a hiding-place — for a price — but then there was a risk that your rescuer might take your money and then turn you over to the German police. The only sure friend that the harrassed and terrorized Jew had at that time was Nature. Only Nature could save a Jew; human beings were his enemy.

We honor the courage and heroism of those individuals who were dropped behind enemy lines to carry out dangerous missions. But those heroes were provided with the necessary sums of money, they had trustworthy contacts in the land of the enemy, and behind them stood a well disciplined organization that constantly kept an eye on them.

What was it like, however, for the Jew who escaped? He was all alone, abandoned by the whole world. All around him was a hostile population. He had to seek safety in the dense and inaccessible forest or swamp. Nature in the rough protected him, but at the same time threatened him, and he had to possess superhuman courage and strength to go forth into battle with his normal foe, to escape from him and to slink off somewhere like a hunted beast in the forest or swamp, and able to rely only on himself.

He faced a barbaric enemy for whom the lives of the imprisoned Jews meant absolutely nothing. Every guard could do whatever he pleased with them. The guards had certain rules for treating Jews in general, but with the individual Jew they were free to "use their own judgment."

In East Prussia, one of the guards discovered that several people had escaped from his train during the night. Then and there he shot a number of Jews and gave orders that their bodies were to left on the train among the living for the rest of the journey.

Embittered apathy — that is the best way to describe the mood of the largest majority of the deported Jews on the train. They did not cry, they did not display any other outward signs of grief. A human being cries when he is in suffering agony. A Jew also weeps during the High Holiday prayers, or on Tisha B'av as he laments the destruction of the Holy Temple. A Jew weeps at the deathbed of a loved one. But in the cruel grip of his tortures he did not weep. He looked bravely into the eyes of death without shedding a tear. Tears, the expression of suffering and pain by many generations of Jews, were not adequate for the situation in which the tormented Jews now found themselves. Shedding tears was not a normal reaction to the savagery and bestiality inflicted upon an entire people. The anger and the agony were over a catastrophic national tragedy unknown to individuals of other peoples; they were unparalleled even in the long history of Jewish martyrdom. For such an extraordinary situation tears were not sufficient; only stony indifference was.

The disasters which befell the Jews during the Third Destruction were more than personal tragedy and suffering. The individual lost not only his home, his possessions, his family and soon his life; he lost also all the world around him

— his friends, his entire people, which was being destroyed before his own very eyes. No, weeping was too meager an expression of the emotions that dominate a human being under such circumstances.

Under the knout of these misfortunes, only an isolated few were unable to control themselves.

In one corner of the car a middle-aged man, sturdy and broad-shouldered, sits all bent over. With a forlorn look in his eyes he keeps repeating the words, "My children, my children, my children..."

At the other end of the car stands a young man, tall, erect, praying softly to God for help.

At a station on the border of Saxony the train made a long stop. For the first time, we were able to take a good look at the life on the platform. And the big crowd of Germans, waiting for the next train, had an opportunity to take a good look at us — at the strange train with its bizarre passengers. The interest was one-sided, however. The civilian population was utterly indifferent to the prisoners under S.S. guard. The sight evoked not the least bit of curiousity among them; their eyes turned immediately to something else. It was obvious that this scene was nothing new to them — they were quite accustomed to it.

The behavior of the deportees was quite different. Going through East and West Prussia they were already distressed to see how peacefully and normally life proceeded for the Germans even in this great war. Their fields were producing bumper-crops, their houses were not damaged, the people looked rested and well-fed. Where were the bomb-ravaged cities? Where was the army that was retreating from the eastern front? Had Germany suffered so little that life could still proceed normally and calmly?

Dejected and despairing, we sat in the cattle cars, sunk in our own gloomy thoughts.

The next morning the train stopped at a small station. The sign said: KAUFFERING. The guards barked their orders: "Everybody out!"

2. The Welcome

Under the loud threats of the S.S.-men we quickly got out of the cattle-cars. We had reached the final destination of our long journey.

The weather was cold, although it was only the 15th of July. A light rain had been falling continuously. Outside the station stood ten middle-aged men in striped clothing, without coats. Their eyes were full of fear and sorrow. Behind them stood an S.S.-man with a rifle at the ready. The sight of the striped men made our hearts beat faster for a moment. With bowed heads we marched toward the camp to which we were being assigned.

On the way from the railroad platform to the camp there was a sudden stir in our ranks. A man of about sixty had fallen to the ground and lay motionless. A doctor among us determined the cause of death: heart failure.

I don't know what that man lived through before his heart gave out on the way to the concentration camp. I don't know whether his heart was broken because in his old-age he had been torn away from the bosom of his family and dragged to the land of his murderers. It is certain, however, that his heart could not stand the physical and moral strain after the horrendous experiences in the ghetto and on the journey to the camp.

One cannot say that the death of that Jew made a very deep impression on the new inmates, but among the

bystanders it created a definite shock. It was an unforseen interruption in the "normal" course of events. One man, as if by his own will, had refused to go on with the cruel "sport" that was being played with all his brothers. For others it was an instantaneous illumination of the *momento mori* that had been hanging over us all on the long way to the camp and, prior to that, for three years in the ghetto.

The death of that old man quickly receded, however, before the approaching details of those first days of our "new life" in the camp. For every one of us, events raced with such speed that each of us was compelled to concentrate on today and tomorrow and forget, at least for a little while, what had happened yesterday.

It was clear that we had been brought here to stay, and we needed to know more about this place. In a valley lay a large area, encircled by three barbed wire fences. We could see some wooden barracks and about fifty Finnish tents. In the center was a large, empty square, into which we were driven and ordered to remain standing.

Very soon more men in striped clothing appeared. They all seemed well-fed. Feverishly, they ran around trying to establish some order among the newcomers, as they lined us up five in a row.

A squad of S.S.-men stood off to one side, observing the new inmates and shouting commands to the striped men. After some order had been established, the command came to take off our hats. Then one of the S.S.-men made a brief speech:

"You are now in the Dachau concentration camp. Here you will all have to work. Any attempt to sabotage the work will be punished by hanging."

His tone was harsh and we had every reason to believe what he said. From mouth to mouth the news spread: This is

the same officer who carried out the children's action in Kovno and Shavl.

Soon the role of the striped men also became clear. They were the ones who would introduce us to our duties. Most prominent among them were three men whose name became notorious through the camp: Hans, the camp foreman; Lulu, the camp kapo; Levy, the camp clerk.

3. Confiscation of our Belongings

After the first relatively peaceful night of sleeping on the bare floors of the tents, groups of us were searched by a S.S.-man. On a large table that stood near a barrack, each one of us had to place all his belonging — money, watches, papers, photographs, everything. It was all taken away by the S.S.-man, who placed the money and the more valuable items in special boxes. Anyone who dared to ask permission to keep a document or a photograph was beaten by the S.S.-man with his truncheon. At this time, too, everyone had to strip down to his underwear and put on a striped jacket and pants.

Assisting the S.S.-man were the three previously mentioned individuals who were our "supervisors." (They appeared to be in the best of health.)

As soon as word spread that all our belongings were being confiscated, many people began looking for places to hide their valuables and their money. Those who didn't believe this was possible, but who did not want their valuables to fall into the hands of the enemy, threw their money, their watches, rings, etc. into the toilet.

The camp administrators, however, quickly learned about this and ordered all the inmates to report immediately at the "*Appelplatz*" – the rollcall area. Here they divide us into

groups of one hundred, in rows of five. Then a runner was sent to the camp administrator and a few minutes later our lord and master appeared.

We already knew who we had to deal with. His name was Kirsch, the Report leader who was our immediate commander. Each morning and evening a report would be given to him of our situation — how many of us were well, how many sick and how many had died. His responsibility was to count us twice a day. He wore the uniform of a sergeant in the Wehrmacht, including the short boots. About forty years old, he was a typical noncommissioned officer of the old German army on active duty.

When Kirsch came closer to us, the camp foreman, Hans, shouted the command, *"Muetzen Ab!"* (Hats off!) and approached the Sergeant. The latter, however, not satisfied with the way his order has been obeyed, gave the command again — *"Muetzen Ab!"* This was repeated several times. In between commands he strode through our ranks, beating those who failed to carry out his order "correctly."

Finally this humiliating ceremoney of taking off our hats and putting them back on came to an end, and Kirsch addressed the inmates:

"Gypsies! Shit-sacks! You forget where you are! You don't know yet that your parasitical life had come to an end! You are now in Dachau, where we will teach you how to work, you parasites! If you think that by sabotaging us you will succeed in weakening our military machine, you are making a big mistake! I will personally take every saboteur and hang him in the square, right here! If you are thinking that your Allies will defeat us, you're making a still bigger mistake. All our forces are mobilized and our enemies will soon feel our new secret weapon on their own hides.

"But I am telling you now that even if we lose the war, you will not get out of here alive! At five minutes to midnight we'll shoot you all! This is my last warning! Your acts of sabotage will be severely punished. You thieves can't fool me! Today only three of you turned in your valuables. Others threw them in the toilet, even their money. You will dig it all up with your bare hands!"

More and more alarmed, the lined-up inmates listened to the thundering voice of "Napoleon Kirsch," as the kapos called him. The two thousand people stood motionless; the air was deathly quiet. Everyone held his breath, waiting to see what would happen next.

This is what happened:

Kirsch strode through our ranks, chose several men and ordered them to stand to one side. The kapos quickly surrounded them. Kirsch ordered the men to strip naked. Then they were all marched over to the toilets and forced to retrieve all the valuable with their own bare hands...

4. German Order

During the first days of our arrival at Dachau a cold rain fell without letup, as if it were autumn and not the middle of July. They have sent us to Siberia, the inmates groaned. The nights were cold and we froze in the flimsy tents. But very soon, Nature adjusted herself and the days grew summery. In the camp, too, better order was established step by step — concentration camp order.

We all had to surrender our own clothing and every last thing we had managed to hold on to — papers, books, pencils, notebooks — everything. They gave us all linen clothing with blue and white stripes. We turned in our shoes and were given

wooden ones. Each person received two blankets, one dish and one spoon. Knives were *verboten.*

Everyone had his head shaved. Everyone's appearance changed completely. The concentration camp clothing and the shaved heads made everyone look alike. You no longer saw individuals, but one large, grey mass.

The inmates were organized into groups of one hundred. Each hundred was assigned a kapo, who was responsible for his group and led them out to work in the camp or outside the camp. Each hundred lived together in several tents or barrack, and each barrack had its own block leader. We were organized into work brigades which bore the name of the firm or the work location. The largest was the Mol-Commando.

The plan for the entire day was worked out in detail. Five o'clock in the morning we were awakened. Six o'clock we reported for rollcall. Seven o'clock we had to be at the workplace. The work-day was from seven to seven, with a one-hour recess. Seven in the evening the work columns marched back to the camp, where they were immediately given their portion of food. Eight o'clock we again reported for rollcall, which often took up to a couple of hours.

The camp buildings were only half-completed. The tents were made out of cardboards. The small barracks were made out of planks.

All around the camp, beyond the electrically charged barbed wire fences, were larger barracks for the guards and the administration of the camp — the camp commandant, the foremen, the reporting officer, and all the other functionaries of the concentration camp.

Spaced along the fence were eight observation towers, manned day and night by armed guards. At night, powerful searchlights lit up every corner of the camp.

Toward the east, one could see the buildings of Landsberg, about two miles away. Toward the west was a dense woods, also surrounded by a network of barbed wire.

5. Killing By Work

In the Mol-Commando there were 1500 men on day and night shifts. This commando had a very important function: to help in the construction of an underground airplane factory for the Messerschmidt Company.

Deep pits had been dug in the ground, where massive rooms were being built and lined with cement. The Jews were divided into groups for all sorts of labor: Pouring cement, making concrete, mixing cement, carrying iron bars from place to another, laying the foundations for the buildings, unloading the sacks of cement, chopping down trees, laying water and sewage pipes, and similar hard labor. Each group had its own German "master" or overseer who looked upon the inmates as machines that had to produce the maximum amount of work possible. The eleven-hour shift of extremely hard labor exhausted the inmates, especially the older ones and those who were not accustomed to this kind of work. By the third day, the older men did not have the strength to march back to the camp with their column and had to be taken back under special guard.

Hard labor was also done by the other work commandos. The masters, who stood by with sticks in their hands, did not care whether we were hungry, or whether our clothing was wet from the rain, or whether we were freezing on the nightshift, or whether our feet were blistered from the wooden shoes. Even with beasts of burden one is concerned that they be healthy and well fed. But not Jewish slaves who have been condemned to death.

6. The Bigshots

When the 2500 deportees from the Kovno ghetto arrived at Camp #1 Dachau, it was completely empty, newly built. In the barracks were the guards, the camp foremen and the entire S.S. personnel. Also, ten inmates who had been brought from other camps to prepare the "staff" for the internal administration of the camp. These ten men had previous experience in running a camp and to them were entrusted the most responsible positions in the hierarchy of the inmates themselves. Some of them I have already mentioned. Now let us take a closer look at them.

Hans, an Aryan with a "leftwing background" (a political prisoner), had been in concentration camps since 1933. He was appointed by the camp administrator to be the camp foreman.

Levy, an inmate from a nearby camp, was a Hungarian Jew who was appointed camp clerk.

Lulu, also a Hungarian Jew, had come to the camp with Levy and was appointed camp kapo.

Martin, a German Aryan and a crimial offender, was appointed camp policeman.

The other six helped to organize the camp, teach the inmates how to march, how to salute, and how to obey the rules of a concentration camp, because the camp had its own constitution, its own way of life, and its own laws. The rules were unwritten, but these ten men had had many years of practice in the established order of the S.S. and other camps.

As in all camps, the following were appointed: the camp foreman, the camp clerk, the camp kapo, the police, the kapos of the work commandos, the block leaders of the barracks, the manager of the clothing warehouse, the electrician, the food administrator and the hospital kapo. These were the bigshots

of the first rank.

Then there were the bigshots of the second rank: assistant clerks, a district clerk, a kapo of the workshops, camp barbers, workshop masters and several professions.

All these individuals enjoyed important privileges, but none were more privileged than the first-rank bigshots, who had almost unlimited power. They could do whatever they pleased with an ordinary inmate. The kapo could beat an inmate to death without having to answer to anyone. The kapo or other high functionary was "untouchable." Even the S.S.-man respected the kapo and regarded him as one of his "staff" who would carry out his orders to the letter. Only in rare cases was the kapo punished or beaten by the S.S.-man. Some kapos and functionaries even enjoyed the confidence of the camp administrator.

In our Dachau Camp #1, the staff of the bigshots was quickly complemented from among the new arrivals. The new recruits for the various privileged jobs was mostly people who had some experience in administering similar institutions. True, they had come from a ghetto, where the way of life was still more humane, but it nonetheless had many aspects of a concentration camp. Therefore the former ghetto policeman advanced to block leader; the chairman of the Jewish Council became the camp doctor; the head of the social assistance office in the ghetto became the hospital clerk; the head of the ghetto labor office became the assistant camp clerk, the column leaders in the ghetto work brigades became kapos. In short, the administrative apparatus of the ghetto provided a large part of the camp "elite."

How they so rapidly adapted themselves to the concentration camp and found their place within it, one God only knows. It must be assumed that to carry out assignments

in a concentration camp, which was often connected with brutality, one must be special sort of person with inborn proclivities for that kind of behavior. These bigshots were essentially similar to each other. With few exceptions, they were people of low moral character, of extremely weak conscience, and to a great degree lacking a sense of justice.

Such individuals emerge on the social arena only under special, abnormal conditions, when the regular social order in society is disrupted and lawlessness takes over, a force of evil and violence.

In the course of a few weeks two classes crystallized in the camp — the elite and the ordinary inmate. The latter had to struggle on two fronts: the external and the internal. Externally there was the camp administrator, the S.S., whom he had to watch out for every moment, because they were trying to kill him or at least cause him great suffering. Inside the camp, or at the work place, the internal enemy was active, and the ordinary inmate had to watch out for him no less than for the external enemy.

The aim of the camp bigshots, who had "come up through the ranks" of the inmates, was solely to make their own life easier, which they did at the expense of the coolies, the ordinary inmates. They did not do any work, they merely supervised the work of others and speeded up the pace. They had plenty to eat — mostly at the expense of the ordinary inmates — because they had unlimited access to the kitchen. It can definitely be estimated that this small number of people consumed perhaps half of all the fats and proteins that came into the camp for two thousand people.

The pariah inmate was very badly fed and his clothes were filthy. The bigshots wore warm clothing and good shoes; some of them even owned expensive boots. Their attitude toward

the other inmates was contemptuous, superior; they associated only with their "own kind." They even lived in separate barracks.

It is no wonder, then, that between the small number of the elite and the large mass of inmates there was a deep chasm of hostility and bad blood which found expression after liberation, when more than one of these bigshots were brought to trial (it did not happen in our camp), or justice was meted out to some of them even without a trial.

Under The Electric Fence

The autumn is turning colder and colder — what will we do when winter comes? It must not get any colder — that would mean the death of us. Many of us are already coughing. Others have fever, headaches. But to go to the camp hospital is very dangerous. Everyone tries to avoid that.

Yose Popilsky did not ask permission to go to the hospital despite his bad cough; now he is in the Isolation Room in Camp A. In Camp A there is a large group of deportees from Czechoslovakia. In Camp B, not far from us, there have been, for a little while now, a group of women from Czechoslovakia who were quartered there after the Gypsy women were driven out. They were ordered to cut each other's hair off. Many tears fell to the ground together with shorn locks. S.S.-women checked very closely and often beat the Jewish women.

How strange the women look in their closely cropped hair and their striped dresses. Thye look like young, skinny, awkward boys of indeterminate age. Are they pretty? Are they young? Their regimen is probably not as difficult as in the men's camp. Occasionally we hear loud talk and even laughter coming from the women's camp; in the evenings, sad, quiet songs.

Many of the men, when they return from the day's work

and have finished eating, run to the barbed wire to meet the women; they smile to them and communicate by gestures. Are they not all a little bit crazy? Have they forgotten where they are?

The men and women stand on either side of the electrically charged fence and look at each other with love and longing. Don't they see the flames of the crematorium? Don't they feel the biting cold? Haven't they lost any members of their family? Don't they know what awaits them tomorrow, or the day after, or even an hour from now?

From time to time a warning shot is heard from the observation tower. Sometimes a dead body remains lying at the fence.

Every evening the same scene is repeated. Men and women meet at the barbed wire, look at each other tenderly through the fence, and sometimes a piece of bread, wrapped in newspaper, falls from one side of the fence to the other.

When too many people gather there, communication is hampered. The voices grow louder — but it's no use, the distance is too great, the noise too loud.

A short time ago a new arrival appeared among the inmates. Herman Gramaphone used to be camp foreman at a nearby camp. Apparently he was "fired" from his high position. Now he must stand at the fence with all the others. He always carries a little package with him, probably food, and waits for a certain young woman to come closer to the other side of the fence. They greet one another, and if the crowd isn't too big, they exchange a few words. Anna smiles broadly, showing two rows of beautiful white teeth.

What are such teeth doing in a concentration camp? As a general rule with the inmates, many teeth either fall out or are knocked out. The Uzbekian doctor says it is because of the

vitamin deficiency in the camp diet. Among the Mussulmen especially, the front teeth protrude like a horse's revealing long roots.

One evening, as everyone stood near the fence amidst a great commotion, there was a sudden hush. All eyes turned to one spot. What had happened?

Herman Gramaphone has rolled a barrel over to the fence. (Where had he gotten it?) The barrel is open at both ends. The beam of a searchlight illuminates the fence between Camp A and Camp B. Herman shouts something to the S.S.-man in the tower, who sticks his head out and then disappears. Herman very cautiously lifts a few of the wires at the bottom of the fence, pushes the barrel through, climbs into it, and then crawls through the barrel to the other side of the fence.

Everyone watches his acrobatic stunt with shock and disbelief. Is Herman crazy in love with Anna that he is ready to die for her? Anna stands on the other side of the fence, her eyes wide with fear, her hands clasped over her heart.

The S.S.-man in the observation tower stands as if frozen and watches Herman's trick. Will he shoot? Maybe Herman, the former camp foreman, has made some kind of "deal" with him. Herman crawls like a twisted frog through the barrel, then on all fours for a few yards. He stands up, looks around, waves to the S.S.-man, and walks toward Anna. They embrace. Several minutes go by. All is quiet. Finally Herman kisses anna, runs back to the fence and crawls through the barrel, back to Camp A.

Everyone breathes easier. The guard did not shoot.

"*Auf Wiedersehen,* Anna!" Herman calls.

Anna stands still, speechless, tense. Herman goes to the fence, bends down to pull out the barrel.

Suddenly there is the crack of a rifle. The bullet enters

Herman's right arm. His sleeve is turning red. He looks up toward the tower, surprised — he did not expect the S.S.-man to shoot. The guard does not fire again, but yells at Herman to get away from the fence.

Herman does not move. Is he waiting for the end to come here?

On the other side of the barbed wire, Anna stands hypnotized, both hands on her heart. Then she turns, walks shakily away from the fence. A little package falls out of her hand.

How difficult it is to understand the human soul...

From Schwabhausen to Dachau

Friday, the 27th of April 1945. Evening.

The freight cars of the concentration camp train were on their way again. All day long, heeding the air-raid alarms, they had been standing in the protection of the woods near Schwabhausen. A long train, with about forty cars, most of them cattle cars without roofs. The freight, packed tightly into the cars, was only half-alive — the remnant of survivors from the Jewish concentration camp Kauffering. All the survivors were sick, wounded, starving. Most of them were wearing striped prison-garb, others had on dirty, tattered civilian clothing, with a bright-colored cross sewed on their backs. The train began moving again, passing right through the station at Schwabhausen which was in flames.

The people in the cars were a mixture of Jews from various countries — Poland, Lithuania, Hungary, Greece, France, Romania, Czechoslovakia, Germany. They lay on the floor of the cars, or sat propped up against the sides, exhausted, apathetic, hardly speaking a word to each other. The shocking experiences of that day, such as the shooting-up of the trains, the wounding and death of many of their friends, and even the long journey that now faced them to an unknown destination — all this apparently had little effect on their mood.

Only the stronger ones among them (a very few) showed any concern about their fate, tried to imagine what might happen next, and made any plans to take their destiny into their own hands. Only a few of them sensed that the decisive moment was approaching; death or liberation would come the next day or even in the next few hours.

All night long the train rolled along without any stops. The night was cold, the rain fell steadily. Toward morning the train came to a halt inside a vast station. All along the sidings stood cars wrecked by bombings. We were in Munich.

After a while the train started off again. Two hours later we stopped at a station with another well known name — Dachau. The S.S. guards in the last car, who had not been visible all night, now reappeared. But just at that moment the air was shattered by the piercing wall of the air-raid sirens. The alarm continued for a good five minutes. It could mean only one thing — Emergency! Our guards ran around in consternation. Some of them ripped off their S.S. insignia. "They'll shoot us all!" one of them cried.

But the long-awaited American liberating tanks did not show up. Gradually our guards calmed down and resumed their usual behavior.

All day long our train stood on a siding at the Dachau station under a light guard. The prisoners were not forbidden to move around, but very few of them evinced any desire to leave the cars. Toward evening, new guards took over and ordered all those prisoners who could walk to come with them. About three hundred men stood up and marched along a paved road to an iron gate bearing the slogan, "*Arbeit macht frei.*" The gate opened and we entered the Dachau concentration camp.

Later that evening the rest of our transport — several hundred dead, several hundred dying, and the balance with various ailments — were brought through that same gate in trucks.

2.

Dachau made an unusual impression on the new arrivals that evening. In the observation towers stood the heavily armed guards. Higher S.S. officers were still visible around the camp. But they seemed to have lost all interest in their prisoners. Deeper inside the camp one saw no S.S.-men at all. The functionaries among the inmates, such as the kapos and block leaders, behave exceptionally leniently to the Jews who had just been brought in. They did not beat anyone or shout at anyone in accordance with their customary practice.

Most of the people in that transport gathered in groups around the camp bathhouse. The sick and the weak lay down on the wet floor, where the bodies of those who had died on the way had been placed. Certain camp "customs" were still observed, however. The new "guests" were stripped naked, sprayed with cold water and were marched, naked in the rain, to their barracks half a kilometer away.

An exception was made for some thirty women, some of whom were carrying infants. (The babies had been born in Camp Number 1 to the Hungarian Jewish women who had been brought there in a pregnant condition.) The appearance of these women in the camp created a sensation in a place where all the 33,000 inmates were men. The women were placed in a separated part of the camp hospital and given immediate attention.

The night of Friday, April 27th and the next morning passed quietly. The inmates were not disturbed; no one was marched out to work. Nothing stirred on the camp streets. The

air, however, was charged with some mysterious electricity that compelled people to keep going out of the barracks every few minutes to stare up at the observation tower. But there too everything seemed in order. The muzzles of the machine-guns were still aimed on the camp. The S.S.-men, as always stood silently in their coldblooded poses.

Around four o'clock in the afternoon an inmate ran into the barracks all excited. He had seen a white flag on the tower! The Americans must be here! Someone ran out to verify his information. He returned with the news that on Tower B the guards were posted as usual. The previous report must have been a mistake. The inmates fell back into their customary apathy and lost all interest in what was happening outside. Their thoughts and feelings again were revolving around food — they had eaten nothing in the last twenty-four hours.

A little while later, however, something happened that rocked the whole barracks — a white flag was now clearly seen on Tower B, and the guards had disappeared.

First a few, then a dozen, then hundreds of inmates began dragging themselves toward the barbed wire. They moved slowly, silently and remained standing at the fence expectantly.

On the other side of the fence, three men in unfamiliar military uniforms could be seen walking toward the camp. Each of them had an automated pistol in his hand. As if hypnotized, the inmates watched every movement they made. The three soldiers stopped at the tower. A few moments later the S.S. guards became visible, their arms upraised. They lined up in a row — seven of them — in front of the three soldiers.

The inmates, silent and motionless, watched this unexpected and incredible scene. We felt as if the whole world

had stopped. How long this scene lasted? Difficult to say. It seemed like a very long time. The strain was unbearable.

Finally, one of the Americans broke the tension. He murmured something to his two comrades. The air shook with quick, muted bursts. Soundlessly, the seven S.S.-men fell to the ground as if they had all been struck by the same blow.

The next sound was indescribable. Thousands of men burst out screaming, weeping, laughing. People fell into each other's arms, raised their hands to heaven. They didn't know what to do with themselves. As if a massive cemetery had come alive to greet the Messiah. The three soldiers waved at the crowd and moved on.

Dachau and its 33,000 candidates for death had been liberated...

The Way Back To Life*

A curt command from the camp foreman. Thousands of inmates line up and move in a mass toward the camp gate, driven by the S.S.-men. Our small group is there too — fifteen young fellows. Only fifteen. Once there had been 130 of us. In the first line is Wolf. He looks like a grown-up. In the last five months at Auschwitz we all somehow grew up; we aged more than five months.

I remember the time when Wolf still had to teach us — right! left! one! two! Now, who needs his commands? We have learned how to march. We are proven *ka-tsetniks* — real concentration camp inmates. We leave Auschwitz-Birkenau on our own two feet. That's quite an accomplishment! You accursed crematorium — your fiery throats have swallowed more than a hundred boys of our group, along with millions of other people, and turned them into ash and smoke.

---

* In the deportation trains of the more than two thousand Jews from the Kovno ghetto, there were approximately 150 teenage boys. they kept to themselves, but always together. Most of them had been childhood friends or school chums. Facing death, they became closer than brothers. The two episodes that follow were related to me by one of the very few of those young men who survived the Hitler inferno.

We marched farther. The chimneys of the crematorium are hardly visible any longer. How many sick and feeble people still remain behind in the camp? They will all be killed, most certainly they will all be killed.

We are driven faster and faster, we barely feel the icy cold. The ground trembles under our feet. Hurry, hurry, you soldiers of the liberating armies, hurry to rescue us at the last moment, you are so close, so close!

The evacuation of the camp seems more like an escape. The blanket on my back has become ten times heavier.

"Leybke," I say to my friend, "now it's your turn to carry the blanket."

"Are you crazy?" I can barely drag my own two feet."

I look at his feet — where are his shoes? He is wearing two different color shows, both too large.

"Where are your shoes?" I ask him.

"Somebody stole them in the bath-house. Luckily I grabbed these, otherwise I'd have to run barefoot."

In these big shoes, Leybke will not be able to march very long. We've already been marching like this for several hours, almost at a run. The snow creaks beneath our feet. The wintry sun shines forlornly. The guards are all around us, old soldiers in Wehrmacht uniforms. Not many S.S.-men — *they* are riding on motorcycles, in automobiles — ahead of us, behind us, on both sides of us. We are surrounded by a double line of guards — escape is impossible.

The fast pace leaves us short of breath. Why are they in such a rush? Are the liberating armies so close?

It's not so easy for the guards, either. The soldier in charge of our line is breathing heavily. His hair is almost grey. His nose is running. His gun thumps against his belly as he walks and he has to keep shifting it. He grumbles and swears:

Donnerwetter! From time to time he takes off his gloves and blows on his hands to warm them up. Occasionally he says in a half-shout:

"Schneller! Schneller!"

But we can't march any faster, we're already running. He too, in his heavy boots, can barely keep up.

Further up the column marches another old soldier, exactly like the first one, the same big nose with the drops at the end of it, and he too is breathing heavily.

The inmates are at the point of exhaustion. Their ranks falter. The guards try in vain to keep them in formation. Many of the inmates are no longer able to move.

The hand-carts have reached our line. They are pulled by inmates. On each cart lie one or two of the half-dead Mussulmen, with their extinguished eyes and their protruding teeth.

I think to myself: Maybe I can jump on one of those carts without being noticed and lie down. My strength is running out. I take a look at my friend Leybke, who is marching at my side, moving quite easily in his big shoes. Am I having trouble because I'm wearing heavy leather boots? I poke him with my elbow and point to the carts. He understands and says laconically:

"Try. If you succeed, I'll do it too."

Without thinking much more about it, I move closer to the old soldier, our guard. He notices me and puts his hand on his revolver — a warning to me that I mustn't leave the line. I tell him hurriedly:

"My legs hurt so bad I can't run any longer!"

No, no, boy! You must keep on running! We're almost there, understand?"

The guard is *talking* to me. That's something new. The

guards are under strict order not to speak with the inmates. This gives me courage to move even closer to him.

"I have such pains in my legs, I can't run any more, I have no strength left —"

He blinks his eyes uncertainly, but says:

"Boy — get away from me, you must keep on marching, otherwise you'll be shot, don't you understand? All those who can't keep up — *kaput*! Understand? The S.S. — bing, bang!"

Somewhere behind me I hear shots. The S.S. have killed somebody.

And here I had been planning to escape. I thought I would slip out of the ranks into the woods and then head in the direction of the cannon-fire — that's where freedom lies. But I see there is no chance to make a break for it.

I persist:

"*Herr Soldat*! I can't! My feet won't move. Please let me get on the cart, just for a few minutes."

"No, *Junge*, that's *verboten*, understand, *verboten!*"

Behind us, the roar of a motorcycle. The soldier grows even more alarmed.

"*Schneller, schneller* – back in line!"

I rush back to the line. Leybke is already far ahead. I keep falling back. Where are my friends? I don't even see my old soldier any longer. The farther back I lag, the more shots I hear, the more screams. It is the marchers who lag behind that are being shot. Will I remain here too? No, no, I must go forward! I must catch up with my friends. I must find Leybke. I mustn't stay here with these unfamiliar people who can barely lift their feet. I must march with my friends!

How many hours have we been marching now? It is beginning to grow dark. When we left the camp it was not even daylight. When will they let us rest for a minute?

Suddenly I feel a terrible hunger pang. But I ate my entire food ration a long time ago.

I try with all my might to march faster. Our column is very long, but I am closer to its rear that its head, that's how much I have lagged behind. I talk to myself:

"Forward, you philosopher, you're a fighter, aren't you? Your friends are at the head of the column and you're at the rear. Forward!"

I catch up with one line, another, a third, but now I positively cannot move my legs, I can't bend my knees — again I start lagging behind. I gather up all my strength and overtake a few lines, but still I don't see my friends. Are they behind me or ahead of me? I try to lengthen my stride. Suddenly I hear a command:

"Halt! Everybody! Twenty minutes rest!"

I can't rest here, however, amidst these strangers. I must find my friends, I must find Leybke. Then I'll be able to rest.

Everyone is resting, but I march further. The other inmates stare at me in astonishment — why is that idiot marching, when he has a chance to rest?

I take a few more steps, then I can go no further. I am exhausted. My friends are not here, but I must rest for a little while. Maybe I'll feel better if I sit down. My legs feel as if someone were sticking needles in them. I'll sit down here just for a few minutes. How good it is to stretch out my legs. The ground is not even cold. The snow feels like a warm blanket. All around me many people are lying down — maybe I should also lie down, just for a little while. I'll cover myself with my blanket, it's still hanging around my neck. I take off the blanket; a load off my back. What a fool I am — I could have thrown the blanket away long ago and it would have been easier for me to march....

"Get up!"

I have fallen asleep. A delicious warmth flows through my body. Someone is shaking me, pulling me.

"Don't sleep! Understand?"

I look blankly at the man who's trying to pull me to my feet — it's Milko, another friend of mine, hissing into my ear.

"Hold on, brother! Don't sit and don't lie down! you'll freeze to death!"

"So what? I don't have any strength left to go on."

Come on! Run with me! I'll help you. We must hold on, you hear me? We must survive!"

I follow him for a few steps. Now I feel very cold. I wrap myself in my blanket.

"I must find my friends," I say to Milko. "Without my friends I'm lost!"

"What are you talking about? Use your head! Where will you find them? There's no time to look for them —"

"But I must!"

Our argument is cut short.

"Everybody up! On your feet! *Schnell! Schnell!* Rest period is over!"

We move forward, but it's not the same marching as before. It's as if everyone had become lame.

"Schnell! Schnell!"

Pistol shots. Falling bodies. On either side of the column, in the ditches alongside the road, under little trees and on the open highway — dead bodies. Where is Milko? I don't see him. Now I am all alone.

I run forward to catch up with Milko. It was he who saved me. Crying, I run to one line, another — no Milko, no other familiar face. The fear of remaining alone, without even one friend, among strangers, gives me the strength to go forward.

The inmates look at me enviously; they can't understand how I am able to march so quickly, even run. Yes, I am running as if I were hurrying to meet my liberators. But first I must find Leybke, or better yet, Milko. I am running. Where have I found the strenght? Even the weight in my legs has eased up. But I can't get warm. Neither the running nor the blanket makes me feel any warmer.

"Halt!"

We stop. We can hear the crackling of heavy machine-guns.

"Everybody! Face down on the ground! Rest!"

All the inmates throw themselves to the ground, hide their faces in the filthy snow...

— — — — — — — —

Later I found myself in a military hospital of the American Liberation Army.

A Jew, A Priest And A Murderer*

After rollcall.

We are lying quietly in our bunks. No one is even thinking of sleep. Soon it will start all over again.

At the entrance to the blcok stand the block leader and the *Stubendienst.* The priest, with extraordinary determination and despair, gets down on his knees. The Polish children look fearfully toward the block leader, Edik-Gorilla, who holds his knout in one hand and is wearing a boxing-glove on the other. Several of the Polish children, whose bunks are near the priest's also kneel.

"Absolute quiet, you damn parasites! Time to go to sleep!" orders Edik-Gorilla.

The priest, however, has already begun saying the prayers: *"Wszyskie nasze dzienne sprawy...* All our daily cares, O Lord..."

Oh, what a fool that priest is! With his prayers he is not only inviting trouble for himself but for the Polish children, especially those who have joined him in the prayers.

The *Stubendienst* is ready to punish the priest for this infraction of the rules, but the block leader stops him. He puts down his knout, takes the boxing glove off his hand and looks at the priest with a diabolical grin.

---

* See remark on Page 94.

The priest continues to pray. The other Polish children, thinking that the danger is past, begin to chant along. Maybe the block leader will forgive him this time.

"Amen," concludes the priest and slowly lies down in his bunk.

But it is not over.

"Ha-ha-ha!" chortles Edik-Gorilla. "You Warsaw guys certainly are brave fellows! Where is that damned Jew? Yulek! Come here! Right away, you *Schweinenhund!*"

The block leader is doubled over with laughter.

Yulek comes over to the block leader and stands at attention.

"Reverend Father, come here we're going to have a little fun!"

The block leader bows low before the priest, as if he were expressing his deepest respect.

What kind of terrible thing is about to take place here? I feel a shudder run up and down my spine. I shiver in fear and cold.

The priest, barefoot, walks slowly over to the block leader.

"Are you feeling cold, Father? Edik-Gorilla asks with mock concern. He points to the priest's long robe.

"Take that off! It's warm in here!"

The priest looks at him quizzically.

"Well, my dear Herr Priest," continues the block leader, "let's see if your body is as strong as your spirit! Take this knout and beat this goddamn Jew, this anti-Christ! I know he would love to beat you to death. Go on, what are you waiting for, Herr Priest? Beat the damned Jew to death, break his scurvy head, he deserves it!"

Edik-Gorilla's voice booms louder and louder and ends in a savage bellow. He stamps his foot, puts on his boxing-glove and holds it under the priest's nose.

"Beat the Jew, you damn priest! I'm ordering you to do it, you lousy bastard!"

In reply comes the threatening basso of the priest:

"You accursed Lucifer, you demon out of hell, may our great God be your judge!"

The words are no sooner out of his mouth than a powerful blow knocks him to the ground.

"Lie there, your damn holiness! Don't move!"

He turns to the Jew.

"Yulek, this is your last chance to save your life. Take the knout and beat the Father till he loses his stinking spirit!"

Yulek stands stiff, doesn't utter a word.

Edik-Gorilla roars still louder, his voice is hoarse, but Yulek stands motionless.

"So, you damn Jew, you want fifteen lashes on your bare back for insubordination! I'll teach you a lesson! Get up there on the oven!"

Edik-Gorilla takes off his boxing-glove and hits the priest once with the knout, with all his strength. The priest lets out a scream and stays on the ground. The block leader then turns to the Jew:

"And now, Yulek, find yourself a comfortable place and lie down!"

Yulek is still silent. Why doesn't he say something? Such a big strong man — will he let himself be beaten to death without a struggle? No human being could endure fifteen such blows. What would I have done in Yulek's place if I had been ordered to whip the priest? Yulek is a fool. He could have given the priest a few lashes. The priest would have been

beaten later anyway, perhaps to deatth.

But Yulek suddenly turns, walks over to the oven and lies face down.

"Oh," says the block leader, satisfied, "that's what I call a sportsman! Drop your pants, you dirty dog. You'll never stand up again, anyway!"

With all his brute strength, Edik-Gorilla begins lashing at Yulek's back. Yulek's body twitches. His hands tremble as he hold on tightly to the oven, but not even one groan comes out of his mouth. Yulek is mute, but his body has stopped twitching. Is he dead?

Edik-Gorilla laughs, his face covered with sweat, his eyes glaring wildly. He is no longer cursing, he is counting the blows — ten, eleven, twelve — his knout has come apart.

Oleg runs over with a fresh one. Yulek lies inert. Edik-Gorilla spits on his hands, wipes the sweat from his face and starts counting again:

"Thirteen, fourteen, fifteen — phew, the devil! Get this stinking carcass out of here!"

Suddenly, however, Yulek's torn body moves. He is trying to stand up.

"You're still stinking, you carcass!" And the blows rain down on Yulek's back again, in a more rapid tempo, as if Edik-Gorilla is not certain he can finish off his victim before his own strength fails.

"Twenty, twenty-one —"

Looking at Yulek's lifeless body, I feel no emotion, neither fear, nor apprehension, nor grief. The horror of this scene has evaporated somewhere, leaving only a wooden insensibility.

With his last bit of strength, Edik-Gorilla brings the knout down once more on Yulek's back — and again the knout comes apart.

Oleg looks at his chief fearfully — what else will he order him to do?

"Get a bucket of water and wash off that stinking blood!" roars Edik-Gorilla. "I'm finished with this one!"

Oleg brings a bucket of water and pours it over Yulek's head. The water, bloodstained, splashes on the bunks of the Polish boys, who are lying there with their hands over their ears and their eyes shut tight. They are almost afraid to breathe.

Oh, children, this is something you cannot hide from. It penetrates your eyes, your brain, your heart, your blood and your bones, as if with long knives...

Edik-Gorilla goes over to Yulek's body again, yanks the hair of his head back and stares into his eyes.

"This damn dog is still alive! Incredible!"

He tries to lift Yulek's wet body. Yulek's bones move slightly and he tries to stand up, but falls back again.

On the block leader's order, Oleg brings another bucket of water and pours it over Yulek's head. Yulek shakes his head and again tries to get to his feet.

What a miracle! He is standing up, after twenty-six bloody lashes! He is standing near Edik-Gorilla, his legs wobbly, his mind bewildered and confused, his eyes glazed. He cannot utter a word, as if he were paralyzed from exhaustion, anger and helplessness.

Suddenly — I cannot believe my eyes — Yulek moves a little closer to the block leader, raises his fist and hits him square in the face! Then he falls unconscious on Edik-Gorilla. The block leader groans, struggles to free himself of the weight of Yulek's body, and — bursts out crying! Everyone in the block has witnessed his defeat.

Oh, Yulek, Yulek! Why didn't you hit him before, when he

first threatened you? Now you are lying on the ground, all bloody. You are dying, Yulek, but Edik-Gorilla is weeping! Look at him, wiping his sweat and tears with his sleeve.

The block leader and his assistant drag Yulek's body into Edik-Gorilla's room. Why into that room? Are they going to put an end to Yulek in secret? But the block clerk lives in the same room — he will see them do it!

We cannot fall asleep. After such bestial scenes, who can sleep?

We hear the door of Edik-Gorilla's room creak. He is standing at the door in his underwear, shouting:

"Listen to me, you *Schweinenhunde!* Yulek is my best friend! I had to punish him because of that damned priest. But I'll do everything I can to get him on his feet. He will be my deputy, and then we'll both put an end to that priest and your praying and your whole lousy group, along with the gang of Jews too. And now, absolute quiet! If I hear the slightest noise I'll shoot somebody, you scurvy little bastards!"

The block leader closes the door of his room. Now he will heal the Jew's wounds and make him his deputy — who could ever have imagined such a thing? Only under our inhuman, insane conditions could such crazy things occur!

* * *

Twenty-four hours later.

As he had done the night before, the Polish priest kneels and all the Polish boys in the block follow his example.

As though they had been expecting this, the block leader Edik-Gorilla, the *Stubendienst* Oleg, the block clerk and even Yulek — all come into the room, stand next to each other and watch. Edik-Gorilla has his infamous knout in his hand, and Oleg — his whip.

We hold our breath, afraid to look at what will happen. Will the Poles defy him again? Apparently they don't know Auschwitz yet, they don't know the meaning of hunger and merciless beatings. If they challenge the block leader again, yesterday's punishment will seem like child's play. Wild beasts should not be provoked. Edik-Gorilla and Oleg are only waiting for the opportunity. Even Yudl, a pious Jew in the block, a fighter for his God, is looking at the Poles fearfully and forgets to say his evening prayers. Little by little he has been losing his faith. He is praying less and less, and has even begun to eat the camp sausage. Yudl says, if it is the will of God that he remain in Auschwitz, then he has the right to eat *trehyf* (not *Kosher*).

The priest begins in a quiet tone: "*Wszystkie nasze dzienne sprawy przyjie litosnie, Boze prawy, A gdy bedzien zasypiali, niech cie mawet sen nasz chwali...Amen.*" (Remove from us all our daily cares, O just God, and when we rest in sleep, may our sleep praise You...)

There is such a stillness in the block now — as if every living thing has died. In this unnatural quiet, the priest continues his prayers. His voice keeps growing louder and stronger. The high-pitched voices of the children join the priest in chanting:

"*Twoje oczy obrocone, dzien i noc patrza w te strone...*" (Day and night, may Your eye watch over us..."

Evidently the priest, not satisfied to have the children singing so softly and shakily, is singing louder himself. This encourages the children and they too raise their voices.

Handling Yulek the knout, the block leader orders him to punish the priest and the children. Yulek says nothing. He doesn't move.

Strangely, this time Edik-Gorilla does not react to Yulek's

disobedience. Is it because he remembers yesterday's scene? However, he and Oleg interrupt the prayers and begin beating the children, who cry and scream in terror.

A pity on the poor Polish children — they haven't yet learned how to behave in a concentration camp. They are not in Warsaw or in their own homes. But no one can help them now. We must close our eyes in order not to see their suffering, and we've got to keep quiet, because somehow we must outlive our persecutors, so that we can take revenge...

A Writer
In the Concentration Camp

On July 15, 1944, two thousand men were brought to the outer camp at Dachau, Camp Number 1. Among them was the well known Yiddish writer Michal Bursztyn.

Camp Number 1 was a labor camp. Its purpose was to kill the inmates through hard labor. In addition, the administration of the camp carried out selections from time to time — and then more and more frequently — in which the weak and the sick were separated from the others and sent to their death.

The number of shaky figures in the camp, their faces swollen from hunger, men barely able to lift their feet, increased from day to day. Filthy, lice-ridden, emaciated, wrapped in rags, their eyes bulging, they roamed about the camp during their free hours, searching for a potato peel or other garbage with which to assuage their hunger.

The confusion was so great that you often had the feeling you were inside a vast madhouse directed by a specialist in sadism.

Only one thing was missing to complete this horrible panorama — something that the camp inmates were especially fearful of — spotted fever, constant companion of lice and starvation. In the neighboring camps this sickness had already

struck, and our doctors had already diagnosed a few cases of that dread disease among us.

The camp doctor had a consultation about this with the Commandant, and since Camp Number 1 was working on the construction of an underground aircraft factory, alongside of German workers and masters, it was decided to keep the camp inmates off the job and quarantine them for two weeks.

On the one hand, this meant that we did not have to make the long march to the work site and then put in the long day and night shifts on the job. On the other hand, it meant that we would starve to death, because less food was brought into the camp and the already skimpy rations became even skimpier. In addition, we lost the opportunity to "organize" (steal) materials from the work-site which we used to trade for food. The camp was completely isolated from the outside world. Cases of death from starvation mounted. The living inmates became more and more undernourished; everyone could calculate approximately how much longer he would stay alive under these circumstances.

It is therefore most remarkable that during this period a cultural life developed in the camp. In almost every hut there were lectures on topical themes. Especially well attended were the lectures of the camp engineer, Teddy Blumenthal, on the course of the war, and his prognosis of its end.

Around the middle of February 1945, I invited the Yiddish writer Michal Bursztyn to give a lecture in our barracks, which housed fifty men sick with starvation. This was the so-called "Leniency Barracks." Bursztyn himself, who had been sick for a long time, his face swollen, sat in the center of the earthen hut and in picturesque language painted for us realistic scenes of our everyday life. He set up a mirror and showed us how we looked. The title of his lecture was, *Der lager-mentsh* — the

Concentration Camp Man.

The "lager-mentsh" is a naked man. He has no possessions, no family, no children. The "lager-mentsh" does not read newspapers or books. He does not carry a watch and has no need to be aware of the passage of time. He has forgotten the month and the day. He has no feelings of friendship. He is a human-being transformed by the devil. He has no sexuality — he is asexual. He doen't think and he doesn't council with himself, He is driven by one instinct — hunger. That is the naked man.

Bursztyn drew three pictures for us — three moments in our life in the concentration camp.

1.

A beautiful spring evening. On the other side of the electrically charged barbed wire, a peaceful panorama. A corpse on a hill, dressed in greenery. Peace, quiet, contentment. But inside the camp, near the kitchen, a hundred figures stand in a line; they are dressed in rags, they are shaky and bent over. The wooden shoes on their feet are tied with rope or wire; around their waist a wire fastened to a tin pail. They stand quietly, huddled against each other. Parallel to them, but closer to the kitchen, stand fifty female figures, livelier, more active. They are waiting expectantly.

None of the men gives the women a second glance, as though they weren't even there. They look right through them, they don't see them.

Suddenly, a movement in the ranks. The food is being served. The men come alive, move closer to the women. But they still don't see them. They start pushing, break ranks, became a knot of people shoving one another. The kapo's stick comes down on their heads, on their backs. In a moment or

two, order is restored. Slowly the figures slink into the kitchen to get their food.

The *lager-mentsh* is asexual. He has no desires except for food.

2.

The cement mixers rattle, the steamshovels crunch and roar, thousands of striped figures move about, digging, pouring, dragging iron beams, massive logs. Armed, uniformed guards are all around. Masters with sticks in their hands direct them.

Eight men are carrying a large, heavy log on their shoulders. Bent over, gasping for breath, they move forward slowly under the menacing shouts of the master. One man's knees buckle; he sinks lower and lower. The heavy log loses its support. As if at a signal, the eight men let go of their burden. The log falls to the ground. One of the men is lying on the ground under the log. He screams in pain. His comrades stand by, looking on indifferently.

At that moment a siren wails — the lunch break. One second later a mass of men is moving in one direction — toward the big kettle — to get their pail of hot, watery soup. Their comrade is still pinned to the ground by the log. His cries have subsided. No one takes any notice of him because the *lager-mentsh* is a naked man. He has no feelings of friendship left. He is dominated by a single urge — hunger.

3.

Night. In a big pit dug out of the earth, on two parallel rows of boards, lie fifty figures wrapped in blankets. They are asleep. A dim light shines from somewhere.

At one end of the row of boards a figure stands up, shuffles over to one of the sleeping figures, bends over, does

something with his hands for a moment and then reappears in the dim light, holding a piece of bread. As he moves, his jaws are already chewing. The bread is quickly devoured. He finds his "bed." It is quiet once more in the earthen hut.

This is the *lager-mentsh*, naked man. Without a drop of humanity or friendship. All feelings atrophied. Only one drive dominates him — to get a piece of bread. A human being transformed by the devil into a creature lower than the animals.

*

Fifty *lager-mentshn* listening to a lecture in the camp. In the middle of the lecture the light goes out. Air-raid . Outside we hear the roar of planes in the sky. The lecturer does not even pause. The Yiddish writer continues speaking in the darkness.

One week after the lecture, Michal Bursztyn, in Dachau Camp Number 1, died a lonely death. Cause of death: starvation and heart failure.

*

Michal Bursztyn was a well known writer. He wrote prose works which occupy an important place in modern Yiddish literature. He was born in Blonie, near Warsaw, on July 17, 1897 and died of hunger, at the end of February 1945.

The Physician In The Troubled Times

Before the war, the Jewish doctor in city or town was a highly respected member of the community. He was looked upon as a man of wide knowledge and culture. Generally, he did not mix with the common people and this distance itself served to deepen the respect in wich he was held. Even his outward appearance harmonized with his position in the commumity.

In the ghetto, all this changed. The doctor starved like everyone else, was beaten like everyone else, lay down in a ditch like everyone else. In the "good old days" the Jewish doctor was, more than other people, isolated from everyday life; therefore, in the ghetto, he was more helpless than others in the brutal struggle for life, where instincts played a greater role than precise scientific calculations. Among some people this helplessness aroused pity; among others ridicule.

In addition, the separating wall collapsed. In the crowded ghetto conditions, one could see the doctor up close — the human being with all his weaknesses — and the result was disappointing; life in these grievous circumstances betrayed the "idealistic" picture that the people had had of the doctor when they had come in contact with him only in the somber surroundings of his office or at a relative's sickbed, in a mood

full of fear or hope and expectancy, when the doctor was the judge who would bring out fateful verdict of life or death.

There was also a general disillusionment with culture and science brought about by the inhuman cruelties of the Germans, who up to that time had been viewed as the bearers of high culture and scholarship. Besides, scholarship was of help to no one in this desperate situation. Quite the opposite. Those who had the least knowledge could adapt themselves much better to the new conditions in the ghetto and concentration camp — and often they were luckier.

In all honesty, however, one must admit that the Jewish doctor in the ghetto and camp did not always pass the human-ethical test, especially when he was appointed to a leading position. After the liberation, too, traces remained of the unethical behavior of the doctor, but that was true only in a few isolated cases. It was replaced by general confusion in the Jewish medical profession in the liberated camps — a chapter to which it is necessary to give some attention.

In the D.P. camps in the American Zone — and probably in other liberated camps too — there was a surviving Jewish remnant from all over Europe. Survivors from one city (to a lesser degree, from the same country) recognized each other or heard about each other in some way. There were, however, tens of thousands who did not know each other; their identity have not been known to any other living person. This resulted in a situation where people could give incorrect information about their occupational qualifications — and quite often this happened in the medical profession.

In the American Zone, for the first couple of years after liberation, things were in a turmoil in this field. The situation continued until the third executive committee of the Jewish Physicians Association in Germany, elected in January 1947,

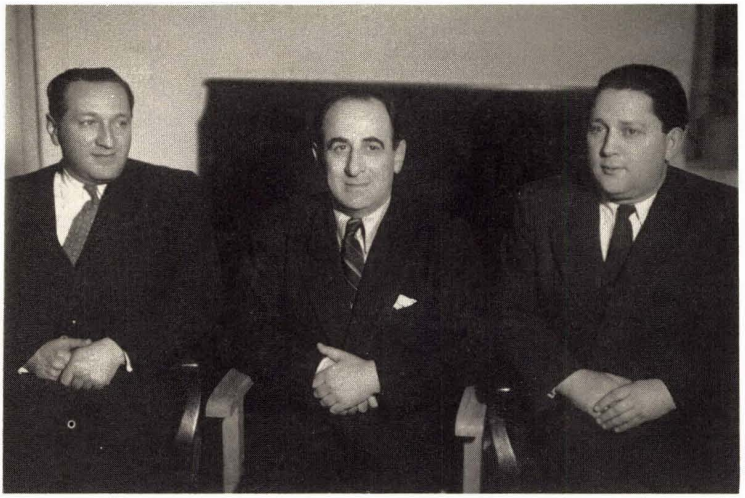
began rooting out the plague of false doctors. First of all, they decided to check out all those who had presented themselves as physicians and who were practicing their profession; in other words, to carry out a verification process.

Dr. Goldstein speaking at the first conference of Jewish physicians in Munich in 1946

However, we did not foresee the great difficulties involved in such a process. We did not take into account the low moral level that had become the rule among some of the survivors as a result of the inhuman experiences they had suffered in the ghettos and camps. Every serious and honest effort to help the Jewish survivors in every aspect of their life was met with resistance by destructive and anti-moral forces. And they did it with the kinds of ugly methods that in a normal society would have met with police action. Moreover, the whole fight between justice and injustice, between honesty and swindle, between decency and criminality, met with the indifference of the organized refugee community.

In our case we are talking about the fight against swindlers whom the Jewish Physicians Association did not

From right to left: Dr. N. Katz. Gen. Secretary of the Jewish Physycians Accociation in West Germany; Dr. Goldstein, Chairman; Dr. E. Hacken, Vice-Cahirman

recognize as real doctors and who tried by every means to persuade us to verify them as authentic. These so-called doctors sent us death-threats, they sent anonymous letters to community institutions, they threatened to denounce us to Nurenberg tribunal, to consulates, to the military government. There were even violent attacks upon the homes of Jewish doctors who were leading the struggle against the bogus doctors, and similar terroristic acts. Some of the writers of the threatening letters, as well as those who resorted to terrorist acts, were later brought to trial.

How necessary and correct this verification of the real doctors was can be seen in the following figures.

The first two executive committees of the Jewish Physicians Association in the American Zone registered 450 doctors. After the verification process, there remained 238

physicians, 42 dentists, 4 veterinarians — total 284. In addition, 35 graduate pharmacists and three chemists were verified.

Thus ended an unpleasant chapter in the history of the Holocaust survivors in the American Zone.

A Dispute In The Ghetto

A dispute in the ghetto? Was there ever such a thing? Was the Jew — starving, doing forced labor, living in constant fear, beaten, degraded — was he still able to analyze events and formulate opinions about them?

It doesn't make sense, but it happened. Never and nowhere else did Jews have such intense discussions as in the ghetto, or over such weighty problems.

We heard pious and Godfearing Jews — like Job in his time — accusing the Master of the Universe. They discussed the question whether there still *was* a God who could look with indifference upon the terrible destruction of his people Israel. Freethinkers examined the question of the existence of a supreme being in the universe, a problem they had never even thought about before. Sinful people searched their souls — were they themselves responsible for bringing about their own misfortune?

Every problem of human life was a theme for analysis in the ghetto: human tragedy, materialism and idealism, good and evil, God and Satan, life and death.

Perhaps one day a hand will appear that will be able to paint for our mind's eye the upheavals that took place in the depths of the idea-world of the ghetto Jews. My own pen is

helpless, but here is my humble effort. I shall attempt to retrieve, out of the depths of my soul, one such dispute — there were thousands of them — and to describe it with my poor instruments of expression.

With concentrated attention the people in the room are listening to the lecture of the gynecologist of the ghetto hospital. Physicians, lawyers, writers, intellectuals and ordinary educated Jews are listening to a lecture on the subject of aborted pregnancies in the ghetto. The gynecologist gives a brief summary of his practice during a three-month period. Hundreds of abortions carried out by order of the Gestapo under penalty of death for the mother. Pregnancy in the early months and in the later months; abortions carried out according to all the rules of medical science, with methods adapted to the limited means in the ghetto — but all of them without incident, without complications. That's what he reported to us, not without a certain pride, this gynecologist of the ghetto hospital.

No one in the audience said a word. Sunk in his own thoughts, everyone sat silently — except one man, an older man, who leaped to his feet and addressed the speaker.

"Herr Doctor, you have shown us the high state of your art. You have done away with hundreds of living creatures without incident, without harming the health of the mother. Have you given any thought to what you did? I know you did it by order of our enemies. Do you know, however, that for us in the ghetto the laws of the enemy, of the occupying power, are not valid? Do you know that for acts like these you should be punished, because you should not submit to the brutal hand that orders you to commit such acts?"

"I don't agree with you, Herr Professor," replied the gynecologist. "The laws of medical science teach us — and this

has also been confirmed by the legal science — that in cases where the life of the mother is in danger, the physician is not only justified in removing the fetus but is obliged to do so. We are saving the life of the mother at the sacrifice of the child, because we are unable to save both."

"Your analysis is not correct, Herr Doctor! The danger to life that you describe is the exception in the birth-assisting science; only in exceptional cases is the gynecologist permitted to intervene. Today these mortal dangers threaten everyone. In this situation, medicine cannot help us; neither can the high state of your art. You are trying to make a virture out of necessity. But the necessity in which your patients find themselves — in which we *all* find ourselves — demands other methods than those suggested by medical science. I stick to my thesis: your activity in the ghetto is not legal. It must be punished."

To this the doctor-lecturer replied: "You have got to understand our situation, Herr Professor. The orders to carry out those operations were not given to us directly by the enemy, but by the Jewish Council in charge of the ghetto. We are confronted by a tragic dilemma: to let the mother die with her child, or to save the mother's life. The Jewish Council itself can choose only one of the two alternatives."

The professor was still undaunted. "I can understand the difficult situation you're in, Herr Doctor. I know very well that you are not acting on the direct order of the enemy, but according to instructions from a Jewish body that was foisted on us and which is being utilized to carry out the aims of our enemy. However, we are not confronted here by only two painful alternatives. There is a *third* way."

The audience broke up into smaller groups that stood in various corners of the large room and continued discussing the

report. In one corner a prominent man in the ghetto said offhandedly:

"He was once a wise man, that professor. What a pity that he has completely lost his mind!"

The "Inferior Race"

Long before Hitler came to power, one could read in German medical books that Jews are prone to certain characteristic ailments. Flatfeet is a defect in Blacks and Jews, wrote the German professors, wishing to point out the inferiority of the Jews by comparing them to Blacks. Diabetes, feeblemindedness and other disorders were also classified as "Jewish".

Also long before Hitler, a 22-year-old Viennese Jew, a genius on the brink of madness, wrote a philosophical work in which he showed, among other things, that the Jews had physically and mentally united within themselves the negative characteristic of women — and woman is the incarnation of everything evil; the Jews is also the embodiment of evil and malevolence in the world. The name of the "philosopher" was Otto Weininger (1880-1903). In his time, he was famous throughout Europe.

But all that is ancient history. We all know what the outcome was of the Hitler professors and their despicable theories. Medicine and science in general are not amenable to falsification by apostles of hate. Objective scholarship never recognized the race theories, neither in the intellectual or the medical fields. Any tram conductor or waiter who stands on his feet all day long can get flat feet, and diabetes strikes Aryans

no less than it does Jews. And the nationals of the worlds are blessed with idiots no less — and maybe more — than the Jews.

Shortly after the appearance of his book, Weininger became mentally deranged and, at the age of 23, killed himself.

But "there is nothing new under the sun." Sooner or later, everything repeats itself. In the leading German publication for gynecology there was an article by a Jewish doctor. Reading that article, I saw that Weininger's "theory" was being offered anew at a conference of Jewish doctors and had aroused heated controversy. The Jewish doctors pointed out to the Jewish author-lecturer that his theory — it claims that because of their experiences under Hitlerism, Jewish women were physically impaired forever and might give birth to monstrostities — was a long way from being proven and still needed plenty of research.

I studied this article that appeared in a German journal, published for a German audience and the German medical profession in particular. What does the author say? What does this Jewish doctor tell the non-Jewish world?

I asked myself: Would a British doctor today write an article for a German publication on the birth of deformed babies among British women resulting from wartime experience? Would he dare?

Yet what does the Jewish doctor write in a German medical journal four years after the Germans murdered a third of the Jewish people — men, women, children, old people? He writes, this Jewish doctor, that he has proved — no more and no less — that Jewish mothers give birth to three times as many deformed and feeble-minded babies as German women, and that this is the result of the starvation and the psychological stress they suffered during the war.

Is it necessary to point out the tactlessness, the tastelessness, the insensitivity to the sufferings of his people — in short, the baseness that is required to bring this garbage to the German public?

And who wants to ask the question: Where is the Jewish press? Why don't they speak up on this matter? The press, after all, is the conscience of society and is required to react to all important social issues. And this is not a "scientific" problem. The Jewish community cannot be indifferent when a Jewish doctor comes to our former murderers with such an "achievement." Have we already forgotten the medical experiments in the concentration camps? Has the trial of the doctors at Nurenberg already been expunged from our memory?

Our brothers in America protest the concert appearance of a German pianist in their country. Our brothers in Berlin throw rocks at the screen when anyone dares to show an anti-semitic film. Why do Jewish survivors of the Holocaust let one of their own doctors spit in their face as he spreads racist lies about the Jewish people?

Destruction of Nayshtot-Kudirka

On June 22, 1941 the streets of my hometown of Nayshtot-Kudirka suddenly filled with thousands of Nazi soldiers. No battle took place here. The Soviet army had immediately retreated from places like Nayshtot.

Fifteen minutes after the Nazi troops occupied Nayshtot, the first Jewish victim fell. David Gladnikov, a butcher, opened the door of his house and was shot on the spot by a passing German soldier shouting *"Verfluchter Jude!"*

Nayshtot-Kudirka

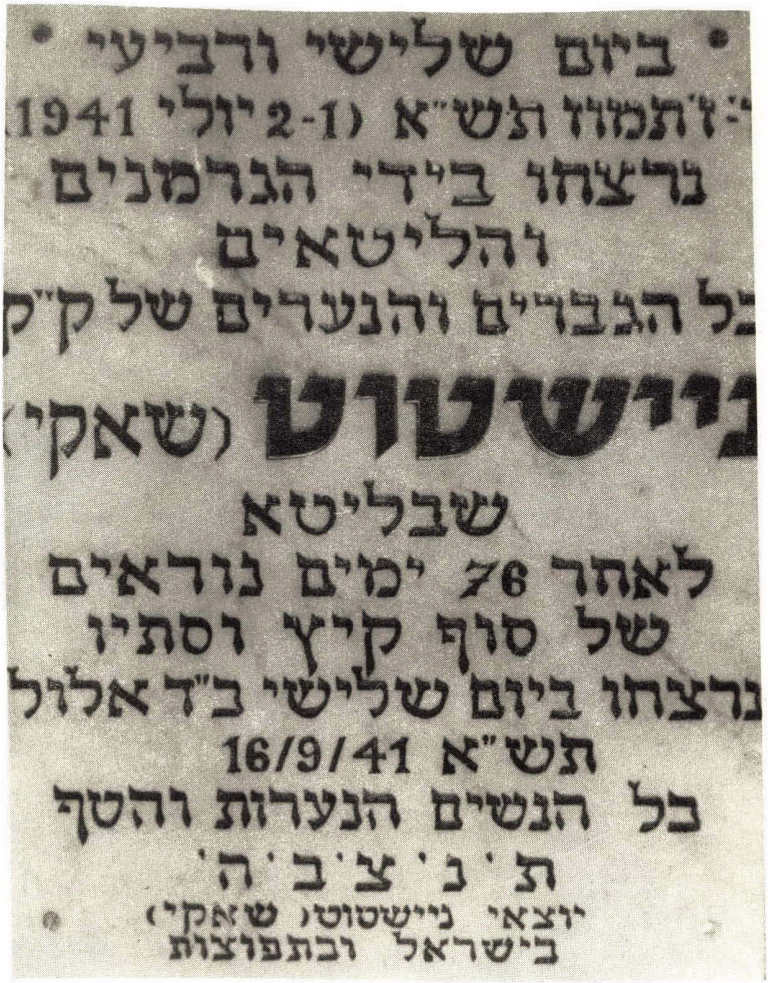
Fifteen minutes after that, 18-year-old Motl Levinstein was killed in a similar manner. At seven o'clock there was a third victim — the coachman Issar Grossman. One o'clock in the afternoon the two barbers Moyshe Lyubovski and Yaakov Katz were shot before the eyes of their townsmen on the charge of killing a German soldier who had been found dead near their home.

Three days later the entire Jewish population of the town was herded into the marketplace. The Lithuanian Mayor Lapushinski informed the Jews that, starting that same day, they would be doing "public work" such as digging ditches, repairing roads, sweeping the streets, etc. Under the supervision of the Lithuanians, the Jews immediately were put to work and subjected to the worst kind of degradation and deception.

On the first Tuesday of July 1941, at seven o'clock in the evening, armed Lithuanians partisans burst into all the Jewish homes and arrested all males fourteen and older. They lined them up and marched them over to the City Hall, where officials confiscated their documents. The Jews were then led to the Jewish cemetery and in groups of fifty were shot in cold blood. Their bodies fell into the ditches that they themselves had previously dug.

On July 7th, in the same manner, nine more Jewish men, who had been caught hiding, were also shot.

The official announcement to the families of the murdered men was that they had been sent to Prussia — to work. Later, in the American Zone in Germany, the arrested Mayor of Nayshtot stated that all the Lithuanians in the area knew that the Jews had been shot in the Jewish cemetery, which was only two kilometers from the town.

Up until August 3rd the surviving families of Nayshtot were allowed to stay in their homes. The able-bodied women continued working at the "public jobs." Buying food or drawing water from the town well was permitted only during certain hours.

On August 23rd a ghetto was established in Nayshtot on the streets of the Synagogue and the Bathhouse, the two poorest and most neglected parts of town.

On September 16, 1941, Lithuanian partisans herded all the Jewish women and children (plus a few more men that had managed to hide) into a square and informed them that they were being taken to join their husbands at their jobs. Under heavy guard they were all put on wagon and transported to the Paroshnewer forest, six miles from town. There they were shot and their bodies piled into ditches that had been dug for that purpose.

The next day, the city officials divided the Jewish property among the local Lithuanians. During this "distribution of wealth," fight broke out when our Lithuanians felt they were being wronged.

Only fifteen Jews survived. They had either escaped to Kovno or happened to be there when the war broke out. They survived the Slobodka ghetto and the German concentration camps. Only one family, Malka Glick and her four children, were lucky — they spent the war years hiding in a village and managed to survive.

Today there are no Jews at all living in Nayshtot-Kudirka.

HEALTH PROBLEMS OF JEWISH SURVIVORS

Diseases of Jewish Refugees In the American Zone

1. General Remarks

The total number of Jewish refugees who passed through the American Zone in Germany in the years immediately after World War II is approximately 150,000. By age categories, the Jewish refugees manifest characteristics that are not found among non-Jewish refugees. These characteristics, which are a result of the Nazi policy of genocide, are:

(a) The Jewish refugee population is mostly of middle-age: 62.7% are between 18 and 45. (In the U.S. this age group is only 40% of the general population.)

(b) Very few Jews are in the over-66 age group — only 13.1% (In the U.S., 26%). The over 70-age group is practically non-existent.

(c) Jewish refugees with children of school age are a very small group — only 5.6%. (In the U.S., 17%).

(d) The Jewish refugees have proportionaly four times more younger children than the population in the U.S. Children up to the age of one comprise 5.8% of the Jewish refugees population. (In the U.S., 1.5%) This is explained by the high number of marriages. Almost all the babies are firstlings.

(e) There are approximately 10,000 more men than women

in the marriageable age of 18 to 45.

The deviations from the norm, both positive and negative, as well as the statistical oddities (which will be discussed later) are attributable to this unusual composition of the various age groups.

2. *Incidence of Illness*

(a) The incidence of illness among the Jewish refugees in the American Zone is low, because the majority is middle-aged. The occurance of infectious diseases is also very low. I believe this is a result of the basic immunization of the Jewish population. Nevertheless, there was an exceptionally high number of visits to the camp infirmaries; every man, woman and child had occasion to use the camp infirmaries at least four times in that year. However, one must take into account that, because the treatment was free, in addition to the various privileges and allocations, a visit to the infirmary did not necessarily mean an illness.

(b) The average number of hospitalized patients in the American Zone was 1330 a month. During 1948 the monthly average declined each month; thus, in June there was 1639, in December only 731. This decrease cannot be explained only by the declining number of Jewish refugees due to emigration; also significant was (1) improved medical service, and (2) preparations of many of the hospital patients to emigrate. A decrease in the number of patients in the hospitals took place at the same time among the German population, which can perhaps be attributed to the currency reform.

3. Births and Infant Mortality

Immediately after liberation, the Jewish refugees were driven by a need to establish new families. The instinct for biological survival, deeply rooted in every individual, found expression in the unusually high number of births, which is not paralleled in other countries or among other populations. This happened in the first year after liberation; in subsequent years the number of births declined. In 1948 it was 31.9 per 1000. This number is lower than in Chile (36.2), Russia (38.3), Egypt (41.6), but is higher than in Romania, South Africa, Denmark, United States and of course, Sweden, England, France and Belgium, where the number of births is always the lowest in the world.

Because the Jewish refugees have such an abnormal composition as regards age, their number of births cannot be compared with other populations. We have therefore calculated the birthrate among 1000 women between the ages of 20-44 at 113 (in 1948). This number is smaller than that of the Polish population in 1938, as well as of the general refugee population in the American Zone in 1947-48. It is much higher in the first years after liberation, but exact statistics are not available for those years. The decline in the number of births among the Jewish refugees in 1948 can be explained mainly by the larger number who emigrated from the D.P. camps in Germany.

Infant mortality among the Jewish refugees in the American Zone is very low: 19 per 1000. This is the lowest in the world, and can be explained, in our opinion, by the following factors:

a) the specific care and concern of the Jewish mother for her infants.

b) frequent consultation with the doctor.

c) the successful functioning of the Well Baby Clinic in the D.P. camps.

According to the published statistics of the International Refugee Organization, infant mortality among the general refugee population in 1947-48 was 58.2 per 1000. (It is impossible to separate out the newborn children for 1947 who died in 1948; and because the number of births in 1947 was a little higher, our own figures cannot be too precise.)

Infant mortality among Jewish survivors reached its peak in January 1948. A rise in mortality in the summer months, as happens generally among other groups in the population, was not the case. Quite the opposite. For the months of July-August, the number of Infant deaths was at its lowest.

The same phenomenon can be observed among the general population in the D.P. camps, where winter deaths are also quite high, but not to the extent that they were among the Jewish refugees.In recent years a low mortality rate in the summer can be observed almost everywhere in the world (probably a result of the better understanding that mothers have of the principles of feeding), but the three or four times higher Infant mortality rate in the D.P. camps during the winter months is a direct result of the poor living conditions and the infectious diseases.

4. *Infectious Diseases*

The incidence of contagiuos disease is quite small. There were no epidemics of scarlet fever, diphtheria or stomach typhus in the D.P. camps in 1948, although the neighboring German population did suffer from these diseases. This was probably due to systematic immunzation of the Jewish refugees.

5. *Venereal Diseases*

a) Incidence of venereal diseases among the Jewish refugees increased in 1948. 208 new syphilis cases are reported for that year. It may be assumed that there were even more, but the patients, for understandable reasons, avoided the camp doctor and went to a German doctor in the city. We believe the number of unrecorded cases may be at least three times higher.

b) Mass medical examinations revealed latent syphilis. The number of cases of syphilis rose steadily in the second half of 1948, after regular mass examinations were instituted.

c) Cases of gonorrhea were rare and declined even more sharply toward the end of 1948. The main reason penicillin.

A published statistic of the government authorities in Bavaria shows that the number of syphilis cases among the German population did not change in 1948. The number of cases of gonorrhea decreased.

During the second half of 1948 the medical department of the Jewish refugees in the American Zone instituted mass examinations to determine the physical condition of the refugees there. The main objective was to discover cases of tuberculosis, syphilis, chronic illnesses and physical defects. By the end of 1948, 63,146 pepole had been examined.

Of the 56,521 individuals tabulated (the balance came later and we did not see those figures), 29,688 of 52.5% were found to be in good health; 26,883 or 47.5% were found to have physical defects and symptoms of illnesses according to the following table:

AILMENT	NUMBER	PERCENTAGE
Undernourished	940	1.6
Vision	8,400	14.8
Nose and Throat	922	1.7
Teeth	14,050	24.8
Heart & blood-vessels	2,666	4.7
Internal bleeding	385	0.6
Varicose veins or hernia	3,757	6.6
Foot defects	2,100	3.7
Weak nerves	367	0.6
Lung t.b.	1,300	2.3
Bone t.b.	30	0.05
Other lung disease	326	0.5
Venereal diseases	316	0.5
Gynecological defects	591	1.0
Pregnancy	345	0.6
Miscellaneous	3,340	5.9

(Concerning the tuberculosis figure of 2.3%, it should be rememberd that this does not include the regular patients who were segregated in special institutions. In the Gauting sanitorium alone the number of such patients was 450.)

6. *Causes of Death*

The following illnesses caused death:

1. Heart disease 40
2. Miscarriage 39
3. Infant diseases 34
4. Tuberculosis 20
5. Contagious disease 17
6. Brain impediments 15
7. Accidents 14
8. Cancer 13

The mortality rate in the 5-to-15 year old group is close to zero, simply because that group was a very small one. In the 20-45-year-old group the mortality rate grows higher. The high point is reached among the infants (in absolute figures, not in percentage). In the old-age group the mortality is low, again because this group was very small.

Among the causes of death, heart disease holds first place; the same is now true throughout the world.

The number of infant deaths caused by miscarrige is cconsiderable — second on our list. But these must be compared with the total number of births, if we wish to determine their percentage. In 1948 there were 2869 births and 30 miscarriages, that is, 13 per 1000. The statistic in England for 1938 shows 38.3 miscarriages per 1000.

Infant mortality in the early months, which is in sixth place in American statistics, is in third place in our table. This can be explained by the large number of newborns and by the much smaller number of D.P.'s in the elderly group.

U.S. statistics show that cancer and other malignant tumors are the second most frequent cause of death. But cancer is a disease of late middle and old age. Since there is a very small number of older people among the survivors, the number of deaths from cancer is small. Generally, the mortality rate of people aged 60 and older is 59/ of 100.

7. *Mental Illness*

It is difficult to obtain precise data concerning the number of mentally ill Jewish refugees in the American Zone. Nevertheless one can assume that it is possible to set up a fairly reliable index by compiling the number of patients who, from May 1, 1945 to November 1948, passed through the

psychiatric-neurological clinic in Munich, the mental hospital in Egelfing-Harr and the D.P. section of the mental hospital in Wislok. It may be assumed that these institutions treated more than 90% of all Jewish patients in the American Zone. The result of such a compilation is:

ILLNESS	CASES	PERCENTAGE
Schizophrenia	93	0.062
Melancholia	36	0.024
Epilepsy	11	0.007
Psychopathic	36	0.024
Psychogenic reaction	11	0.007
Feeble-mindedness (all phases)	5	0.003
Psychosis	7	0.005
Senility	2	0.001
Of syphilitic origin	6	0.004
Miscellaneous	17	0.012

Any attempt to draw 100% conclusion from this table, however, would face great difficulties. The figures were compiled over a period of three years, when the number of Jewish refugees was falling as a result of emigration and, at the same time, was rising because new Jewish refugees were arriving from the east. Nonetheless, the following hypothesis is warranted:

Let us assume that on a certain date, for example, January 1, 1947, all 150,000 Jews who passed through the American Zone during the first three post-war years were still there. Let us assume further that the 224 mental cases, which were actually discovered as a result of examining the entire population, were all diagnosed on that day. The percentage of 0.49 will then be an accurate fraction of the general figure of 150,000.

8. *Starvation Sickness*

During the first days and weeks after the liberation of the concentration camps, there were countless deaths that could have been prevented if the liberators had been better prepared for their task of treating the liberated camp inmates. These deaths were due mostly to starvation sickness. From a medical point of view the treatment of the hundreds of thousands of starving inmates was not well planned at all.

The liberated *ka-tsetniks* were immediately put on a diet of protein and calory rich foods. The instinctive reaction of the liberating army was to give the starving people an opportunity to eat their fill. The inmates were regarded as hungry people, whereas in fact they were sick with starvation. This was something the layman did not understand. The protein rich and calory rich food was too much for the organism of the starved prisoners. This led to diarrhea and other ailments which often resulted in death.

As we know, hunger weakens the resistance of the human organism against a number of infectious illnesses such as dysentery, typhus and spotted fever. Thousands upon thousands of survivors could have been saved if their liberators had known this.

Alimentary Dystriophy In Concentration Camps

Paper presented Sept. 7, 1947 in Feldafing before the Medical Convention of Jewish Medical Association.

I

The treatment of hundreds of thousands of starvation-sick persons after their liberation from the concentration camps was not sound. The liberated inmates were at once given a diet rich in proteins and calories. The instinct of the liberating armies was to give the starving victims at once the possibility to eat as much as they wanted. They considered the inmates as starving, when in reality they were suffering from starvation sickness. The layman is not aware that starvation leads to a distinct disease and needs specific treatment. It was the task of the physicians to call attention to this fact, and also to the psychological changes which accompany this disease and which can lead to amoral acts, such as theft. We get the impression, that such acts occur in a state of severe starvation sickness outside the ethical consciousness of the individual, and that the sufferer exists in a completely altered psychical and ethical state.

The protein-and calorie-rich diet offered to the sick after their liberation was of course too much for the organism. This diet led to violent diarrheas and many victims died with all the signs of a total collapse.

Considering the destruction in the organism, which has been wrought by an extended period of starvation, one must recognize

that the building up of the weakened organism can only be done in stages, and that the replacement of muscle tissues, as well as the general strengthening of the body can occur only gradually, as a regeneration of almost all organ systems is involved.

A careful diet in gradually raised doses, with vitamin, hormone, and enzyme medication, is indicated. Also to be recommended are blood transfusions, in order to replace deficient plasmaproteins. In recent years in the USA, proteinhydrolysates, which are enzymatically obtained, are used in the clinic in case of hypoproteinemia. Postoperative states, in which a negative nitrogen balance occurs, can very often not be handled by giving meat and other proteins, as the digestive system is not up to it after the operation. In such cases the parenteral intake of protein hydrolysates makes possible to giving of large amounts of amino acids in the form of containing infusions. The amino acids are absorbed rapidly and present no burden on the digestive system. In the case of starvation sickness also, where severe protein deficiency is involved, this treatment with amino acid is indicated. Amino acid preparations are commercially available in the USA, among them Amigen, a pre-digested Casein and Aminoid, a mixture of beef, wheat, milk, yeast protein, and dextrose. These mixtures are sterile and their nitrogen content is standardized. For instance, 100 gm Amigen contain 12 gm nitrogen, corresponding to 350 gm meat. Theses extracts are given intravenously as a 10% solution.

Aside from the above mentioned diet and medication with vitamins, hormones and enzymes, persons suffering from starvation disease should be treated with baths, gymnastics and massages, in order to stimulate the regrowth of muscle tissues.

II

It has long been well known, that deficiency diseases lower the ability of the organism to withstand infections. In the group of

war and starvation related diseases we find a whole list of infectious diseases, among others dysentery, typhus and typhoid fever. It is also known, that most antibodies are proteins, and are attached to the protein particles of the blood plasma. The organism in a state of starvation is lacking in these substances, and thus develops the disposition towards infections. This refers especially to infection with tuberculosis, and the danger of contracting this disease when in a state of starvation is extremely great, due to the ubiquity of the Tb-bacillus. Animal experiments by Hornemann and Thomas have shown that animals on a protein rich diet are less likely to contract tuberculosis than those on a diet lacking in protein.

Statistics of the post-war years have proved a considerable increase in the figures for tuberculosis, and we can observe now that among former KZ-inmates as well, cases of Tb are very frequent. We can expect a further climb in these figures, corresponding to the chronic course and slow development of the disease. Many of these cases do not come to light until one or two years have passed.

Tuberculosis is an important aftereffect of starvation disease. But more direct consequences are to be noted also, for it is impossible to reverse in all cases the effects of the deterioration of organs which takes place during starvation.

In many autopsies of people who died from starvation, atrophy of organs was found, as follows:

		Men (35 — 59 kg)		Women (30 — 49 kg)	
Normal Weight		**Max.**	**Min.**	**Max.**	**Min.**
30-40 gm	Thyroid Gland	40	1.5	24.8	14.5
90-100	Pancreas	75	50	40.5	32.8
4.8-7.2	Adrenal Gland	10	2.1	6.1	3.0
40-70	Testes	45	9.6		

4.8-9	Ovaries			3.8	1.3
0.5	Pituitary Gland	0.6	0.6	0.8	0.6
1600-1800	Liver	1000	765	760	720
300	Herz	340	170	290	230

We can see from this table, how enormous can be the loss of substance of these vital organs.

It is most likely, that we will not always be able to effect the regeneration of the atrophied organs.

In particular it is the thyroid gland, which shows a far reaching atrophy and corresponding clinical symptoms. In part, the atrophy of the thyroid gland and its resulting underfunction is to be considered a protective mechanism, since the metabolism is hereby lowered, as has been proven by various authors.

Even after a short period of malnutrition the metabolic processes remain slow, which is to be understood as a throttling of the cell functions; this explains the fact that human beings can keep alive on as little as 1000 calories a day. Bansi points out, that under this caloric limitation the sufferer resembles, as far as his metabolism is concerned, a myxedema or pituitary cachexia (for instance, a man of 5' 11" weighing 148 lbs., with a consumption of 156 ccm 0_2Min).

Whether the many disturbances of the endocrine system, which can now be observed with such frequency in former KZ-inmates, must be considered as consequences of starvation disease, is yet to be investigated. This possibility cannot be denied, since it is hard to imagine that such a severe atrophy of the endocrine glands can in all cases be regenerated.

Aside from this, there have been proven cases of the muscles of former starvation victims being grown through with fatty tissues, where the muscular fibers had not been regenerated.

Also it seems that the heart muscle does not succeed in all cases in regenerating all its cells. In extreme cases of starvation disease the heart can be reduced to a weight of 170 gm (normal weight ca. 300 gm). Thus we find in former starvation victims, especially those of middle age, conditions of cardiac weakness which do not show up on the ECG, and which can be traced back to this atrophy of the heart muscle tissue.

Only one and one-half years have passed since the end of the war and the horrors of the concentration camps. The physical damages sustained by the victims have not yet been properly evaluated, the material has yet to be researched. But we may assume, that later there will be much to report on further harmful consequences which have not yet come to our attention.

The Bogenhausen Hospital

At the end of World War II the health of the surviving Jews in the concentration camps was one of the most difficult problems to cope with, especially in Germany, where most of the survivors were located. Only a small number of Jewish doctors had survived, and those who did had nowhere to practice. At first they did not have even the most elementary instruments. And even later, when the Jewish doctors in Germany had begun to organize their work, the question still remained: What were they to do with Jewish patients who needed hospitalization?

With the post-war wounds still fresh, and with the tense situation that existed between the surviving Jews and the German population, it was very difficult to place Jewish patients in German hospitals. The Jewish Physicians Association of the Survivors in Germany therefore endeavored wherever possible to place their Jewish patients in a hospital where they could have some control over the services and treatment, as well as the general conditions.

It turned out that the Bogenhausen Hospital might be such an institution. At the second meeting of the newly elected executive committee of the Physicians Association, in January 1947, the then head of the Health Section, Dr. Kelrich, put the

question of Bogenhausen Hospital on the agenda.

At that meeting the decision was made to send a mixed commission to visit the hospital and to make proposals to improve the medical and general direction of the institution. For various reasons, this commission did not function and the Physicians Association was unable to obtain an accurate picture of conditions in the hospital.

After the summer the question of the hospital was never off the agenda of the meetings which the Jewish Physicians Association held with the Health Office. On July 23, 1947 the Association was asked by the Health Office to nominate a doctor for the post of Director of Bogenhausen Hospital. The Association then announced a competetion in which thirteen Jewish doctors participated. The selection of the director was to have been done by a jury composed of representatives of the Jewish Physicians Association, JOINT, the city commissioner Dr. Auerback and the Central Committee of the Jewish Refugees in Germany.

The jury never met, however, and the question of the hospital director was left hanging. In August 1947 the chairman of the Physicians Association, Dr. L. Goldstein, was given an opportunity to visit the hospital officially, together with Dr. Neuwirt of JOINT and Dr. Pliskin, chief of the Health Office, and then we learned about the conditions in the Bogenhausen Hospital.

1. General Features

The Physicians Association, which had really fought for the hospital, had great hopes for it. The Association believed that such a hospital would not only become a healing institution for the Jewish patients, but also an educational institution for Jewish doctors who were willing and able to do research.

Shortly after the hospital was opened, however, the Physicians Association noticed that the activities of the hospital were being concealed from the medical profession by a heavy shroud. The head of the hospital kept explaining to us that this was a German municipal institution and that we had no right to interfere in its internal affairs or to have any influence whatever on its activity or its administration.

We soon realized that, contrary to the administration of every hospital in the world, the entire medical and administrative powers of this hospital was concentrated in the hands of the director:

(a) No administrative physicians or chief physicians were ever appointed for the individual departments.

(b) No administrative director was appointed.

At the same time, we noticed that the hospital was not inclined to promote any of the assistants.

Gradually we succeeded in dispelling the fog around the hospital and a picture emerged which compelled us to adopt methods of correcting a situation that was disgracing the representatives of the Jewish medical world in the eyes of the Germans and was harmful to the health of the patients.

The details of that picture were as follows:

2. The Administration

1. Admission of patients to the hospital was not regulated. In every hospital there are clear rules about that.

2. The hospital was not kept clean. Patients cooked their own meals on electric plates in their own rooms.

3. Patients left and reentered the hospital whenever they pleased. They went to the theater and the movies. They traveled all over the city on business. They brought guests into

the hospital and had parties. Patients were even released for several days or a week and then readmitted.

4. The diet of the patients was poor and unappetizing. On the other hand, some of the patients had good meals, specially prepared for them in their own rooms. (Priviledged individuals of the staff and the patients.)

5. There was constant running back and forth of patients and personnel, as in a railroad station. There was no trace of the calmness and seriousness that should be the hallmark of a hospital.

3. Medical Practices

The errors of the medical administration of the hospital were even more serious:

1. Diagnoses made in the hospital were so unprofessional that they would arouse the distrust of any doctor. This can be demonstrated by a list which the hospital itself, on December 1, 1947, supplied the Health Office concerning the treatment of patients. In that list there are general titles of diagnoses, but no specific medical terms, e.g., #1/40, stomach pains; #4/401 lungs, nerve problems #12 / 783 heart pains; #6/1415, leg pains; #6/1415, leg pains; ner #44/927, nerve problems; 81/1128, complaints of breast pains, etc. The scientific terminology is not professional.

2. Patients are kept in the hospital for many months, even years, although their ailments either can be cured in a short time or the condition is chronic and the patient does not need medical treatment in a hospital. Such treatments of patients is not only unprofessional, but harmful to their health.

In the same list it is reported that a female patient with stomach trouble had been in the hospital about two years;

another patient, 1½ years, a third, a year. And so forth.

3. No routine case histories of the patients are kept on file. Therefore a doctor cannot get a true picture of the illness or the course it took.

4. No archive of X-ray files.

5. Doctors do not visit the patients in their rooms on a regular basis.

6. In the laboratory, only the simplest analyses are made. Complicated analyses such as blood-sugar, Wasserman, bacteriological examination, are not done.

7. No isolation rooms for patients with contagious diseases.

8. No departments for assisting mothers in delivery of babies, and none for children.

In summary, one must say that the Bogenhausen Hospital, which received a great deal of material help in various forms from Jewish relief organizations and from the government, turned out to be a failure both medically and administratively.

The hospital was harmful to the patients and lowered the prestige of the Jewish doctors in both the Jewish and non-Jewish communities.

S.L. Haber, Director of JOINT in Germany, sent a memorandum to the hospital in which a number of shortcomings of a general and medical nature are named, and in which he warns about the urgent needs to introduce drastic reforms.